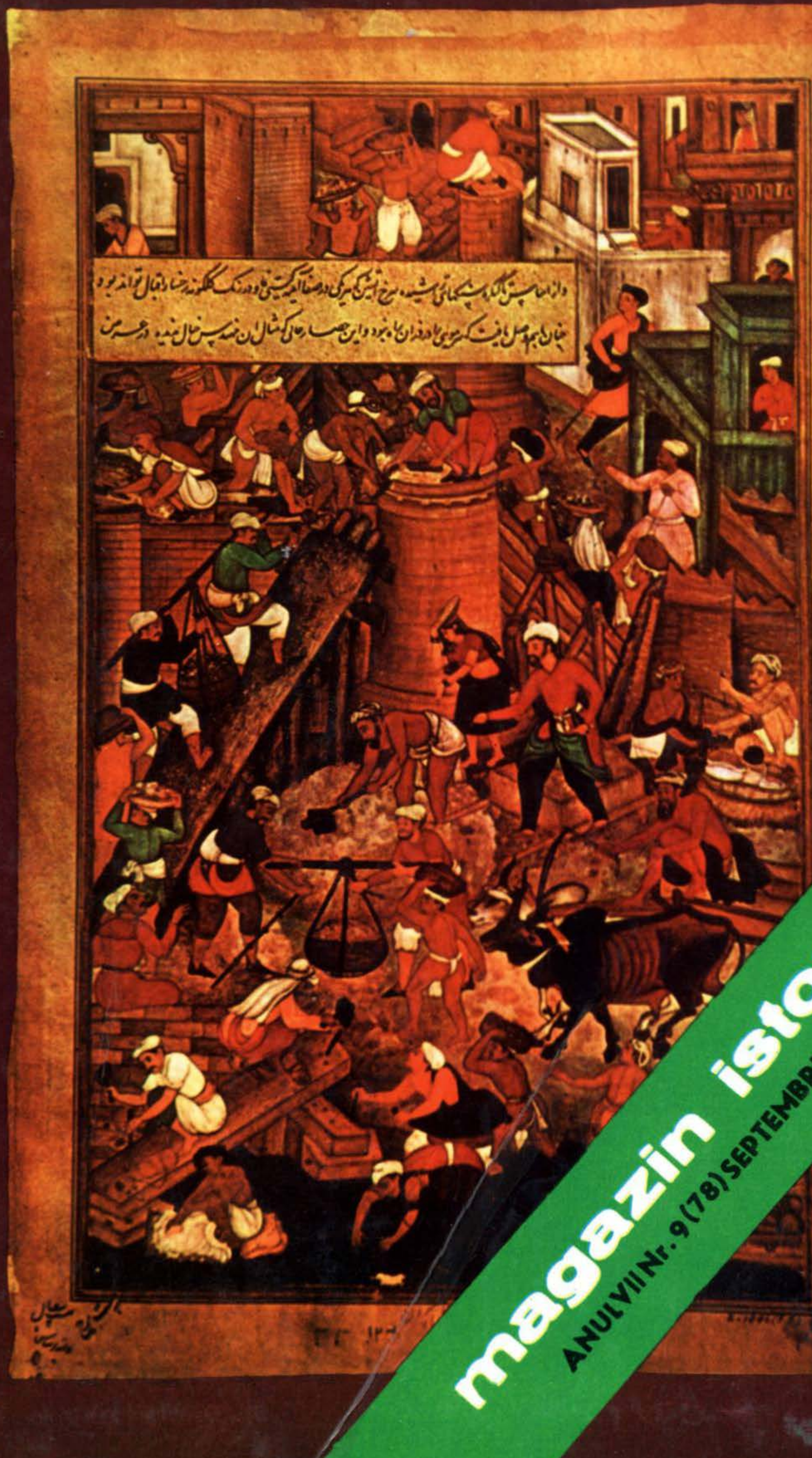

istoric
magazin
ANUL VII Nr. 9 (78) SEPTEMBRIE 1973

magazin istoric

Revistă de cultură istorică

Anul VII - Nr. 9 (78)

septembrie 1973

Redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Redactor şef adjunct
NICOLAE MINEI

Colegiul redacţiei
DUMITRU ALMAŞ
CONSTANTIN ANTIP
VIRGIL CĂNDEA
TITU GEORGESCU
DINU C. GIURESCU
ŞTEFAN PASCU
M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA
ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

COPERTELE NOASTRE

① ② ③ ④

① La Agra, una din capitalele Imperiului mogul — construcţia „Fortului roşu", din porunca lui Akbar **(Marii moguli şi vremea lor,** p. 80)

② Un mozaic al bisericii San Vitale din Ravenna înfăţişează pe împăratul Justinian **(Corpus iuris civilis,** p. 62)

③ Constantinopolul într-o gravură de G. B. Probst, aflată la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei R.S.R. **(Cantemir la Istanbul,** p. 43)

④ O vînătoare sălbatică şi un vînător îndrăzneţ **(Marii moguli şi vremea lor,** p. 80)

SUMAR

Gheorghe Lazăr — ctitorul de cultură românească de la Sfîntul Sava: VASILE NETEA 2

„... Acest vulcan care fierbe surd": NICOLAE COPOIU 8

Intrigi...: VALERIU BRANIŞTE 16

Aurel Vlaicu — o glorie, o nădejde, o mîndrie: PAUL BALTAGI 20

Am fost un kamikadze: RYUJI NAGATSUKA 24

Continuitate şi erudiţie în Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor: LUDOVIC DEMÉNY 38

Cantemir la Istanbul: AUREL DECEI 43

Baricade pe străzile Parisului: D. ROSENZWEIG 48

Acel septembrie de lupte: VASIL KOLAROV 58

Corpus iuris civilis: GEORGE BIANU 62

30 septembrie 1938 — vinerea neagră de la München: CRISTIAN POPIŞTEANU 65

Călătorie în Ţările de Jos: NICOLAE MINEI 75

Marii moguli şi vremea lor: ADINA BERCIU 80

Ginerele lui Mussolini se spovedeşte: jurnalul lui Ciano 86

● **Zîmbete din cronici...** 37 ● **Cărţi sosite la redacţie...** 95 ● **Poşta Magazin istoric...** 97

GH. LAZĂR

CTITORUL DE CULTURĂ ROMÂNEASCĂ DE LA SFÎNTUL SAVA

VASILE NETEA

Sibiu 1815. Seară de iunie. Un vînt molatic bate peste grădinile oraşului, **răspîndind pretutindeni miresmele pătrunzătoare ale teilor şi salcîmilor.**

În restaurantul din parcul Sibiului, o societate distinsă s-a întrunit spre sărbători ziua împăratului Austriei, Francisc II. La un semn al primului patrician*, orchestra intonează imnul imperial Gott erhalte, **iar primarul oraşului se ridică pentru a-şi rosti toastul în onoarea împăratului. Dar şeful urbei nici n-apucă să-şi termine ditirambicul discurs, cînd dintr-un colţ al grădinei se auzi o voce care striga:** Trăiască Napoleon!

Încremeniţi, toţi îşi îndreptară brusc privirile spre locul de unde răsunase vocea, iar primarul îşi încetă cuvîntarea. În tăcerea care urmă se auzi încă odată vocea care striga cu şi mai multă energie: Trăiască Napoleon!

Cel care îndrăznise să tulbure astfel vesela serbare era profesorul Gheorghe Lazăr de la Şcoala clericală ortodoxă din localitate, originar din satul Avrig, aflat în apropierea Sibiului. Strigătul său plin de admiraţie pentru Napoleon, care tocmai atunci, reîntors din Insula Elba, îşi juca ultima carte politică, era de fapt, o formă de a-şi exprima revolta împotriva robiei habsburgice, împotriva sistemului reacţionar al lui Metternich.

Lazăr a plătit această faptă cu cariera sa, cu sacrificarea proiectelor sale de luminare a Transilvaniei. Îndrăzneala dovedită atunci i-a făcut imposibilă şederea la Sibiu şi pretutindeni în provincia natală, obligîndu-l să se refugieze la Bucureşti.

Dar ceea ce n-a putut înfăptui în Transilvania, va săvîrşi în capitala Ţării Româneşti, în istoria căreia, prin înfiinţarea învăţămîntului superior în limba română, va înscrie una din cele mai strălucite pagini ale culturii moderne. Numele său va deveni un simbol naţional, iar prin opera sa, împletită cu mişcarea lui Tudor Vladimirescu, se vor pune bazele unei tradiţii fecunde şi eroice.

„Lumina numai prin învăţătură se poate dobîndi“

Profesor, matematician, inginer, filozof şi gramatician, autor de manuale şi orator, Gheorghe Lazăr şi-a legat numele de înfiinţarea celei dintîi şcoli superioare în limba română, şi totodată de formarea unei întregi generaţii de intelectuali care va călăuzi revoluţia de la 1848 şi lupta pentru unirea Principatelor. Prin Gheorghe Lazăr, limba românească, desconsiderată pînă la dînsul, s-a impus ca o limbă vie, deschizînd astfel calea progresului naţional în toate direcţiile. Prin el s-a făcut trecerea de la învăţămîntul grecesc la cel naţional, eliberîndu-se astfel cultura noastră de o servitute anacronică şi dăunătoare dezvoltării spiritului său propriu.

Marele cărturar s-a născut la 5 iunie 1779 într-un sat căruia prezenţa sa i-a conferit o certă şi permanentă importanţă istorică: **Avrigul.** Aşezat în apropierea Oltului, la poalele Munţilor Făgăraşului, Avrigul era un vechi sat de legătură între românii de pe ambele versante ale Carpaţilor. Cărăuşii săi — oameni sprinteni şi harnici — coborau şi urcau mereu pe drumurile care duceau spre Ţara Românească, Dobrogea, Banat, şi pînă departe spre Serbia şi Ungaria. De la părinţii săi, ţărani, Lazăr a moştenit o viguroasă energie. Anii de şcoală primară i-a făcut la Avrig (1791-1798), la o veche şcoală ortodoxă, liceul la Cluj (1798-1801) şi Sibiu (1801-1802), iar prima parte a studiilor superioare — filozofie şi drept — la Cluj (1802-1806) la Liceul catolic regio academic. Între 1806-1809 — cu o bursă a Episcopiei din Sibiu — a studiat la Viena teologia (ca studiu oficial), dar şi filozofia, literatura, dreptul, pedagogia, economia politică, istoria, fizica, matematica, geografia, topografia.

Muncind cu rîvnă, încă din această perioadă, Lazăr a început să redacteze şi unele lucrări. De atunci datează traducerea **Învăţăturii ortodoxe** a mitropolitului rus Platon, **Învăţăturile morale pentru băieţi** ale lui Gottlich Ehrenwiche, **Istoria împăratului Octavian,** precum şi schiţa unui tratat de pedagogie.

Perioada cît s-a aflat în capitala Austriei i-a trezit totodată şi interesul pentru politică, care în urma revoluţiei franceze şi a războaielor lui Napoleon pasiona întreaga Europă. „Teologul“ s-a întors astfel de la Viena — ca şi Gheorghe Şincai şi Petru Maior cu cîţiva ani mai înainte de la Roma — cu o largă formaţie enciclopedică, iluministă, preocupat de dezvoltarea culturală a poporului român, de emanciparea sa politică şi naţională.

La terminarea studiilor, a fost trimis de către Consistoriul** de la Sibiu — cu aprobarea guvernului — la Mitropolia din Karlowitz pentru a-şi completa studiile teologice (dogmatica şi liturgica ortodoxă) şi, totodată, pentru a fi hirotonisit ca arhiereu în vederea numirii sale în scaunul de episcop. Dar la cercetarea canonică obişnuită, Lazăr a fost găsit prea laic şi prea

* Membru al păturii aristocrate din oraş — n.r.

** Organ administrativ bisericesc — n.r.

liberal, motiv pentru care i s-a refuzat atît hirotonisirea, cît şi recomandarea pentru episcopat. Pentru locul destinat lui, a fost ales Vasile Moga, tînărul din Avrig urmînd să fie numit profesor la cursul clerical sibian, care pe atunci avea o durată doar de şase luni. Deşi fusese indignat de cele întîmplate, s-a decis să accepte catedra de la cursul menţionat, hotărît a încerca o lărgire a acestuia şi o ridicare a nivelului său ştiinţific. Deviza sa era: **lumina numai prin învăţătură se poate dobîndi.**

Pe baza bogatului material adunat în anii precedenţi, Lazăr a redactat o gramatică româno-germană (preoţii urmînd să îndeplinească şi funcţiunea de notari ai satelor), un compendiu de pedagogie, un compendiu pentru geografia şi istoria Transilvaniei, o aritmetică şi alte manuale menite să contribuie nu numai la pregătirea şi luminarea seminariştilor, ci, totodată, a întregii „naţiuni valahice".

În concepţia lui Lazăr, luminarea „naţiunii" era însă strîns legată de lupta pentru recunoaşterea ei politică şi de obţinerea egalităţii în drepturi cu celelalte „naţiuni" transilvane. Această luptă fusese începută cu şapte decenii mai înainte de către episcopul Inochentie Micu, şi fusese continuată, după răscoala lui Horea din 1784, de către învăţaţii Şcolii ardelene prin **Supplexul** din 1791. Lazăr se considera un continuator firesc al acestei neobosite activităţi; într-o predică rostită în 1814, în modesta biserică românească din Sibiu, el arăta că **„precum e adevărat că românii au datoria de supunere către stăpînire, nu e mai puţin adevărat însă că ei au şi dreptul de a fi ocrotiţi de ea deopotrivă cu ceilalţi supuşi ai ţării".**

Nici orientarea sa politică şi nici tendinţele sale reformatoare n-au dobîndit însă încuviinţarea episcopului Moga, care a văzut în Lazăr un spirit recalcitrant, revoluţionar, dăunător. Concepţiile sale privind organizarea şi rolul seminarului au adîncit şi mai mult conflictul dintre Moga şi Lazăr. Guvernul a luat partea episcopului.

În această stare de spirit s-a produs incidentul din 9 iunie 1815.

„O şcoală românească completă"

În vara anului următor, după un scurt popas la Braşov, unde a acceptat în mod provizoriu sarcina de pedagog al copiilor logofetesei Ecaterina Bărcănescu, Gheorghe Lazăr a ajuns la Bucureşti. Aici, recomandat de logofetească, a dat mai întîi lecţii particulare în diferite familii boiereşti, a executat unele lucrări ca topograf şi inginer hotarnic, pentru ca apoi — cum afirmă Ion Heliade-Rădulescu — să organizeze şi un curs public de gramatică românească.

Sosirea lui Lazăr la Bucureşti a coincis cu dorinţele unor boieri patrioţi care, avînd în faţă exemplele de „renaştere" transilvăneană reprezentată de scrierile Şcolii ardelene, ca şi exemplele date de şcolile româneşti din Moldova, organizate de Veniamin Costache şi Gheorghe Asachi, doreau ca şi în capitala Ţării Româneşti, dominată pînă atunci de Academia grecească, să se creeze un învăţămînt românesc.

La 10 decembrie 1817, Eforia şcolară, printre ai cărei membri se aflau viitorul domn Grigore Ghica, banul C. Bălăceanu, precum şi Iordache Golescu, dorea reorganizarea şcolii de la biserica Sf. Gheorghe-Vechi, dîndu-i destinaţia de a pregăti, în limba română, viitorii preoţi, funcţionari, topografi şi ingineri; şcoala trebuia să aibă trei profesori. Profesori de limbă română urmau a fi numiţi şi la şcolile din capitalele judeţelor, precum şi în unele tîrguri, ca Urziceni, Cîmpina, Găieşti, Roşiorii de Vede şi altele. Reorganizarea şcolară făcea bineînţeles necesară recrutarea unor noi profesori, care, prin pregătirea lor, să corespundă noilor obiective. Depistarea acestora şi mai ales a celor chemaţi să predea aritmetica, geometria şi geografia a întîmpinat însă mari dificultăţi, cadrele respective fiind o adevărată raritate. De exemplu, pentru catedra de matematică şi geometrie creată la şcoala de la Sf. Gheorghe, în 10 decembrie 1817, abia la 6 martie 1818, Eforia a fost în măsură să raporteze domnitorului că, după multă cercetare, a găsit ca dascăl „pe un Lazăr ingener, ce au venit acum de curînd din părţile Transilvaniei aici într-aceast pămînt", şi care a dat totodată „făgăduială că la orice meşteşug filosoficesc este destoinic".

Aceasta este prima menţiune oficială a contactului lui Lazăr cu Eforia şcolilor din Bucureşti.

Discuţiile avute de Lazăr cu eforii bucureşteni în legătură cu numirea sa la şcoala de la Sf. Gheorghe i-au oferit acestuia prilejul unei expuneri mai largi asupra tuturor problemelor învăţămîntului din Ţara Românească, sfîrşind prin a le propune înfiinţarea unei şcoli academice româneşti după modelul celor din Austria. La început unii dintre aceştia, care supraapreciau Academia grecească, au privit propunerea cu neîncredere, îndoindu-se că şi în limba română s-ar putea face lecţii de filozofie şi matematică la acelaşi nivel ca şi în limba greacă. Sceptici s-au arătat respectivii boieri şi în privinţa pregătirii lui Lazăr, necrezînd că şi un „geometru" român ar putea face lucrări de inginerie şi topografie. Pentru a-i veri-

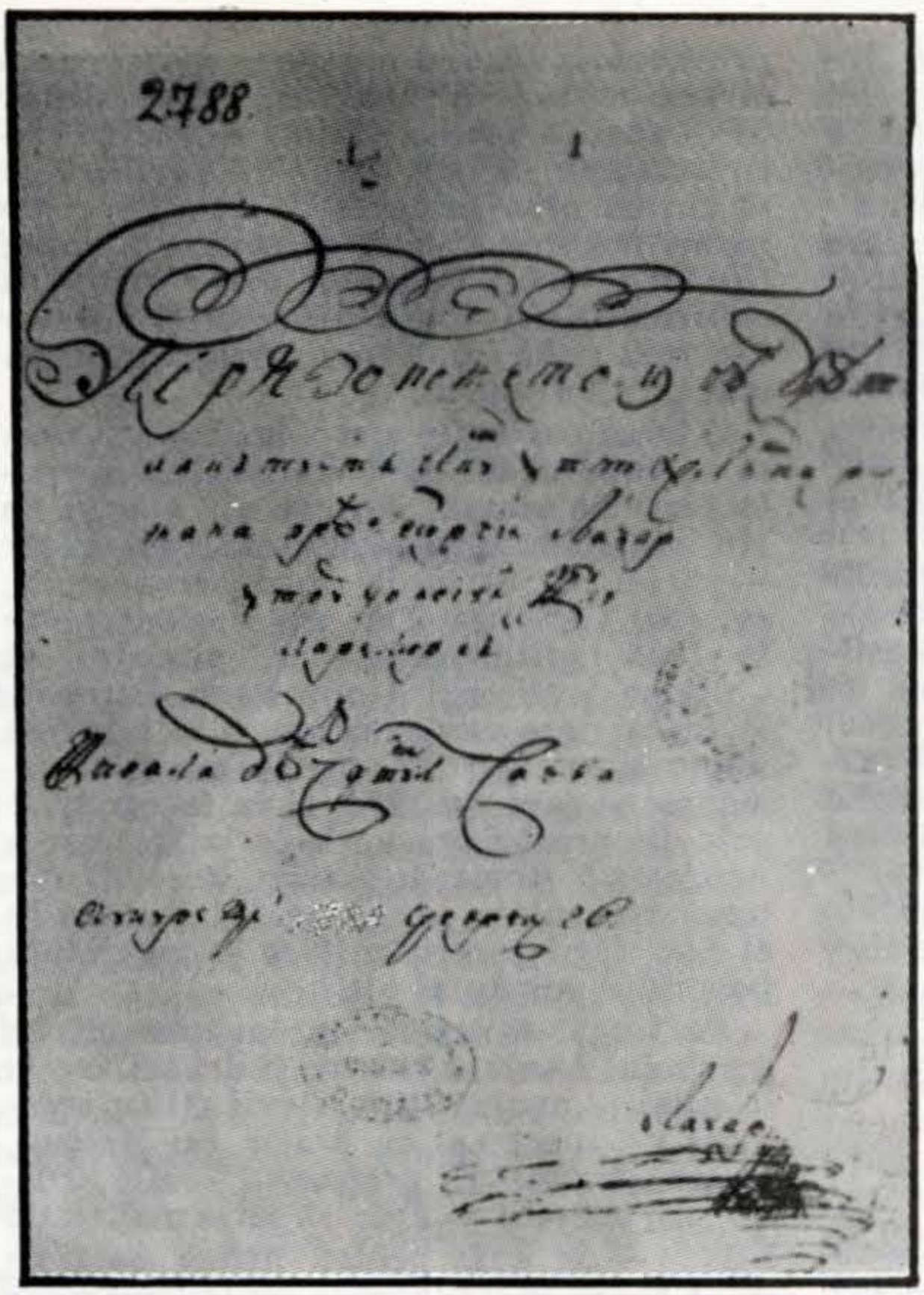

Petrache Poenaru, elev şi strălucit continuator al lui Gh. Lazăr

◀ *Foaia de titlu a manualului de trigonometrie*

fica iscusinţa şi competenţa, banul Bălăceanu l-a pus să-i calculeze dimensiunile unei grădini. Deşi nu dispunea de instrumentele necesare unei astfel de lucrări, Lazăr a izbutit să satisfacă dorinţa banului, rezultatele sale fiind aidoma cu ale unui „geometru" german, care făcuse anterior măsurătorile respective.

Pentru a-i convinge de temeinicia proiectului său privind înfiinţarea unei şcoli academice româneşti şi, totodată, de posibilităţile sale de înfăptuire, Lazăr a făcut cîteva expuneri în faţa boierilor, urmate de îndelungate şi pasionante discuţii. Banul Bălăceanu şi Iancu Văcărescu au îmbrăţişat cu căldură proiectul lui Lazăr, antrenînd în acţiunea pentru realizarea lui şi alţi boieri cu vederi înaintate. În cele din urmă, după mai bine de un an, proiectul a ajuns în discuţia Divanului domnesc al lui Caragea unde cu toată opoziţia întîmpinată din partea profesorilor greci şi a unor boieri retrograzi a fost acceptat. La 6 martie 1818 s-a semnat decretul domnesc pentru înfiinţarea şcolii româneşti, ce urma să funcţioneze în chiliile Mănăstirii Sf. Sava, aflată în plin centru al Bucureştilor.

Înfiinţarea şcolii şi deschiderea cursurilor a fost anunţată de Gheorghe Lazăr printr-o **Înştiinţare** care constituia un adevărat manifest naţional-pedagogic. „Cu ruşine vine — ca unui popor şi unui neam, ce este aşa vechi, aşa vestit, proslăvit şi înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum şi cu toate darurile duhovniceşti [spirituale] cu un cuvînt neam împărătesc [...] să nu aibă şi el o şcoală mai de treabă, o Academie cu ştiinţă, chiar în limba maicii sale". În continuare, apelul cuprindea o însufleţită chemare către toţi fiii patriei: „Iubită şi de toate cinstea vrednică tinerime, iată dar o epohă nouă, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce, părintesc [...] care vă cheamă, vă strigă, vă îmbrăţişează: **Veniţi toţi din toate părţile şi de toată starea,** veniţi la izvorul tămăduirii, la Muzeul înfloririi [...] Vremea trece iute, nu se mai întoarce, şi noi rămînem tot lipsiţi şi neciopliţi; pentru aceea, grăbiţi-vă nu întîrziaţi a vă arăta şi a vă trece la condica şcolii, ca apoi să putem începe cu ajutorul lui Dumnezeu cît mai în grab paradosirea matemiilor [materiilor] după rîndul mai jos însemnat".

Elevii şcolii lui Lazăr urmau să fie împărţiţi în patru „tagme": începătorii, „cei de tot nedeprinşi", care aveau să înveţe scrierea şi citirea slovelor, cunoaşterea numerelor şi întrebuinţarea lor,

ortografia, catechismul, gramatica şi, „încîtva", aritmetica; „tagma" doua, cei care urmau să fie instruiţi în gramatică şi sintaxă,. în poetică, mitologie şi geografia globului, în retorică şi istoria neamului, împreună cu ştiinţele auxiliare acestora; „tagma" următoare trebuia să-şi însuşească „aritmetica" cu toate părţile ei, geografia „aşijderea cu toate părţile ei", geometria teoretică, trigonometria şi algebra, precum şi geodezia*, ingineria cîmpului, arhitectura; în ultima „tagmă" aveau să se propună filozofia, dreptul şi teologia pentru viitorii preoţi.

Programa analitică întocmită de Lazăr avea la bază programele analitice aplicate în învăţămîntul cunoscut de el în Transilvania şi Austria; ea ţinea însă seama de realităţile societăţii româneşti de la începutul sec. XIX, de posibilităţile ei de realizare; putem afirma, deci, că Gheorghe Lazăr a întemeiat **„o şcoală românească completă".**

...nu o profesie, ci o chemare...

Deschisă în toamna anului 1818, noua şcoală a determinat decăderea Academiei greceşti, foştii săi elevi grăbindu-se a se înscrie la şcoala românească. Spre ea s-au îndreptat totodată — după relatările lui Ion Ghica — şi elevii de la şcolile de la Sf. Gheorghe, de la Colţea, din mahalaua Udricani „şi de la toate bisericile, au golit acele şcoli şi au alergat la Sf. Sava" noua şcoală fiind deschisă într-adevăr pentru „toată starea". Printre elevii lui Lazăr s-au aflat, chiar din primul an, şi cîţiva tineri moldoveni trimişi de Veniamin Costache. Fără îndoială că nu vor fi lipsit nici transilvănenii atraşi de personalitatea inimosului dascăl. În chiliile de la Sf. Sava se adunase astfel o adevărată Românie.

Odată cu elevii s-au îndreptat spre noua şcoală şi o parte din foştii profesori români ai Academiei greceşti, în frunte cu Eufrosin Poteca şi Vasile Erdely, însufleţiţi de aceleaşi idealuri ca şi ctitorul ei. „Cînd s-au început întîiu a să paradosi în Bucureşti ştiinţele filosofice în limba noastră — avea să scrie mai tîrziu unul din contemporanii evenimentului, ieromonahul Macarie — pe dascăli şi prin divanuri i-au purtat înrăotăţiţii [adversarii] pentru ca să-i împiedice, şi în toate zilele cu cetele se vedea adunîndu-se şi, într-armaţi cu limbi pline de otravă, în toate zilele alerga pentru ca să facă priciri şi turburări, umblînd în tot chipul ca şi pre dascăli cu multe supărări să-i împiedice şi pre ucenici să-i slăbească din osîrdie. Şi — adaugă memorialistul — văzînd că cu aceastea nu pot întuneca lumina, nu să ruşina prea înrăotăţiţii de a lipi pre păreţi noaptea stihuri cu lătrări turbate, în care-şi arăta pizma şi toată uriciunea ce hrănea [...] asupra neamului". Totul a fost însă zadarnic. Torentul dezlănţuit n-a mai putut fi oprit.

O bună parte din elevii lui Lazăr aveau să se impună ca luptători politici şi intelectuali de seamă. Printre ei, alături de Heliade-Rădulescu — „ajutorul" lui Lazăr — care-l va urma la conducerea şcolii, se aflau Christian Tell, revoluţionarul de la 1848, viitor general şi ministru al Cultelor, scriitorul Anton Pann, Petrache Poénaru, care va deveni una din cele mai importante figuri ale învăţămîntului românesc şi care, în 1871, îi va face elogiul prin discursul de recepţie de la Societatea Academică Română, Scarlat Rosetti, viitorul preşedinte al Ateneului Român şi al Societăţii pentru cultura şi învăţătura poporului român şi alţii.

Pe lîngă obiectele de învăţămînt, în şcoala lui Lazăr se cultiva şi dramaturgia; la sfîrşitul anului 1818, elevii săi au organizat un spectacol cu drama lui Molière, **Avarul,** tradusă de profesorul Vasile Erdely. „Cu aceasta — avea să scrie mai tîrziu Eliade — se auzi pentru prima oară pe scenă limba română, prin junii elevi de la Sf. Sava".

Ctitor de şcoală şi profesor, Lazăr a fost în acelaşi timp şi un fecund autor de manuale şcolare, scriind pentru elevii săi — după Christian Wolff — o Aritmetică matematicească, Trigonometria cea dreaptă, o gramatică şi o geografie astronomică, şi, traducînd totodată, Logica şi Metafizica lui Kant.

Se gîndea — după cum anunţa într-un apel din 1822 — şi la o geografie şi istorie universală, preocupările sale fiind cele ale unui enciclopedist.

Despre modul cum preda Gheorghe Lazăr, elevii săi ne-au lăsat amintiri emoţionante. „El, slujba sa — precizează Ion Eliade-Rădulescu — niciodată nu şi-a socotit-o drept o profesie, ci o chemare, o misioană [...] Pare că era într-adins venit pentru a deschide un drum de regeneraţie. El îşi simţea vocaţia". Christian Tell adaugă: „Era ascultat ca un profet. Propunea foarte popular".

Petrache Poenaru menţionează şi critica aspră adusă regimului feudal şi abuzurilor protipendadei. „Nu cruţa — precizează fostul ucenic — nici o faptă neomenească din barbariile privilegiaţilor de atunci, o ataca în frunte şi o încărca de epigrame cu îndrăsneala ce-i inspira geniul".

---

* Ştiinţa care se ocupă cu studiul formei şi dimensiunilor Pămîntului, cu tehnica măsurării şi a reprezentării cartografice sau numerice a suprafeţei Pămîntului pe porţiuni determinate — n.r.

Ca izvor de educaţie patriotică Lazăr se servea de **Istoria** lui Petru Maior, pe care a popularizat-o printre elevii săi, şi care a avut o puternică influenţă asupra formării spiritului lui Heliade-Rădulescu şi al lui Petrache Poenaru. Lecţiile de inginerie le preda în cîmp, pentru a-şi deprinde astfel elevii să mînuiască instrumentele inginereşti şi să lucreze în mod practic.

Alături de Tudor, sub steagul aceleiaşi cauze

Spiritul patriotic al noii şcoli s-a vădit în mod concludent în anul 1821, cînd o bună parte din elevii săi, în frunte cu marele lor profesor, au îmbrăţişat cu entuziasm cauza mişcării revoluţionare a lui Tudor Vladimirescu. Îndată după intrarea lui Tudor în Bucureşti, şcoala s-a închis, iar Lazăr, datorită cunoştinţelor sale cu privire la problemele de artilerie şi fortificaţii, a devenit unul din principalii sfetnici militari ai marelui pandur. În timpul organizării taberei de la Cotroceni, Lazăr putea fi văzut zilnic alături de Tudor, fixînd împreună cu acesta obiectivele de tragere ale tunurilor şi instruind pe ostaşi asupra modului de executare.

Sabia lui Tudor Vladimirescu şi cuvîntul lui Gheorghe Lazăr urmăreau acelaşi lucru: independenţa patriei, emanciparea ţărănimii, lumină şi libertate pentru poporul român. În marea furtună, patriotul Gheorghe Lazăr din Avrig nu putea fi decît alături de patriotul din Oltenia, urmaş strălucit al tradiţiilor eroice ale lui Mihai Viteazul.

Gheorghe Lazăr a fost şi un strălucit orator. Din discursurile lui s-au păstrat două: primul rostit la înscăunarea mitropolitului Dionisie, în 1819, iar al doilea, la urcarea pe tron a lui Grigore Ghica în 1822 — primul domn pămîntean după înlăturarea fanarioţilor.

În cel dintîi, pornind de la învăţăturile Şcolii ardelene, care considera pe români descendenţi direct din vechii romani, Lazăr întreba cu emoţie şi indignare: „Dar oare cînd s-ar ridica duhul din ţărîna acelora şi ar privi peste strănepoţii marelui Chesar, slăvitului Aurelie şi înaltului Traian, oare în ziua de astăzi mai cunoaşte-i-ar? Negreşit i-ar căuta în palaturile cele mari împărăteşti, şi i-ar afla în vizuinele şi bordeile cele proaste şi încenuşate; i-ar căuta în scaunul stăpînirii şi i-ar afla amărîţi subt jugul robiei; i-ar căuta proslăviţi şi luminaţi, şi cum i-ar afla? Rupţi, goli, amărîţi şi asemănaţi dobitoacelor, de tot căzuţi în prăpastia orbirei, bine gătiţi spre slujba vrăşmaşului omenirei, răpitorul casei părinteşti [...]. **Ajungă lacrămile patriei** — afirma în continuare Lazăr — **ajungă jugul robiei, vreme este de cînd cu oftare aşteaptă căzuta semenţie cuviincioasă izbăvire; ţărîna strămoşească cu** [drept] **cuvînt pretenderiseşte acum mîntuire căzuţilor săi strănepoţi".**

În discursul pregătit pentru domnitor, Lazăr a făcut în forme alegorice elogiul „binelui", „al milei", al cîrmuirii prin dreptate şi adevăr, fiindcă **„tot cel ce se înalţă, acela poate şi cădea"**; atrăgea atenţia asupra necesităţii conlucrării cu cei **„harnici şi destoinici"**, deoarece **„un om singur nu e nici un om".** Sfatul său către noul domn era lapidar, concludent: **„ce ţie nu-ţi place, altuia nu face; ce-ţi place ţie, fă şi altuia".**

Lazăr n-a apucat să se bucure de consecinţele operei sale şi nu şi-a văzut elevii continuîndu-i începutul, n-a apucat să vadă noul avînt luat de şcoala românească — după ce îi trasase noua orientare. În vara anului 1823, în urma unei boli de plămîni, convins că i se apropie sfîrşitul, s-a hotărît să se întoarcă la Avrig. Un frate al său, vechi cărăuş, a venit cu o căruţă pentru a-l trece pe la Turnu Roşu în Transilvania. Cei mai devotaţi dintre elevii săi, în frunte cu Ion Heliade-Rădulescu şi Christian Tell, l-au petrecut pînă la Băneasa, unde au primit binecuvîntarea dascălului lor, a celui care aprinsese în Bucureşti marea lumină a culturii româneşti.

În toamnă s-a aflat că dascălul lor a murit la 17 septembrie 1823 şi a fost înmormîntat în cimitirul bisericii aflat peste drum de casa natală. La cap avea să i se aşeze un monument de marmură alb-roză pe care s-a gravat un epitaf alcătuit de el însuşi. Atît monumentul cît şi mormîntul, devenite loc de pelerinaj, există şi astăzi. În 1885, recunoştinţa naţională i-a ridicat prin subscripţie publică monumentul din faţa Universităţii, creaţie a sculptorului român Ioan Georgescu. Ctitor al şcolii româneşti moderne, vizionar, ca şi contemporanii săi, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Iancu Văcărescu, al unei Românii unite şi independente, Gheorghe Lazăr reprezintă în istoria poporului român o pagină simbolică, eroică, pagina de început a unei lupte ce avea să fie continuată apoi cu atîta strălucire de Ion Heliade-Rădulescu, Nicolae Bălcescu, M. Kogălniceanu, Simion Bărnuţiu, George Barijiu, Timotei Cipariu, Aron Pumnul şi atîţia alţii..

„...ACEST VULCAN CARE FIERBE SURD“

NICOLAE COPOIU

● 1913-1914: preludii la cîteva reforme ● Liberalii vor să dea pentru a nu li se smulge ● La conservatori — scleroză doctrinară ● Reformele — „supapă de siguranță“ ● O armă deloc nouă: demagogia ● Viața țăranilor — o realitate tragică

Ionel Brătianu: *Văd că tăind fiecare pentru el, n-a mai rămas nimic pentru țărani...*
N. Filipescu: *Taman vorba lui Barbu Catargi: „nimic pentru noi, totul pentru țară“!* (Adevărul, *primăvara anului 1914)*

Istoria României a consacrat ca dată de înfăptuire a două mari deziderate social-economice și politice — reforma agrară și introducerea votului universal — anii de la sfîrșitul primului război mondial. Realizate pe fundalul avîntului revoluționar din perioada 1918-1921, ele au fost asociate în conștiința publică, explicabil și inevitabil, cu evenimentele petrecute în acei ani. Fără îndoială, realizarea celei de-a doua împroprietăriri și introducerea votului universal (cu unele restricții), dar mai ales modul cum s-au înfăptuit aceste două mari obiective ale luptei maselor populare — pentru care socialiștii români militau încă de la sfîrșitul veacului trecut — au purtat

pecetea împrejurărilor istorice nemijlocite şi acestea sînt îndeobşte cunoscute. În paginile de faţă dorim să insistăm asupra unui fapt mai puţin cunoscut şi anume, preludiile, ca să le numim aşa, ale celor două importante reforme. Aceste preludii care se situează în anii 1913-1914, nu au fost nicidecum neglijabile, dacă avem în vedere că în primăvara anului 1914 s-a ales un parlament special, o Adunare Constituantă, că timp de aproape un an de zile viaţa politică a ţării a fost dominată de dezbaterile concentrate asupra unui singur subiect: reformele. Evidenţierea acestui fapt înlătură o lacună în cercetarea istoriei politice a României şi permite o apreciere mai nuanţată atît a cauzelor care au impus cele două măsuri şi poziţiile unor grupări şi lideri politici din rîndurile burgheziei, cît şi clarviziunea ştiinţifică a socialiştilor români, care au ocupat poziţia cea mai înaintată între protagoniştii dezbaterilor.

Răbdarea ţăranului se apropie de sfîrşit

„La belle époque" — cum a fost denumită cu nostalgie perioada dinaintea primului război mondial — nu a fost deloc frumoasă pentru masele populare din ţara noastră. Anul 1907 a rupt cu desăvîrşire vălul propagandei oficiale cu privire la „Belgia Orientului", văl prin care socialiştii români, conducătorii clasei muncitoare, întrevăzuseră realitatea chiar înainte de răscoală.

După 1907, în viaţa politică a României s-a produs o anume cotitură, mai puţin spectaculoasă la început, în direcţia recunoaşterii **gravităţii** situaţiei ţărănimii române în condiţiile structurilor existente. Guvernul liberal, condus după 1908 de proaspătul prim-ministru I.I.C. Brătianu, a adoptat o serie de legi şi măsuri, destul de palide, însă, pentru a schimba în chip real condiţiile de existenţă ale ţărănimii. Nici Casa rurală*, nici restrîngerea dreptului de arendare nu au putut şi nici nu puteau să „rezolve" problema agrară, nevoia ţăranului de a avea pămînt pentru muncă şi pentru existenţa sa. Dar dacă guvernarea liberală, de bine de rău, a manifestat un oarecare interes pentru ţărani, guvernările conservatoare din anii 1911-1913 au considerat chestiunea ţărănească, pur şi simplu, închisă. Era evident că partidul moşierilor nu accepta ideea ştirbirii marii proprietăţi funciare, considerînd că evoluţia de la sine a relaţiilor dintre moşieri şi ţărani va duce la ameliorarea situaţiei truditorilor pămîntului. Această rezistenţă a conservatorilor la orice concesie în favoarea ţăranilor a obligat Partidul Liberal să se distanţeze de partidul moşierilor, iar distanţa s-a mărit aşa de mult, încît se poate spune că, dacă nu **imediat** după 1907, oricum înainte de izbucnirea primului război mondial, **coaliţia** burghezo-moşierească aproape că nu mai exista. Lovitura de graţie a fost dată de marea răscoală a ţăranilor din 1907, care pusese sub semnul întrebării viabilitatea regimului social-politic existent, dar forma „legală" de înlăturare din coaliţie a moşierimii a fost marcată în 1913, prin aducerea de către liberali pe ordinea de zi a Parlamentului a problemelor agrară şi electorală.

Unii istorici au socotit că motivul imediat al iniţiativei şefului liberal care a lansat campania pentru reforme printr-o scrisoare publică tipărită în organul oficial al partidului, **Viitorul**, la 20 octombrie 1913 — a izvorît, chipurile, din impresiile personale asupra stării de spirit a maselor ţărăneşti, culese în timpul campaniei militare din vara anului 1913. E posibil ca aceste impresii să-l fi convins pe şeful principalului partid de guvernămînt, travestit în ofiţer de rezervă, că răbdarea ţăranului se apropia de sfîrşit. Dar tot atît de adevărat este şi faptul că în cercurile de studii ale liberalilor, problema găsirii unor soluţii care să înlăture scleroza structurilor social-economice şi politice existente preocupa spiritele mai clarvăzătoare din acest partid. O ipoteză care s-a făcut chiar la timpul respectiv în legătură cu originea şi cauzele aducerii de către Partidul Liberal a problemei reformelor pe ordinea de zi a fost aceea că iniţiativa s-ar fi datorat sugestiei „generoşilor" — a foştilor socialişti trecuţi în 1899 în rîndurile liberalilor. Dacă ar fi să acceptăm această ipoteză, momentul din 1913-1914 ar fi prima şi destul de tîrzia încercare a foştilor socialişti de a realiza, prin intermediul unui partid guvernamental, unele deziderate pentru care luptaseră în tinereţea lor. V.G. Morţun era partizanul reformelor, mai ales că realizarea lor ar fi căzut în bună măsură şi în sarcina Ministerului de Interne pe care atunci îl conducea. Prezenţa în guvern a doi „generoşi" — V.G. Morţun şi Al. Radovici — ar putea fi un indiciu al rolului pe care conducerea Partidului Liberal îl destinase foştilor socialişti în cadrul realizării „reformelor"; aşa s-ar explica într-un fel şi bănuielile, în special ale bătrînilor liberali reacţionari, că „generoşii" voiau să aplice o parte din ideile lor din tinereţe prin intermediul partidului în care aceştia se înregimentaseră.

---

* Legea privind înfiinţarea Casei rurale, care avea un capital de 10 000 000 lei a fost adoptată în aprilie 1908. Ea avea drept scop cumpărarea de moşii pentru a fi parcelate (5 ha) şi vîndute ţăranilor. A favorizat întărirea burgheziei săteşti — **n.r.**

Dar în timpul dezbaterilor s-a văzut că foștilor socialiști li s-au alăturat tineri liberali ca I.G. Duca și Constantin Banu, care, din unghiuri de vedere nu totdeauna identice, socoteau totuși că a venit timpul unor măsuri mai serioase, care să scoată țărănimea din situația grea în care se afla, ori, cel puțin, să-i insufle o nouă iluzie că va fi scoasă.

Anunțînd cu mare vîlvă, într-un limbaj politicianist că, în eventualitatea venirii la putere va înfăptui împroprietărirea și va da o nouă lege electorală (să reținem, deci, și acest detaliu: liberalii au anunțat reformele și pentru a face presiuni asupra regelui în vederea chemării lor la guvern cît mai repede!), Partidul Liberal avea să păstreze o mare taină în jurul elementelor concrete ale acestor măsuri. Motiv pentru a naște bănuiala că reformele, înainte de a schimba cu ceva soarta maselor țărănești, aveau, indiscutabil, și un rost demagogic-diversionist. Iată pentru ce socialiștii au privit cu îndreptățită neîncredere acțiunea reformatoare a liberalilor pe care au analizat-o cu multă pătrundere.

Cauze adînci, argumente de suprafață...

Necesitatea înfăptuirii unor transformări în structurile social-politice ale țării nu au apărut peste noapte, în toamna anului 1913, și nici nu au fost determinate fundamental de evenimentele cele mai recente. O îndelungată „gestație", începută încă din ultimele decenii ale veacului trecut, pe care clasele conducătoare se străduiau s-o ascundă, dar pe care proletariatul prin partidul său a dezvăluit-o încă de atunci — așa cum avea s-o confirme în chip tragic răscoala țărănească din 1907 — a pregătit și, în ultimă instanță, a **impus** guvernanților luarea în considerare a **necesității** introducerii unor reforme. Este drept că Partidul Liberal care și-a luat această sarcină, în primul rînd sub amenințarea pericolului repetării anului 1907, și-a anunțat intențiile cu alaiul publicitar specific moravurilor politice ale vremii. Nu este însă mai puțin adevărat că, lăsînd de o parte învelișul demagogic al campaniei „reformelor" din 1913-1914 — în timpul căreia liberalii au căutat, în mod firesc, să extragă un capital politic cît mai mare — oameni clarvăzători din acest partid cereau cu energie înfăptuirea reformelor, evident, în parametrii convenabili Partidului Liberal.

Reforma agrară — o împroprietărire a țăranilor, fie ea și incompletă — devenise un imperativ după anul 1907. Fie că recunoșteau direct, cum o făceau unii deputați în Parlament — fie că evitau să amintească de spectrul anului 1907, deși îl aveau permanent în minte — în toate cazurile pericolul repetării marii răscoale era viu în conștiința multora.

„De la 1907 pînă astăzi — spunea N. Iorga în Parlament — cu toată dorința noastră [...] de a închide chestiunea rurală [...] au trecut cîțiva ani și [...] alte evenimente au readus-o din nou la suprafață și, ca și în primul moment, cu aceeași putere"*.

În perspectiva dezvoltării mișcării muncitorești, a întăririi influenței partidului clasei muncitoare în viața social-politică a țării, problema țărănească a căpătat noi dimensiuni. Faptul acesta era recunoscut chiar de un adversar al socialiștilor, cum era Vintilă Brătianu care, în 1913, scria că „uitarea învățămintelor ce ar fi trebuit să tragem din revolta de la sate din 1907 se agravează prin faptul că în viitor trebuie să ținem seama și de masele muncitoare de la orașe, mai lesne de aprins și de revoltat [...]. Grevele, mișcarea sindicalistă sînt probe evidente ale acestei mișcări"**.

După cum afirmă un biograf al lui I.I.C. Brătianu, acesta ar fi declarat că, dacă s-a decis să dea **ceva** de bunăvoie țăranilor, a făcut-o pentru a nu fi silit mai tîrziu să le dea de nevoie mai mult sau ca să nu ajungă să-și ia, ei singuri, oricît.***

Deputatul conservator Luca Elefterescu, combătînd principiul exproprierii moșierilor și al împroprietăririi țăranilor, evoca și el spectrul răscoalelor țărănești: „Eu care am văzut aceste două răscoale de la 1888 și de la 1907, mă cutremur și mă îngrozesc ce s-ar întîmpla dacă am mai avea o răscoală în anul 1914"****.

Elementul principal de la care porneau ideologii liberali în argumentarea necesității exproprierii unei părți a marii proprietăți în scopul împroprietăririi țărănimii era repartizarea pămîntului la data aceea, creșterea spectaculoasă a marii proprietăți în detrimentul celei țărănești; din peste 7 000 000 ha arabile, cîte erau în vechea Românie, 1 015 302 familii țărănești stăpîneau 3 359 695 ha (în loturi de pînă la 10 ha), iar 4 171 moșieri 3 648 505 ha (în loturi de peste 100 ha). Și mai semnificativ apărea faptul că 1 563 mari proprietari dețineau 3 001 437 ha!***** În fond, tocmai această repartizare a proprietății determina și configurația sistemului politic în cadrul căruia, Partidul Conservator format din cîteva mii de moșieri era socotit un mare partid și chemat periodic de rege să conducă țara.

---

* **Dezbaterile Adunării Deputaților**, 1914-1915, pp. 87-88 (în continuare vom folosi prescurtarea **D.A.D.**)

** Vintilă Brătianu: **Crize de stat 1901-1907-1918**, p. 21.

*** Hyperion (Șt. Antim): **Ion I. C. Brătianu, un studiu politic**, București, 1918, ed. II, p. 46.

**** **D.A.D.**, 1914-1915, p. 58.

***** **D.A.D.**, 1913-1914, p. 81.

Țăranul: *Apoi ni se spune că exproprierea o să aducă cîte o vacă de fiecare țăran...*
Perceptorul: *Pînă să vie vacile de la stăpînire, eu v-o vînd pe a voastră, că-i trebuie stăpînirii parale!*

Or, pentru ca un asemenea partid să poată guverna era nevoie de un sistem electoral adecvat, adică închis maselor largi de țărani.

Burghezia, o vreme încă slabă din punct de vedere numeric și economic, a acceptat împărțirea oarecum egală a puterii prin colegiile electorale și zeci de ani partidele celor două clase au alternat la guvern, la putere. Dar dacă în a doua jumătate a veacului trecut o asemenea „practică" era posibilă, evoluția raporturilor de clasă a dus la situația cînd o astfel de stare de lucruri a devenit neconvenabilă burgheziei. „Partidul Liberal — scria revista **Viitorul social** în 1914 — care reprezintă și numărul mai mare și categorii sociale noi și mereu în creștere ca putere și însemnătate în stat, nu poate tolera forma juridică învechită care stinghерește dezvoltarea puterii lui: legea electorală în ființă dă aceeași putere celor 15 000 de boieri și oameni de-ai lor din Colegiul I ca și celor 35 500 de alegători din Colegiul al II-lea care țin direct sau indirect de Partidul Liberal"*.

„...Convulsiuni periodice jos, agonie sus"

Principalii susținători ai reformelor din cadrul Partidului Liberal, așa cum s-au manifestat ei în Parlament, au fost Constantin Stere, Constant Georgescu, Constantin Banu, Șt. Meitani. Printre partizani, dar de pe alte poziții decît cele liberale, au fost și Nicolae Iorga, Constantin Mille și Nicolae Fleva. Arătînd că liberalii, care se solidarizaseră cu conservatorii-moșieri în 1907, în apărarea marii proprietăți, nu vor mai repeta această greșeală, Stere sublinia pericolul pentru „întreaga pătură conducătoare" în cazul întîrzierii realizării reformelor. „Dacă nu-l vom realiza [programul de reforme — **n.a.**] ne ducem la sinucidere. Vom dispare de pe arena vieții noastre politice"**. În cadrul acelorași dezbateri parlamentare, deputatul liberal C. Banu înfiera în termeni vehemenți osificarea concepțiilor Partidului Conservator care se opunea reformelor. „E cu neputință — spunea el — să mai asistăm nepăsători la priveliștea ce se desfășoară de atîta timp înaintea ochilor noștri: convulsiuni periodice jos, agonie sus. Vă convine decorul de viață socială, decorul de viață politică, decorul de viață culturală pe care îl avem? Dar aceasta este o viață care ne duce cu gîndul la cetățile de carton*** ale lui Potemkin"****. Energia pledoariei acestui deputat care cerea odată cu împroprietărirea țăranilor și „lărgirea bazei electorale", pentru a se adăuga „un element nou de vitalitate în organismul statului", marca o sincopă în momentul cînd constata

---

* **Viitorul social,** nr. 10, mai 1914, p. 465.
** **D.A.D.,** 1913-1914, p. 131.
*** Aluzie la Gr. Alexandrovici Potemkin (1739-1791), general și om politic rus, favorit al împărătesei Ecaterina II. Se spune că în timpul unei călătorii a împărătesei prin ținuturi nelocuite, din ordinul său au fost construite sate întregi din scînduri și carton, din depărtare dînd impresia unei realități. De atunci a rămas expresia: „satele lui Potemkin" — **n.r.**
**** **D.A.D.,** 1913-1914, p. 49.

că aceste cerințe erau formulate, demonstrate și cerute de către socialiști, de ani de zile. Temîndu-se a nu fi acuzat de către adversarii politici conservatori că, prin asemenea reforme, s-ar satisface revendicările socialiștilor, el se grăbea să adauge prudent, dar neconvingător: „Făcînd aceasta, fiți siguri, nu facem operă socialistă, ci operă de conservațiune socială" Sigur că ideologului liberal îi convenea să treacă drept neștiutor că în programul Partidului Social-Democrat din România exproprierea marii proprietăți și introducerea votului universal se aflau pe primele locuri. C. Banu revendica pentru Partidul Liberal meritele principale în combaterea socialismului: „Ne strigați că sîntem socialiști, și uitați că noi facem opera cea mai antisocialistă. Da! Atunci cînd sporim proprietatea facem opera cea mai antisocialistă".*

Confruntarea din Parlament

Chemat la guvern de către rege chiar în primele zile ale anului 1914 sub presiunea agitației programului de reforme, Partidul Liberal a cîștigat și „alegerile" din februarie 1914. Parlamentul ales a avut o existență scurtă — el trebuind a fi dizolvat la 20 aprilie 1914, în vederea alegerii unei Adunări Constituante — care să modifice **Constituția** în sensul realizării reformelor. Cu toate acestea, Parlamentul din 1914 ne-a lăsat o imagine bogată — un fel de caleidoscop al peisajului politic românesc — colorată mai puternic decît de obicei prin șocul provocat de ideea „reformelor". Dezbaterile din lunile februarie-aprilie, ca și cele din luna iunie 1914 reprezintă de fapt o ultimă oglindă a vieții parlamentare din perioada antebelică. Aici se văd agonia Partidului Conservator, incapabil a se adapta cît de cît la imperativele social-economice ale timpului, o anumită întinerire a Partidului Liberal, care avea să-și consolideze poziția de principal partid de guvernămînt în perioada următoare, precum și afirmarea unor personalități cu un rol important în perioada postbelică (așa a fost, de pildă, cazul lui Nicolae Titulescu).

Din păcate, la dezbaterile reformelor în Parlament nu a putut lua parte nici un reprezentant al Partidului Social-Democrat. Sistemul electoral, pe care în 1914 îl înfierau ca necorespunzător înșiși deputații liberali, lipsise partidul clasei muncitoare de posibilitatea trimiterii în Parlament a reprezentanților săi. Dar cuvîntul socialiștilor, deși nu a putut fi auzit în incinta Parlamentului, a pătruns în mase prin presă și adunări publice așa de adînc, încît **România muncitoare** putea anunța în iulie 1914, intenția Partidului Social-Democrat de a forța, cu ajutorul maselor, realizarea unor reforme cu adevărat democratice: „Poporul trebuie să rămînă de acum mereu amenințător, continuu amenințător în fața Constituantei mincinoase. Și în ziua cînd dînsa se va aduna [...] țărănimea și muncitorimea să se coboare în stradă. Prin stradă și pe baricade și-a cucerit burghezia libertățile ei, pe stradă și pe baricade e dat poporului proletar să și le cucerească pe ale sale".**

Cu toate că erau puține vocile care se ridicau în Parlament în mod sincer pentru apărarea intereselor maselor populare, îndeosebi ale țărănimii, în timpul dezbaterilor s-au prezentat date și fapte și s-au făcut aprecieri pătrunzătoare cu privire la raporturile reale dintre clasele sociale, la regimul social-politic și economic. La multe dintre aceste aprecieri poate subscrie istoricul de astăzi, deoarece, deși făcute în înflăcărarea discuțiilor (sau poate tocmai datorită înflăcărării!) ele au surprins elementele caracteristice ale stărilor de lucruri din țară. În complicata dispută parlamentară, nevoia de argumente îi silea pe combatanți să mărturisească adevărurile cele mai crude la adresa regimului, ai căror componenți și beneficiari erau cei mai mulți dintre preopinenți.

În fond, așa cum reiese din „dezbaterile" pe marginea reformelor, cei care își luaseră sarcina realizării lor nu aveau, după cum au arătat Iorga și chiar unii conservatori, nici autoritatea morală, nici interesul să slujească o clasă socială — țărănimea — cu care aveau prea puține legături. Însuși C. Stere declara, de altfel, că „nu noi am inventat problema, ea ni s-a impus de istorie, de tot trecutul acestui neam".*** Zelul liberal pentru reformarea structurii proprietății agrare a fost explicat cu profunzime de socialiști, care, dezvăluind cu precizie științifică zona restrînsă a intereselor Partidului Liberal în lumea satelor nu uitau interesul acestora în crearea unei categorii de țărani înstăriți, care căpătînd dreptul de vot, putea să lărgească baza electorală a liberalilor.

În cadrul dezbaterilor din Parlament ne reținem atenția intervențiile lui Nicolae Iorga, înveșmîntate cu profunde ecouri din istoria țării. Cunoscător al sufletului țărănimii, istoricul a respins ideea că proprietarii moșiilor stăpîneau pămîntul în chip legitim, în ciuda faptului că aceștia arătau „o grămadă de acte pecetluite, cu iscălituri prin punere de deget, ale unor oameni care, în cea mai mare parte, nu

---

* **D.A.D.**, 1913-1914, p. 50.

** **România muncitoare,** 22 mai 1914.

*** **D.A.D.**, 1913-1914, p. 130.

știau ce însemnează această adeverire din partea lor". Or, continua Iorga, „atunci cînd țăranul simte că pămîntul acela are o legătură cu el, aceasta este nu o închipuire a minții lui, ci aceasta este o amintire istorică care trăiește în sufletul lui și pe care nici o lege, nici o administrație n-a fost în stare să le înlăture"*. Evocînd rolul țărănimii în viața obștească a țării, în trecutul mai îndepărtat, Iorga făcea o observație plină de adevăr cu privire la evoluția constituțională a României, arătînd că „Regulamentul Organic și Constituțiunea de la 1866 au despoiat pe țărani de dreptul de a conduce țara". Cu alte cuvinte, el semnala **înrăutățirea** sistemului politic instaurat de Carol I prin **Constituția** din 1866, pe care ideologii oficiali o proslăveau neîncetat ca fiind deosebit de „liberală". Conform acestei **Constituții,** sistemul parlamentar din România era foarte puțin reprezentativ. Numărul alegătorilor raportat la populația totală a țării era de numai 1,2 la sută, în timp ce în 15 țări ale Europei acest procent oscila între 27,9 și 15,8.

Iorga găsea o comparație și mai sugestivă pentru a-și exprima îndoielile asupra eficienței reformelor: „Mie mi se pare — spunea el — că reformele acestea sînt, în mare, ceea ce de 30 de ani de zile e, în mic, distribuirea de porumb după o recoltă rea, vînzarea în loturi a moșiilor statului către țărani, crearea de ferme model unde lipsește și modelul și ferma..."**. El contesta totodată, capacitatea Partidului Liberal de a „rezolva" problema țărănească, acesta nefiind un partid al țăranilor. Partidul Liberal, după părerea lui Iorga, era „atît de puțin țărănesc, încît țăranii adevărați nici măcar nu pot să fie văzuți în Camera care este chemată să hotărască în ceea ce privește viitorul politic și economic al țărănimii".*** Faptul că acest partid a îmbrățișat cauza împroprietăririi țăranilor se datora necesității impuse de relațiile sociale: „D-voastră, — spunea Iorga — sînteți un partid burghez, un partid al capitalului mobil, crescut repede, îmbogățit pe neașteptate, care faceți politică țărănească. Dumnezeu știe ce s-ar alege, nu numai din viața partidului dv., dar din viața întregii clase suprapuse pe care dv. o reprezentați cu mai multă putere..." Iată și componența acestei grupări politice, după aprecierile lui Iorga: „un partid alcătuit din mari proprietari, din arendași, din marea finanță care la noi nu e deosebită de stăpînitorii de pămînt, căci domnul cu acțiuni și domnul cu moșia arendată sau stăpînită e foarte adeseori aceeași persoană..."

Ținînd seama de anumite drepturi tradiționale de care se bucurase în trecut poporul român, Iorga refuza să recunoască claselor dominante vreun merit, chiar în ipoteza realizării reformelor: „Cred — spunea el — că și în materie de proprietate mică și de drept electoral, d-voastre nu dați nimic, ci d-voastră restituiți numai ceva!"****.

În Adunarea Constituantă, o poziție democratică, înaintată, a adoptat Constantin Mille care, în ciuda unor inconsecvențe, păstra încă viu fondul criticii de proveniență socialistă la adresa regimului social-politic al țării. Ca și socialiștii, Mille exprima îndoieli cu privire la realizarea reformelor anunțate: „Părerea mea — declara el în Parlament — este că Partidul Liberal nu e în măsură să facă o reformă democratică largă. Și această credință a mea o întemeiez pe motive pe care le scot din vechea mea educațiune socialistă [...]. Or, această educație socialistă îmi spune că reformele serioase și adînci nu se pot face decît de către clasa pentru care se legiferează [...]. Ceea ce voește să facă Partidul Liberal, în comparațiune cu celelalte două partide, este a crea o supapă de siguranță [...]. După 1907, după mobilizarea de anul trecut, cele trei partide de guvernămînt au constatat că [...] este periculos a lăsa închis acest vulcan care fierbe surd"*****.

Evidența necesității celor două reforme nu era suficientă pentru miopia politică a Partidului Conservator. Într-o broșură, Constantin Argetoianu apăra cu strășnicie marea proprietate de pericolul exproprierii, invocînd avantajele productivității sporite.****** Iar bătrînul conservator junimist P. P. Carp, temporar șef al Partidului Conservator, a rostit în Parlament o adevărată pledoarie împotriva reformelor, socotite a fi „o tristă perspectivă", ale cărei consecințe vor fi „grave" și „apropiate". El condamna cu vehemență „orice complicitate a Partidului Conservator cu Partidul Liberal".*******

Partidul Conservator-Democrat, condus de Take Ionescu, căutînd să profite de pe urma ciocnirii inevitabile dintre liberali și conservatorii-moșieri, a adoptat o poziție oscilantă, atît în privința reformei electorale, cît și a celei agrare. Ne reține atenția o declarație a lui Take Ionescu, relevantă pentru modul cum acest

---

* **D.A.D.,** 1913-1914, p. 122.
** **D.A.D.,** 1913-1914, p. 121.
*** **Ibidem,** p. 120.
**** **Ibidem,** p. 121.
***** **D.A.D.,** 1913-1914, p. 98.
****** C. Argetoianu: **Marea noastră proprietate și exproprierea,** București, 1913.
******* **D.A.D.,** 1913-1914, p. 95.

Rominia Muncitoare

Organul Partidului Socialdemocrat și al Uniunei Sindicale din Romînia

5 BAN

Miine, duminică 18 mai, ora 9½ dim.

Toți cetățenii și toată muncitorimea Capitalei LA DACIA!

pentru Votul Universal și Exproprierea totală

— Demonstrație de stradă —

Dupa amiaza mare serbare la Bordei

Manifestul Partidului Socialdemocrat

la alegerile pentru Constituantă

Candidații noștri

D. Marinescu — Gh. Cristescu

Capitala

Ion Voicu — C. Popovici — Dr. Racovski — M. Gh. Bujor

Brăila — Tulcea și Galați

I. C. Frimu — Al. Constantin

Ploești — Galați

CONSTANȚA: N. I. Gheța

REVIZUIREA CONSTITUȚIEI și PLATFORMA NOASTRA ELECTORALA

Hotărîrile Congresului

Pentru Republică

Votul Universal

Expropriere

politician avea tentația să justifice și în 1914 represiunea sîngeroasă din 1907, făcîndu-și un merit din „uitarea" intenționată a răscoalei: „Cu toate luptele pe care le-am avut cu liberalii [...], nimeni nu m-a auzit niciodată aducîndu-le pe dinaintea ochilor spectrul împușcaților din timpul represiunii și nici făcînd cuiva vreo învinuire pentru trista necesitate la care Partidul Liberal a fost condamna "*.

Un tînăr conservator-democrat, pe nume Nicolae Titulescu, a debutat în Parlament cu prilejul dezbaterii reformelor. Punctul lui de vedere era, firește, cel al partidului său, dar apariția sa la tribună a fost remarcată de observatorii politici ai timpului. „E într-însul — comenta ziarul **Adevărul** — ceva mai mult decît elocință, ceva mai mult decît delicatețea și distincțiunea formei. Este forța unei viziuni politice clare și superioare care, îmbrățișînd lucrurile de sus, deschide privirilor noastre și adîncurile și abisurile"**.

Ce spuneau socialiștii

De fapt, analiza cea mai serioasă asupra cauzelor reformelor și a conținutului pe care voiau liberalii să-l dea — o adevărata analiză științifică — au realizat-o socialiștii. Mai multe studii publicate în revista **Viitorul social** din anul 1914 — din păcate prea puțin folosite de istoriografia noastră, chiar și cea mai recentă*** — au scos în evidență că „exproprierea parțială a marii proprietăți și colegiul unic n-au și nu vor avea alt scop decît a crea sub cerul României încă cîteva mii de privilegiați, lăsînd sute de mii de țărani [...] fără o prăjină de pămînt și fără drepturi politice"****. Dacă Partidul Liberal ar proceda altfel, se arăta în studiul din care am citat mai sus, „el ar tăia craca pe care stă, s-ar sinucide dacă ar da pămînt țăranilor și dacă ar acorda votul universal la toți cetățenii

* **Ibidem,** p. 108.

** **Adevărul,** 22 aprilie 1914.

*** Monografia **Viața politică din România 1910-1914,** de Anastase Iordache nici nu le amintește.

**** **Viitorul social,** nr. 8-9, martie 1914, p. 349.

țării". Concluziile acestea erau deduse din analiza politicii dusă în timpul guvernării din 1907-1910, cînd, prin legiuirile votate, liberalii contribuiseră la întărirea unei categorii restrînse de țărani înstăriți. În același scop, prin reforma agrară anunțată în 1914, liberalii căutau „să-și întărească situația politică zdruncinată, chemînd la viață publică **nu pe poporul român, ci cîteva mii de țărani, pe care ei cred să-i stăpînească prin băncile populare** [subl. a.]"*

Un motiv important care inspira neîncredere socialiștilor în eficiența reformei agrare îl constituia limita de 1 000 ha, de la care urma să se aplice exproprierea, ceea ce, pe lîngă faptul că era de natură să asigure perpetuarea puterii economice — și implicit politice — a moșierimii, lăsa disponibilă pentru împroprietărirea țăranilor o cantitate de pămînt cu totul nesatisfăcătoare. După date comunicate de Uniunea Sindicatelor Agricole (un fel de trust al marilor proprietari) existau unele județe (Vîlcea, Gorj, Mehedinți) în care posibilitatea împroprietăririi era, practic, exclusă, nefiind decît cîteva sute de hectare disponibile!

Așa cum prevăzuseră încă în 1908 și cum au reafirmat la Congresul P.S.D.R. din aprilie 1914, socialiștii români considerau că singura soluție eficientă în problema agrară era „exproprierea totală a marii proprietăți".

În ce privește reforma electorală, socialiștii — prin pana doctorului Ottoi Călin — autorul unor studii remarcabile publicate în acei ani — explicau anunțarea ei „din senin" printr-o serie de factori social-economici și politici precișI. Partidul muncitoresc, care încă din 1893, înscrisese în programul său la loc de frunte introducerea votului universal, nu putea să nu suspecteze „democratismul" subit al liberalilor cu privire la această reformă. Mai întîi, se observa că liberalii nu anunțau „de bună voie" reforma electorală, ci constrînși de realitățile social-politice (între altele, de curînd fusese **impus** votul universal în Austria, Ungaria, Italia etc.). În explicația autorului socialist, interesul liberalilor pentru lărgirea dreptului de vot era determinat de însăși dezvoltarea economică a țării: „Noi — scria Ottoi Călin — continuăm a fi mereu o țară agricolă, o țară de mari proprietari și de țărani; dar în același timp, industria, comerțul, instituțiile și băncile de credit au luat un avînt mare; păturile marii și micii burghezii s-au dezvoltat mult; păturile intelectuale, și funcționărești de la orașe și sate de asemenea [...]. Dar forma legală, legea electorală, care sancționează acest raport a rămas aceeași ca atunci cînd a fost prima oară introdusă [...]. Această lege constituie un corset de forme juridice care strînge prea mult trupul puternic al claselor burgheze în creștere, numeroase și însemnate, **care își găsesc expresia în Partidul Liberal**" [**subl. a.**]**. Un rol important în întărirea unor categorii sociale înstărite în lumea satelor — preciza autorul socialist — îl avusese tocmai guvernarea liberală de după 1907. Or, această mică burghezie, produs al instituțiilor create de liberali, în sistemul electoral existent, nu avea o forță politică pe măsura poziției sale economice. Elementul definitor al calculului Partidului Liberal în problema reformei electorale l-a constituit limitarea „colegiului unic" la **știutorii de carte,** adică exact la proaspăta sa clientelă politică din lumea satelor. Combătînd „democratismul" liberalilor, Ottoi Călin arăta că aceștia, pentru a preveni eventuale surprize în condițiile măririi corpului electoral, sugeraseră deja, ca măsură de siguranță, întărirea rolului Senatului!

Cu prilejul alegerilor pentru Adunarea Constituantă, P.S.D.R. a publicat mai multe manifeste, unele sugestive prin însești titlurile lor: **Vrem expropriere totală, Votul universal, Ce sînt și ce vor socialiștii?** etc. Prin toate acestea, partidul clasei muncitoare a arătat cu claritate necesitatea realizării unor reforme profund democratice, care să contribuie efectiv la progresul general al poporului și al țării.

*

Amînată pentru toamna anului 1914, modificarea **Constituției** în vederea realizării celor două reforme a fost înlăturată de pe ordinea de zi a vieții politice, din cauza izbucnirii războiului la frontierele țării. Reformele aveau însă să fie realizate la sfîrșitul războiului, în împrejurări mai puțin favorabile claselor dominante, cînd, sub presiunea avîntului revoluționar al maselor, atît reforma agrară cît și reforma electorală au căpătat dimensiuni mult mai întinse decît era dispus Partidul Liberal să acorde în 1914. Evenimentele confirmaseră încă odată — cum aveau să mai confirme și în viitor — justețea poziției partidului clasei muncitoare.

---

* **Viitorul social,** nr. 8-9, martie 1914, p. 350.

** Dr. Ottoi Călin: **Reforma electorală liberală,** în **Viitorul social,** nr. 10, din mai 1914, p. 465.

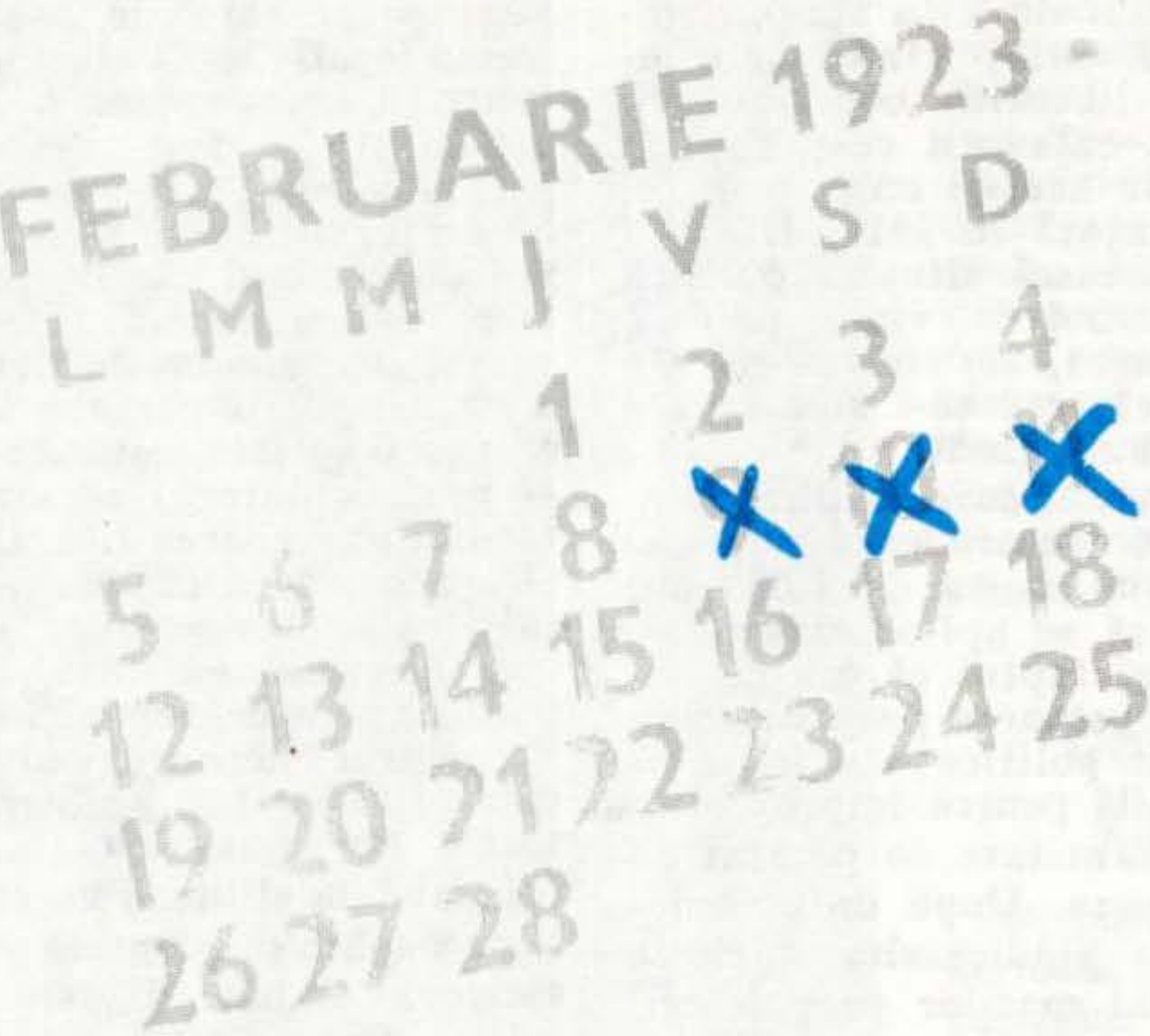

Valeriu Braniște:

INTRIGI...

● „Voi combate încoronarea, dar voi participa la ea“ ● Cinismul lui Argetoianu și admirația bancherului Aristide Blank ● Primul ministru ascultă, dar nu pricepe

Venirea la guvern, în 1922, a Partidului Național Liberal, prin voința regelui Ferdinand, a stîrnit o adevărată furtună în rîndul partidelor burgheze de opoziție. Naționali și țărăniști, averescani și iorghiști, grupări politice mai mari și mai mărunte au început o serie de tatonări și pertractări, cu scopul de a-și uni forțele*. Dar „colaborarea“ s-a dovedit de la început măcinată de cariile unor serioase contradicții. Arivismul politic al multora dintre liderii diverselor partide politice și mai ales setea de șefie a lui Iuliu Maniu s-au vădit mai tari decît „țelurile comune“

La rîndul lor, liberalii au acționat și ei: fie folosind, ca mijloc de diversiune, încoronarea regelui — pe care în timpul guvernării averescane o combătuseră — fie reproșînd opoziției păcatele de care aceasta nu ducea deloc lipsă și sondînd, în același timp, terenul pentru a fructifica punctele slabe din tabăra adversă. Și astfel „opoziția unită“ s-a dezunit înainte de a-și strînge rîndurile.

În fragmentele din însemnările scrise în anul 1923, pe care le publicăm în paginile ce urmează, Valeriu Braniște ne introduce în culisele acestor frămîntări. Ca și în fragmentele de jurnal apărute într-un număr anterior al revistei noastre**, autorul continuă să privească dincolo de fardul cu care afaceriști și politicieni ai vremii își mascau gîndurile și scopurile.

V. B.

---

* Vezi în acest sens și *Magazin istoric*, nr. 5/1973.
** *Magazin istoric*, nr. 7/1973.

Ştirbei: liberalii au făcut greşeli dar şi naţionalii au greşit

9 februarie

După masă de la 3 şi un sfert — 7 am fost la Ştirbei. Conversaţia s-a început despre adunarea Reşiţei şi în legătură cu aceasta despre situaţia economică şi greutăţile ce le face guvernul industriei şi enormele pagube ce le suferă ţara din aceasta [...]

Vorba a trecut la constituţie. I-am arătat pe larg şi motivele pentru care noi nu putem considera parlamentul actual ca expresie a suveranităţii naţionale şi nici proiectul de constituţie corespunzător trebuinţelor noastre. Am insistat pe larg asupra autonomiilor, asupra chestiunii bisericeşti, a şcoalei confesionale, a culturilor, a minorităţilor şi — după cum spunea — a rămas Ştirbei adînc impresionat [...]

Zicînd eu că în chestia încoronării a avut Brătianu, pe timpul guvernului Averescu, aceeaşi atitudine ca şi noi, că noi am rămas consecvenţi şi pe timpul guvernului lui, precînd el s-a schimbat, mi-a spus Ştirbei: „Da, dar trebuie să mai ştii ceva. În timpul guvernului Averescu a întrebat regele pe Brătianu relativ la încoronare că ce va face. «Voi combate încoronarea pînă la ultima consecvenţă». «Ei bine — a zis regele — şi dacă totuşi m-aş încorona ce vei face, vei veni sau nu?» «Dacă nu voi putea opri încoronarea cu nici un mijloc, voi lua parte la încoronare şi sub guvernul Averescu!»"*

La aceasta am zis: foarte bine, dar Brătianu, care pe atunci era cu noi, trebuia să ne spună şi partea a doua, nu numai partea primă a atitudinii lui, dacă ţinea să-l considerăm loial faţă de noi [...]

Interesant a fost că în decursul conversaţiei a zis că el crede că liberalii au făcut greşeli, dar spre scuza lor servească că şi partidul naţional român a greşit. A subliniat îndeosebi atitudinea lui Vlad[1]. Am explicat, cît s-a putut, situaţia de atunci. Mai departe cînd am arătat marile greşeli ale proiectului de constituţie, m-a întrebat dacă Maniu a spus toate aceste regelui. Am răspuns că nu ştiu, dar cred că Maniu a vorbit regelui strict din punctul de vedere politic al actualei situaţiuni [...]

*În sfîrşit a rezumat Ştirbei că el nu aparţine nici unui partid, că nu stă în serviciul nici unuia şi procedează de tot independent. Cele spuse de mine au făcut o adîncă impresie asupra lui şi el va comunica aceasta lui Ionel Brătianu şi crede — ba este chiar convins — că Brătianu va cere să vorbească cu mine. A adăugat însă că el nu crede că momentan s-ar putea face ceva pentru îndreptarea situaţiei, dar e convins că se poate pregăti o îndrumare spre bine ce va urma peste vreo cîteva luni. Tocmai în vederea acestei schimbări mă roagă să stau de vorbă cu Brătianu. Eu i-am răspuns că nu-mi promit nimic de la o convorbire cu Brătianu şi eu din îndemn propriu nici nu m-aş duce la el, dar am încredere în Ştirbei şi de dragul lui sînt gata a merge la Brătianu, dacă mă va invita la dînsul (aşa că iniţiativa să fie pe partea lui şi nu a mea) şi a sta cu dînsul de vorbă despre ce va crede el de bine. Am mai adăugat că eu nu am ce aştepta nici de la el nici de la altul, pentru că eu nu mai am nici o aspiraţie politică, dar sînt gata să-i stau lui Ştirbei între ajutor, dacă caută să deschidă calea [...] unei înţelegeri cinstite, nu în interes de partid**, ci în interesul superior al ţării.*

A rămas că mă va aviza telefonic despre rezultatul convorbirii lui cu Ionel Brătianu.

„Ce se înţelege Mişu cu Veith trece ca ordin al regelui"

De la el am plecat direct la Veith, care mă aştepta ca pe ghimpi. A telefonat deja după mine în toate părţile. A rămas surprins cînd a auzit că vin direct de la Ştirbei. I-am spus pe scurt întregul decurs al convorbirii, care l-a mulţumit foarte mult. M-a asigurat din nou că după părerea lui este Ştirbei singurul om prin care se poate face ceva. Şi trebuie făcut, pentru că ţara merge cu paşi gigantici spre prăpastie. El a avut prilej să se convingă cît de mare este ascendentul lui Ştirbei şi Mişu la rege şi cum aceştia sînt în stare să-i înfrîneze pe Brătieni. Dovadă, zice el, că n-au putut „acapara" nici Reşiţa şi în definitiv au păgubit pe acţionari, dar n-au putut în esenţă nimic schimba la Reşiţa. Ce se înţelege Mişu cu Veith trece ca ordin al regelui la liberali şi aceştia nu aveau încotro... se supuneau.

Mi-a spus că va avea prilej să-l vadă pe Ştirbei zilele acestea (Mihai [Popovici] a fost luni seara la masă la Veith) şi îmi va

---

* Se referă la serbările de încoronare a lui Ferdinand, organizate de liberali la Alba Iulia în 1922 şi la care naţionalii au refuzat să participe.

** Partidul politic care s-a ridicat cu mai multă forţă împotriva dominaţiei liberale, atît pe plan economic cît şi pe plan politic, a fost Partidul Naţional. Pentru a neutraliza opoziţia acestuia, conducătorii Partidului Naţional Liberal au încercat să stabilească o colaborare cu Partidul Naţional, dar fără succes. Un loc important între cauzele care au împiedicat o astfel de alianţă l-au avut tendinţele de autocratism manifestate atît de Ion I. C. Brătianu, cît şi de Iuliu Maniu, şeful naţionalilor, fiecare urmărind să aibă, în cadrul unei eventuale înţelegeri, ultimul cuvînt.

comunica ce-i va spune acesta. Şi el este convins că acuma nu se poate face nimic şi poate nici nu este

Al. Gh. Vaida pricinuia mari decepţii lui I. I. C. Brătianu

bine să se forţeze lucrurile, dar e convins că se poate netezi calea pentru o îndreptare în viitor apropiat.

De la Veith am mers direct la Capşa, unde aranjase Mihai Popovici o masă intimă. Erau invitaţi: Vaida, Dumitrache Popovici, eu, Sever Dan[2] şi Aristide Blank[3]. Întîrziind acesta din urmă am vorbit noi de noi despre chestiile noastre urgente, adunarea de duminecă şi alegerea [...] de la Ighiu. Eram propus de preşedinte al adunării şi candidat la Ighiu. După vehemente discuţii am respins amîndouă propunerile. A rămas ca Maniu să spună cuvîntul definitiv şi decisiv.

*Pe Aristide Blank îl cunoşteam fugitiv de la Paris. Acum am avut prilej să-l cunosc mai deaproape. A povestit multe actualităţi cu haz. Aşa cum datoreşte guvernul 840 de milioane Băncii Blank şi cînd a cerut banca ca guvernul să admită ca 19 milioane impozit şi 16 milioane taxa de vămi să le scadă din datorie a avut o scenă violentă cu Vintilă şi ca presiune s-a prezentat de 3 ori perceptorul la bancă ca să pună sechestru, dar totdeauna în timp afară de orele oficioase (octombrie-novembrie anul trecut). A făcut aluzii la pactul dintre Blank şi Duca (în numele liberalilor) de a sista reciproc campania (***Adevărul*** *şi* ***Viitorul****), pact pe care l-a respectat Blank, dar nesocotit* ***Viitorul.***

A făcut aluzii la influenţele de la curte (3/4 regina şi 1/4 Mişu-Brătianu) scăderea influenţei lui Ştirbei în urma înaintării în vîrstă. Aluzii cum anumite cecuri în franci francezi nu-şi greşesc efectul. Admiraţia pentru Argetoianu, care e cel mai cinic şi mai perfid [...], care are curajul să-şi urmărească scopul cu energie de fier, nealegînd la mijloace. Averescu e şovăitor şi Argetoianu e nerăbdător să-i iee moştenirea. Are nevastă tînără, pe care trebuie să o satisfacă cu titlul şi rangul de primministresă (e fata lui Boambă). Ne-a descris îngrozitor lipsa de încredere a străinătăţii, care ne consideră drept mincinoşi. Poincaré s-a învoit ca Franţa să ne acorde un împrumut de 500 milioane franci francezi (atît cît ne ajunge să ne petecim fundul pantalonilor), pentru armată, dar secretariatul a cerut ca mai nainte să-şi recunoască România obligativitatea de a plăti furniturile anterioare. Şi guvernul Brătianu, adecă Vintilă, nu voieşte nici atît. Arată naivitatea lui Vintilă, care ca să se laude că nu a luat nici un ban de la Banca Naţională, face împrumuturi la alte bănci, gajîndu-le pe aceste la Banca Naţională. Leul stă astăzi la 2 centime elveţiene. El e convins că mai scade pînă la o centimă. Aparenta urcare a leului este artificială, provocată prin mari cumpărături de devize din partea Băncii Naţionale. Germania aruncă enorme cantităţi de lei pe piaţa Parisului. Lei de contrabandă [...]

Prinţul Barbu Ştirbei despre care bancherul Aristide Blank spunea cu vădită „deslușire", că şi el „umblă după consilii grase"

El crede că guvernul liberal cade în curînd, dar nu din cauza acţiunii oposiţionale, ci din cauze economice. El ar dori ca liberalii să rămînă la putere cel puţin 4 ani, ca să dovedească pe deplin incapacitatea lor. Dacă cad acum, ar putea zice că ei ar fi îndreptat relele, dacă mai rămîneau la putere. Ei acum încep să înţeleagă relele, să li se lase timp a se măsura cu ele. El e convins că acum nu vor urma naţionalii, ci averescanii (bine înţeles, nu singuri!) Peste un an apoi li se va da de nou drumul şi liberalii vor voi de nou să revină. Atunci trebuie să se facă toate eforturile pentru a le închide calea pentru totdeauna.

Imparţialitatea lui Ştirbei şi consiliile grase

Vorbind cît de mare e rolul banului în România, a arătat că cel mai bogat e Brîncoveanu[4], al doilea Schlesinger[5] şi al treilea Berkovici[6]. A arătat murdăriile lui Schlesinger, porcăriile băiatului său (condamnat la moarte pentru dezerţiune şi lăsat în viaţă ca „student" la Paris, iar tatăl său decorat acum „ofiţer al Stelei României"). Extraordinară influenţa lui Berkovici (cel mai mare acţionar al Băncii Naţionale); nu numai Ştirbei singur, ci întreaga lui familie (fetele) au asistat la o căsătorie în casa lui Berkovici. Venind astfel vorba de Ştirbei, a constatat că şi acesta umblă după „consilii" grase, altfel nu se poate explica umilitoarea lui atitudine. (Aceasta ar explica şi raportul lui cu Veith, care îl face preşedinte de consiliu la Reşiţa!) Tabloul dat de Aristide Blank sub acest raport e îngrozitor! Vorbea în „pilde", foarte sugestiv şi nu rămînea cu nici o deslușire dator. Se înţelege că Mihai [Popovici], Alexandru [Vaida-Voievod] şi Dan [Sever] încercau să-i combată prognosticurile politice, dar el vorbea cu o siguranţă, care nu se poate explica cu alta, decît cu siguranţa că pînă într-o săptămînă se dau uitării toate prognosticurile de astăzi, făcînd loc la altele [...]

Noaptea tîrziu, cînd am sosit acasă, am găsit depeşa lui Maniu, în două exemplare, una direct din Cluj şi alta transmisă din Lugoj, oferindu-mi insistent candidatura la Ighiu. Mă doare că trebuie să-l refuz.

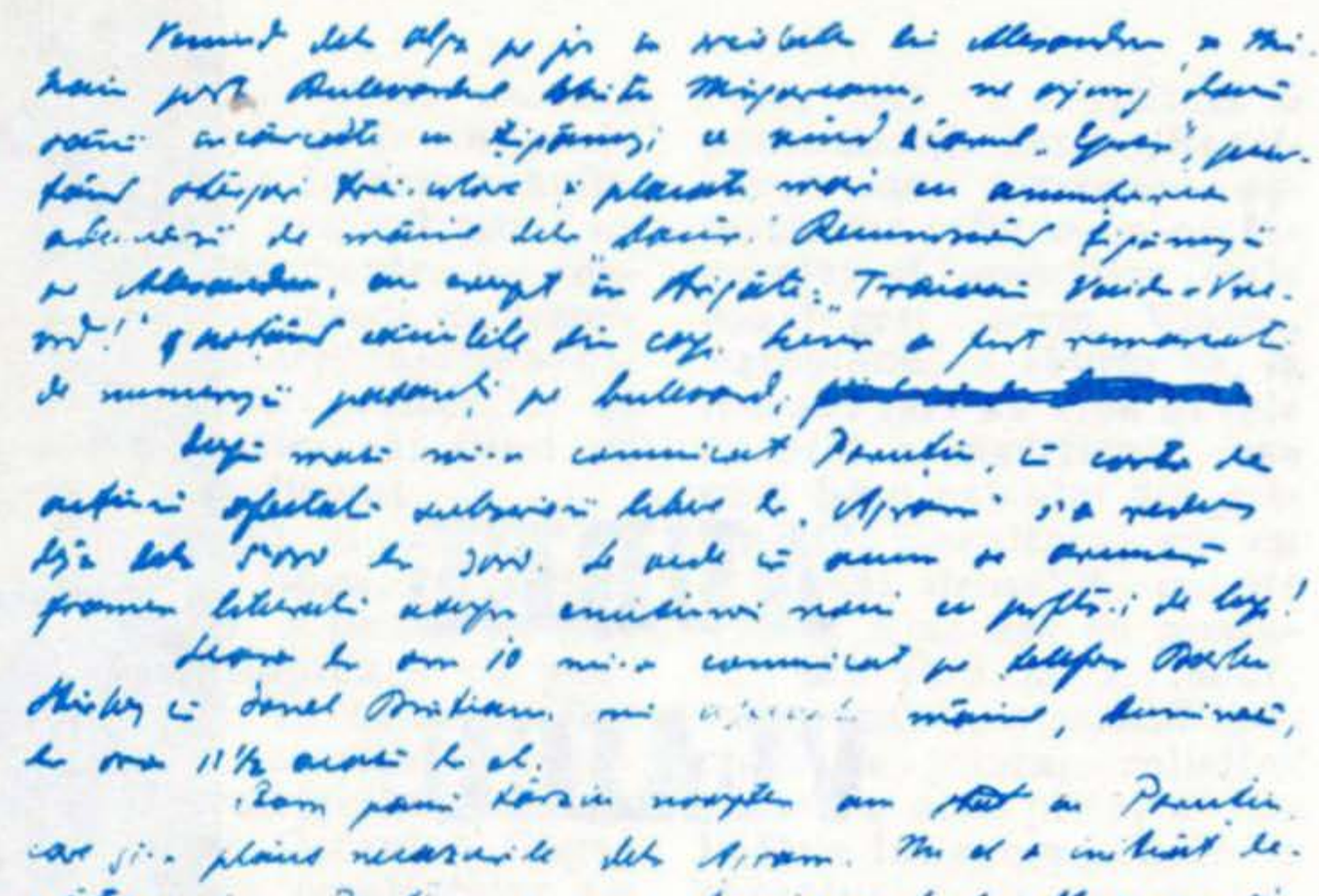

Facsimilul unei pagini din însemnările scrise în anul 1923

10 februarie

Am luat masa cu Alexandru şi Mihai la Olga Sărăţeanu. Am povestit despre impresiile zilei de ieri. Vorbind despre Ştirbei zicea Alexandru că pe lîngă tot ascendentul ce-l are asupra reginei, regele îşi dă seama de situaţia penibilă. Spunea că într-o audienţă (pare-mi-se pe timpul lui Averescu) a recomandat regelui pe Ştirbei şi regele întinzînd mîna peste masă spre Alexandru a zis: „Vaida, nu se poate, ştii dta că la Iaşi am strigat după el: Rasputin?" Alexandru reproducea ochii făcuţi roată

(Continuare în p. 31)

AUREL VLAICU

O GLORIE
O NĂDEJDE
O MÎNDRIE

Col. PAUL BALTAGI

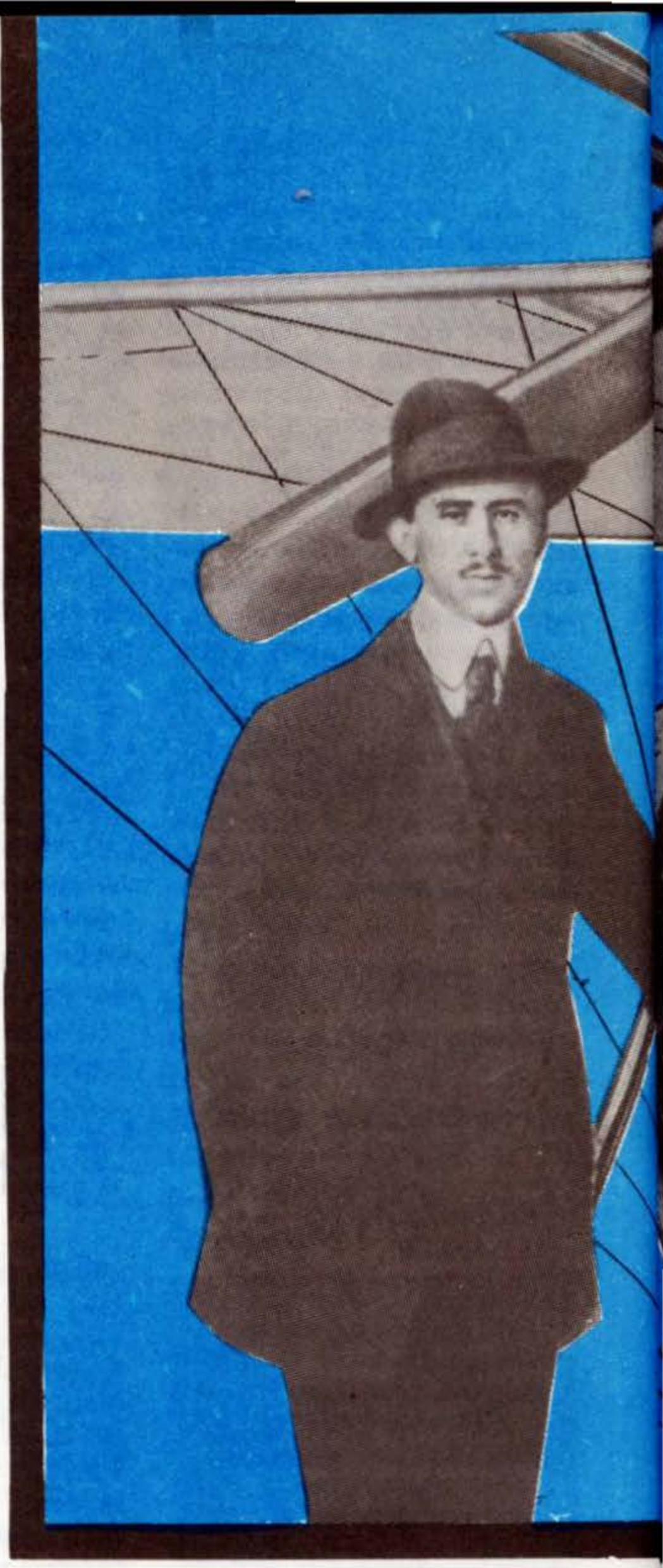

Este greu să ne imaginăm ce a însemnat moartea lui Vlaicu pentru cei din mijlocul cărora plecase. La 14 septembrie 1913 un ziar transilvănean scria: „...Am avut o glorie, am avut o nădejde, am avut o mîndrie, nu mai sînt, am rămas despoiaţi de cel mai dulce gînd al nostru.

Vlaicule dragă, Vlaicule dulce, tu ai voit să sbori la Orăştie, tu ne-ai dorit, să ne vezi, să ne auzi, să ne dai nădejdea de viaţă şi tu — ai murit.

Nu, nu Vlaicule, nu ne lăsa. Fraţii tăi se adună să clădească viitorul. Tu erai stîlpul lor cel mai puternic. Tu ne-ai deşteptat visul de aur, că ai arătat puterea geniului românesc..."

Avionul va zbura!

Printre elevii care la sfîrşitul veacului trecut urmau cursurile Liceului din Orăştie şi apoi ale celui din Sibiu, unul din ei se distingea şi prin neobosite preocupări pentru tainele aviaţiei. Aproape tot timpul liber şi-l petrecea gîndind şi lucrînd la un model care să întruchipeze o maşină menită să-l poarte pe căile văzduhului.

Încă de atunci, fascinat de miracolul zborului, Aurel Vlaicu a construit primul său aeromodel. Şi chiar de la început a dovedit o concepţie clară şi absolut originală asupra formulei de materializare a ideilor sale. Aeroplanul, cu toate părţile lui principale, fusese conceput cu mult înainte, iar pe parcurs i se introduseseră noi elemente. Vlaicu a reuşit însă să realizeze un aparat care nu se asemăna, în ansamblu, cu nici unul din cele anterioare, unele soluţii de concepţie şi de construcţie fiind întrutotul originale şi deosebit de interesante.

După terminarea liceului, Vlaicu a urmat, din anul 1903, Şcoala politehnică din München, după ce studiase

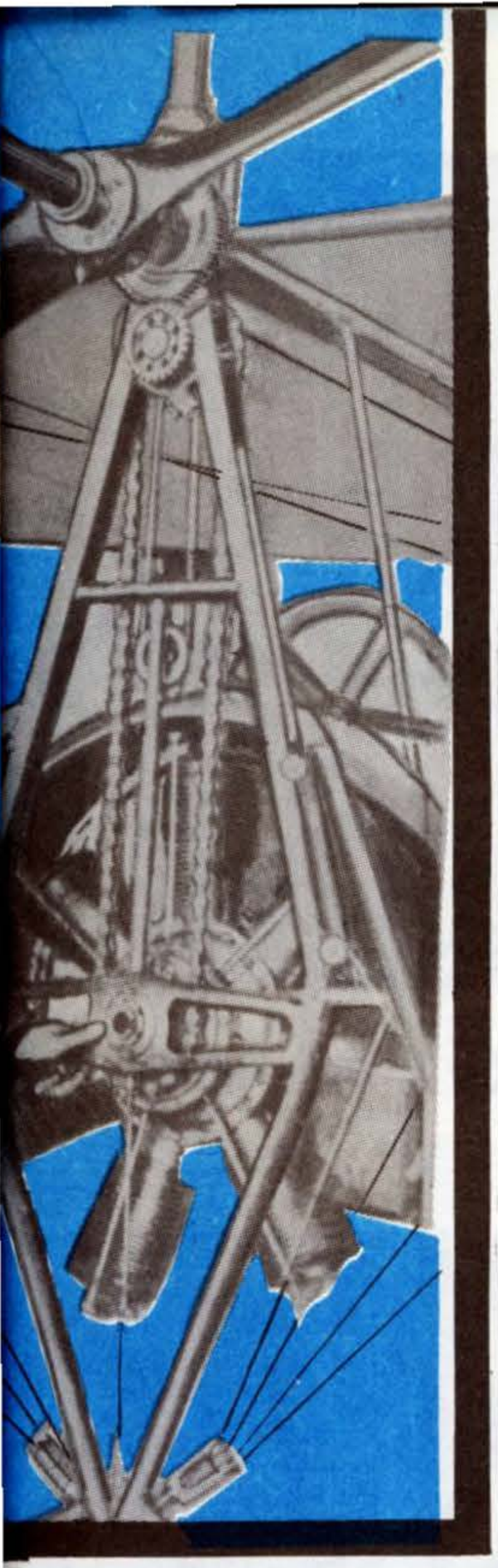

un an la același institut din Budapesta. Stagiul militar l-a satisfăcut la marină, în portul Pola, iar apoi, în 1908, a lucrat la Fabrica de automobile Opel din Rüsselsheim, unde s-a făcut remarcat prin inventivitatea sa. La sfîrșitul anului a revenit în satul său natal, la Bințințti pentru a-și continua experiențele aviatice. Verificîndu-și practic calculele, prin construirea mai întîi a unor modele și apoi a unui planor* (cu care în 1909 a executat mai multe zboruri la Bințințti și la Orăștie), Vlaicu și-a întărit convingerea că avionul său va zbura. Dar, pentru a-l realiza, avea nevoie de resurse financiare, ajutorul binevoitor al prietenilor și admiratorilor săi fiind cu totul insuficient.

Încurajat și sfătuit de Octavian Goga, în octombrie 1909, a plecat la București, împreună cu poetul. Aici, în capitala României, datorită influenței și prestigiului de care se bucura Octavian Goga, precum și rezultatelor pe deplin satisfăcătoare obținute în cadrul demonstrațiilor făcute, președintele Consiliului de Miniștri, la propunerea ministrului de Război, generalul Crăiniceanu, a aprobat fondurile necesare pentru construirea aeroplanului lui Vlaicu la atelierele Arsenalului armatei.

„La arsenal lucru fain, — scria el la 26 noiembrie, prietenului său Romulus Boca — **nu mă conturbă nime, cătana stă la ușă și nu lasă pe nime înlăuntru".**

În circa o lună de zile, aeroplanul a fost aproape terminat.

La sfîrșitul lui decembrie, Vlaicu a plecat la Paris cu intenția de a cumpăra un motor ANZANI pentru avionul său. La sfatul și recomandarea lui Traian Vuia, a comandat însă un motor GNOME rotativ, de 50 CP. Din cauza unor greutăți în activitatea fabricii respective, motorul a sosit în țară abia la 29 mai 1910. A fost imediat montat pe avion și, după numai cîteva zile, Vlaicu a și executat, pe terenul de la Cotroceni, primul său zbor — o adevărată încununare a eforturilor și strădaniilor sale. Avionul conceput și construit de el nu a suferit nici o modificare esențială de la faza de concepție și pînă la cea de realizare a zborului, și nici după aceea, ceea ce constituia o performanță rară. **„Rezultatele au corespuns așteptărilor celor ce m-au încurajat și propriilor mele convingeri,** scria Vlaicu. **Aeroplanul a sburat de la început fără să aibă nevoie de nici o modificare, așa cum l-am calculat din prima zi".** Rezultatul era cu atît mai deosebit, cu cît Vlaicu a zburat cu aparatul său fără să fi făcut, în prealabil, o școală specială de pilotaj, reliefîndu-se cu acel prilej și calitățile lui excepționale de zburător.

În rîndul elitei internaționale

Consacrarea pe plan internațional a lui Aurel Vlaicu, ca zburător și constructor de avioane, i-a adus-o participarea la concursul aeronautic de la Aspern (cîmpul de zbor al orașului Viena). La acest concurs internațional, care s-a desfășurat între 23 și 30 iunie 1912, au participat 42 piloți (din șapte țări), cei mai mulți aureolați de performanțe răsunătoare — recorduri, raiduri de amploare, premii internaționale etc. În urma succeselor obținute (la probele finale: premiul I la aruncarea unor proiectile din avion într-o țintă terestră și premiul II la viraje strînse; trei premii II la probele preliminare) numele lui Aurel Vlaicu s-a înscris în rîndul elitei pionierilor aviației internaționale.

De multe ori s-a făcut afirmația că Vlaicu, fiind un „autodidact" în domeniul pilotajului, nu ar fi avut „niciodată brevet de pilot-aviator". Afirmația nu corespunde realității. Vlaicu a posedat **brevetul nr. 52, din 22 iunie 1912, acordat de Aeroclubul austriac** în ajunul concursului de la Aspern.

La acest concurs, avionul lui a produs vîlvă. Specialiștii au remarcat pe

---

* Vezi **Magazin istoric,** nr. 7/1973.

lîngă aptitudinile excepţionale de pilot ale participantului român, şi calităţile deosebite ale aeroplanului său. Chiar după primele zboruri (pentru obţinerea brevetului de pilot), ziarul **Die Zeit** din Viena, după relatarea trimisului unui ziar transilvănean, scria: **„Inginerul român Vlaicu a făcut senzaţie cu aparatul său [...] Pilotul, care e în acelaşi timp inventatorul şi constructorul aparatului său a săvîrşit două sboruri minunate.“** Într-un alt număr al aceluiaşi ziar se sublinia că: **„Românul din Transilvania Aurel Vlaicu este unicul care se prezintă cu un tip absolut neobicinuit care însă de mult e dorit“.**

După înapoierea de la Viena, el a continuat în diferite oraşe ale Transilvaniei seria de zboruri demonstrative inaugurată la Blaj, în august 1911, cînd a participat la festivităţile prilejuite de sărbătorirea semicentenarului Asociaţiei Astra. La 14 iulie 1912, a întreprins un turneu, început la Arad, şi terminat la Dumbrăveni, la 11 septembrie. A fost un turneu triumfal. De altfel, toate zborurile sale prin oraşele Transilvaniei au avut o semnificaţie cu totul deosebită, stîrnind un entuziasm şi un elan patriotic extraordinar. Explicaţia acestui fapt a fost formulată foarte sugestiv de către Lucian Blaga: **„În sufletul mulţimii româneşti maşina ciudată de zburat a fost mai mult decît o maşină, iar inginerul Vlaicu mai mult decît inginer [...] Zborul lui Vlaicu de la Blaj, de la Braşov, de la Orăştie — trezea în sufletul românesc o nouă, sălbatică şi ireductibilă superstiţie naţională sau dacă vreţi un nou mit. Acest mit ne trebuia pentru marile întîmplări ce aveau să urmeze în curînd pe pămîntul nostru. Zborul lui Vlaicu era presimţirea lor“.**

Reîntors în Bucureşti, Vlaicu a început construirea unui nou aparat, cu care a participat la concursul de zboruri de la Aviaţia, în octombrie 1912, unde a realizat performanţe remarcabile. Cu acest aparat a zburat şi la Cotroceni, în faţa regelui Carol I şi a familiei regale. Pentru a participa la concursul de la Aviaţia, Vlaicu a construit un nou aparat, cu care

irea celui de-al treilea aeroplan al său, comandat de Ministerul de Război, cu care încheiase un contract în valoare de 27 000 lei (din care 9 000 lei i s-au plătit ca avans). N-a reușit, însă, să termine aparatul la data stabilită în contract, între altele și din cauza întîrzierilor în procurarea unor piese din Anglia. A fost nevoit ca, în două rînduri, să ceară amînarea termenului de predare a aeroplanului (ultima oară la 12 august 1913).

„...Vei veni chiar în sbor de la București"

Vlaicu nutrea un vis scump: să zboare peste Carpați. Serbările Societății Astra, programate pentru ziua de 14 septembrie la Orăștie, erau un bun prilej pentru aceasta. Dar noul aparat nu era gata, iar avionul său (nr.II) nu mai corespundea unui asemenea zbor, fiind foarte uzat. Vlaicu era conștient de acest lucru. Și totuși, deși anunțase că nu se va duce la Orăștie, n-a avut puterea să nu plece. Știind că acolo îl așteptau zeci de mii de oameni, pentru care el reprezenta un simbol, a uitat de toate. Scrisoarea prietenului său Romulus Boca, la care răspunsese cu un refuz, nu putea să nu-și facă și ea efectul: **„...Nu te cugeți oare a veni cu geniala ta mașină să mai repeți sborul cel măreț pe care l-ai executat acu-i anul? Noi așa sperăm, ba oarecine crede că vei veni chiar în sbor de la București. Cu viteza formidabilă a aeroplanului tău poți porni din țară sîmbătă, la treisprezece septembrie, după amiază. Noaptea dormi la Brașov, Duminică dimineața sbori pînă la Sibiu** [...] **iar la patru ore după amiaz dai ocol peste turn și ne mai sperii odată cu virajurile tale îndrăznețe, ca să te primim încă mai însuflețiți în brațele noastre deschise".**

Hotărîrea aparent spontană a lui Aurel Vlaicu, de a pleca la Orăștie zburînd peste Carpați, comunicată colaboratorilor săi G. Magnani și C. Silișteanu în dimineața zilei de 13 septembrie, era, de fapt rezultatul unor îndelungate frămîntări sufletești.

Aurel Vlaicu a decolat, după ora 14,30, de pe aerodromul Cotroceni și, după ce a aterizat la nord de Ploiești pentru a-și alimenta avionul, și-a continuat zborul spre Brașov. În momentul plecării i-a asigurat pe cei doi colaboratori ai săi, care îl urmăreau cu mașina, că, dacă nu va reuși să ia o înălțime corespunzătoare, va ateriza, lîngă șosea, pentru ca ei să-l poată vedea...

Ce a urmat se știe. Aurel Vlaicu s-a prăbușit cu avionul său lîngă satul Bănești, nu departe de Cîmpina.

Care a fost cauza accidentului?

Posibilitatea ruperii vreunui cablu de comandă este exclusă. G. Magnani și C. Silișteanu au declarat: **„... Am examinat toate cablurile, să vedem nu cumva a fost vreunul rupt, dar nici un cablu, nici o sîrmă nu era ruptă".**

Coroborînd părerile expuse de aceștia, de generalul aviator inginer Gh. Negrescu, care a făcut parte și din comisia de anchetă la timpul respectiv, precum și opiniile exprimate de piloții militari de la aerodromul Cotroceni, se poate trage concluzia că, renunțînd la trecerea munților din cauza imposibilității de a lua înălțimea necesară, conform înțelegerii, Vlaicu s-a întors din drum, a ales un loc de aterizare lîngă șosea și, planînd cu motorul oprit, a făcut un viraj pentru a intra exact pe direcția de aterizare. În timpul virajului, un curent descendent a provocat dezechilibrarea și apoi prăbușirea avionului de la o înălțime de circa 50 m.

Se poate presupune și că a fost o angajare (cădere) a avionului chiar și fără acțiunea unui curent descendent, dintr-un viraj fără motor în coborîre, comandat numai cu ajutorul cîrmei de direcție. Aparatul lui Vlaicu nu avea eleroane*, care ar fi fost mai eficace pentru redresarea avionului după angajare. Pe de altă parte, sistemul de acționare a comenzilor (cu un singur volan), conceput de Vlaicu, deși mai evoluat decît cel cu două volane, era totuși mai greoi decît la avioanele cu manșă, fapt ce a determinat, poate, și o mică întîrziere în reacția pilotului la situația creată, întîrziere ce i-a fost fatală.

Este interesantă și părerea doctorului V. Hîncu, medicul lui A. Vlaicu, care considera că starea sănătății acestuia (o boală de rinichi, combinată cu epuizarea fizică din timpul zborului) a determinat prăbușirea sa: **„Vlaicu a murit probabil încă în aer în urma unui atac de inimă".**

Un accident tragic, care a îndoliat sufletele tuturor românilor... **„Aurel Vlaicu, de numele căruia se leagă începuturile tehnicii aeronauticii românești"** — după cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu, va rămîne înscris cu litere de aur în marea carte a realizărilor de geniu ale poporului român, ca un exemplu de abnegație, dăruire și tenacitate, dublate de acea nespusă bogăție de frumusețe sufletească ce dau personalității profunzime și dimensiuni în timpul istoriei.

---

* Suprafețe de comandă la vîrfurile planurilor, pentru mișcarea avionului în jurul axului longitudinal.

AM FOST UN KAMIKADZE

RYUJI NAGATSUKA

**În noiembrie 1944,
un comunicat
al Cartierului general
al forţelor
armate japoneze
anunţa un eveniment
fără precedent :
nouă tineri
aviatori niponi
au scufundat
un cuirasat american,
năpustindu-se
asupra navei
cu avioanele lor
încărcate cu bombe.
Exemplul acestor aviatori
— menţiona comunicatul —
va fi urmat
de mii
de alţi tineri...**

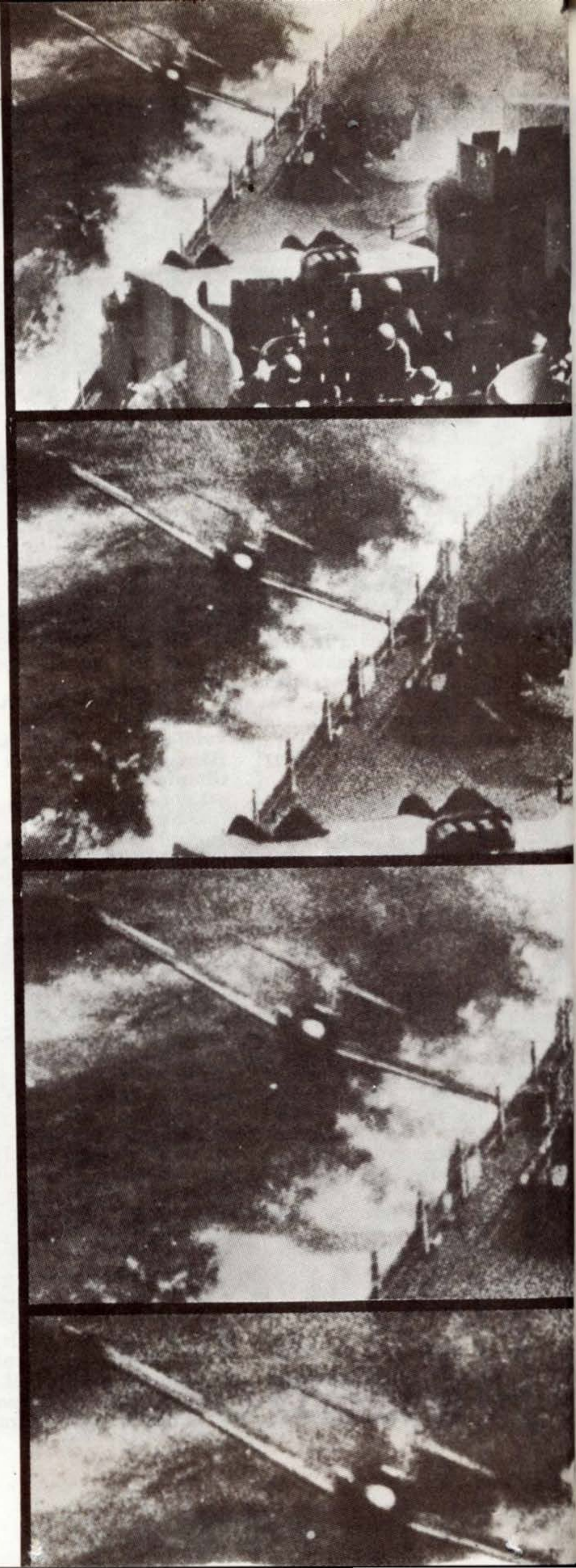

Refuzînd cu disperare să accepte ideea înfrîngerii iminente, Japonia imperialistă a făcut apel la fanatism, propovăduind sinuciderea ca metodă oficială de luptă. Numeroşi piloţi-sinucigaşi — victime ale propagandei militariste — şi-au sacrificat astfel viaţa pentru o cauză pierdută. La bordul unui avion de care era fixată o bombă, pilotul de sacrificiu pleca într-o misiune fără de întoarcere, pentru a se arunca asupra crucişătoarelor, port-avioanelor, distrugătoarelor americane inamice. Îşi jertfea viaţa de bunăvoie, dar nu fără ezitare. Nu i se anunţa data plecării în misiune decît cu cel mult două zile înainte. Nu i se cerea decît să moară, conform regulamentului, „cu un maximum de rezultat".

Piloţii sinucigaşi au fost numiţi „cavaleri ai vîntului divin" (în limba japoneză kamikadze **— „vînt divin"), în amintirea unei puternice furtuni care, în urmă cu aproape şapte secole, a salvat Japonia de invazia hanului mongol Kubilai*.**

Dintr-un grup de astfel de piloţi a făcut parte şi sublocotenentul Ryuji Nagatsuka, ale cărui însemnări au fost adunate în volumul intitulat Am fost un kamikadze. **Reproducem un fragment din acest jurnal:**

Ultima noapte de viaţă

28 iunie *[1945]. De cîteva ore, comandantul Suenaga este într-un continuu du-te-vino între staţia meteorologică şi biroul său improvizat, de parcă ar urma să se întîmple ceva extraordinar.*

La ora 20 dă ordinul de adunare a celor douăzeci şi doi de piloţi de sacrificiu şi le declară pe un ton grav:

— Conform informaţiilor meteorologice, s-ar putea ca mîine dimineaţă cerul să se lumineze în largul departamentului Miyagui, unde se găseşte flota americană. A sosit deci clipa mult aşteptată. Vă voi comunica ordinul de decolare. Veţi pleca în misiune ca piloţi pentru atacuri speciale.

Cu toată hotărîrea mea fermă de-a lupta sîngele îmi îngheaţă în vine. Simt că pălesc. Mă străduiesc să-mi înving slăbiciunea. Cuvintele „atac special" îmi sună straniu. Mă cred în plin coşmar. Suenaga desface foaia de hîrtie pe care o ţine în mînă. Foşnetul ei sec mă readuce pe pămînt.

— Iată ordinul, spune el. Grupa **Kikusui** *va efectua atacul în ziua de 29 iunie. Ora decolării: 6 dimineaţa. Obiectivul: Flota 3 a grupului operativ 38,* **(Task Force**)**, aflat la 500 kilometri în largul Oceanului Pacific. Şeful patrulei: locotenentul Noiro Takagui. Scopul misiunii: distrugerea navelor duşmane!*

Comandantul face o scurtă pauză, apoi ne spune:

— După informaţiile primite, această flotă posedă trei port-avioane importante: ESSEX, BANBERHILL *şi* HANCOCH. *Ele trebuie ţintite în primul rînd. Nu vă certaţi pe alegerea vînatului... Lăsaţi măcar un port-avion pentru ziua cînd voi pleca eu însumi în misiune. Lăsînd gluma la o parte, culcaţi-vă în seara asta devreme, ca să dormiţi bine. Pentru a vă îndeplini misiunea aveţi nevoie de luciditate!*

Întorşi în trista încăpere rezervată ofiţerilor, ne aşezăm amărîţi pe paturile noastre. Încă unsprezece ore de viaţă. Avem, în sensul cel mai strict al cuvîntului, moartea în suflet. Ne gîndim la ea. Mă gîndesc şi eu ca toţi ceilalţi: cum o fi moartea? De unde această frică, pe care o simţim fără voia noastră? Ţine ea oare de durerea fizică sau e mai degrabă teama de tărîmul necunoscut în care vom trece?

Apropierea grabnică a morţii mă îndeamnă s-o justific într-un fel sau altul. Moartea mea nu va fi pricinuită de o boală, de pildă. Îmi voi păstra întreaga luciditate, ca să pot acţiona pînă în ultima clipă. Moartea va avea deci pentru mine o semnificaţie, o valoare. Spre marea mea surprindere, aceste reflecţii îmi readuc, treptat-treptat, liniştea.

Îmi tai o şuviţă de păr şi unghiile. Mă pregătesc apoi să scriu familiei, dar în ultima clipă nu reuşesc să-mi adun gîndurile. Mă năpădesc amintiri din copilărie şi adolescenţă: plimbările cu familia, vacanţele pe malul mării, atenţia caldă a mamei faţă de prietenii mei, pasiunea tatei pentru sculptură, mama şi sora mea cea mare oferindu-mi o ceaşcă de ceai în toiul nopţii, în ajun de examene, bucuria de nedescris a părinţilor cînd am fost admis la Liceul din Shizuka...

Frînturi nesfîrşite de amintiri... Mă refugiez cu voluptate în trecut... Dar la capătul celor nouă ore...

Îmi las stiloul să alerge pe hîrtie:

„Dragi părinţi! Voi părăsi pentru totdeauna această lume în ziua de 29 iunie 1945, la ora 7. Întreaga mea făptură este îmbibată de dragostea voastră nemărginită pentru mine[...]"

Aş vrea să scriu într-una, fără oprire, dar mă mărginesc să semnez şi să adaug data: 28 iunie 1945, ora 22.

Îmi pun testamentul, împreună cu şuviţa de păr şi unghiile, într-un plic. Pe

---

* Vezi **Magazin istoric**, nr. 7/1973.

** **Task Force** — denumire americană pentru formaţiile de luptă specifice celui de-al doilea război mondial, alcătuite din unităţi detaşate special în scopul îndeplinirii unor anumite misiuni.

cînd îl lipesc, îmi dau seama că totul s-a sfîrşit, Apoi noaptea a trecut ca toate celelalte.

29 iunie, *ora 4. Deşteptarea. Îmi fac patul şi aranjez pe el, bine împăturite, obiectele pe care le las familiei mele: uniforma, cascheta, stiloul, plicul conţinînd testamentul, sabia. Iau din nou stiloul şi o foaie de hîrtie şi, după o clipă de ezitare, scriu: „Defunctul căpitan Ryuji Nagatsuka". Peste trei ceasuri, în faţa obiectelor mele se vor aprinde cîteva beţigaşe de tămîie. Imaginea mă emoţionează doar pentru o clipă. Un soi de resemnare pune stăpînire pe mine.*

Frica este instantanee şi promptă. În ajun, zăceam îngheţat şi mut de spaimă în patul meu. Dar, pînă şi teama de moarte se atenuează cu timpul. Cîteva ore sînt de ajuns pentru a o risipi.

Ora 4,30. Se crapă de ziuă. O lumină palidă, de zori fără soare. Iau cel din urmă mic dejun: o ceaşcă cu supă japoneză, puţin peşte uscat, un ou. Arunc fără să vreau o privire spre ceas: 4,40.

Încă o oră şi 20 minute pînă la momentul fatal al decolării. Ba nu, 80 minute! Şi nici aşa: sînt 4 800 secunde! Acum socotesc timpul în secunde; am senzaţia, contrară oricărei logici, că 4 800 secunde sînt mai lungi decît 80 minute. Iluzie psihologică! Aş face poate mai bine dacă mi-aş scoate ceasul de la mînă. Tot nu-mi mai foloseşte la nimic: pe tabloul de bord este un cronometru.

Ceasul ăsta mi l-a dăruit mama, cu ocazia admiterii mele în liceu. Mă întorc în grabă în dormitorul ofiţerilor, ca să-l depun pe patul meu. De-aici încolo va face şi el parte din obiectele lăsate după moartea mea. Scot din valiză o fotografie de familie şi două volume de George Sand şi le strecor în buzunarele pufoaicei; ele mă vor însoţi pînă la capăt. Nu ştiu prea bine de ce, dar prezenţa lor mă îmbărbătează.

Adunarea la postul comandamentului e fixată pentru ora 5. Ca să ajungi pînă acolo îţi trebuie zece minute de mers întins. Pornesc ca din puşcă, împreună cu camarazii mei.

Ora 5. La orizont păleşte o geană de lumină, dar cerul, acoperit în întregime cu nori, continuă să păstreze o nuanţă cenuşie. Parcă stă să plouă. Grupa **Kikusui** *va zbura în trei formaţii. 8 avioane* KI-27, *comandate de locotenentul Takagui, alte 8* KI-27 *sub ordinele sublocotenentului Enomoto şi 6*

2 August 1944. Ryuji Nagatsuka în mijlocul cîtorva elevi de la o şcoală de aviaţie de lîngă Tokio

KI-43, *aflate sub comanda sergentului major Otomo. Nu se mai aud decît glasul soldaţilor de la staţia meteorologică şi zumzetul motoarelor.*

KI-27 şi o bombă de 200 kilograme

În ultimul moment, şeful mecanic dă fuga la comandament, unde raportează că 4 motoare KI-27 *nu funcţionează: unele au un zgomot suspect, iar altele pierd benzină. După o scurtă ezitare, comandantul decide:*

— Cu atît mai rău! Vor pleca doar 18 aparate!

Ora 5,30. Motoarele nu se mai aud. Domneşte o linişte stranie. Optsprezece piloţi de sacrificiu se aliniază în faţa a două mese pliante, acoperite cu pînză albă, pe care sînt aşezate douăzeci de ceşti de ceai şi o sticlă cu **saké**. *Locotenentul Uehara ne toarnă puţin* **saké.** *Urmează, în sfîrşit, ceremonia plecării piloţilor de sacrificiu. Nu ni se face onoarea de a fi asistaţi de către comandantul şef al forţelor de aviaţie sau de către ofiţerii statului major, ca în alte dăţi... Oare desele plecări în acest gen de misiune au făcut ca ea să devină un fapt divers?*

— Şi acum, ne spune pe un ton patetic comandantul, nu vă mai cer altceva decît să muriţi cu cinste pentru patrie. Nu am

O ceaşcă de saké, înainte de decolarea pentru misiunea de sacrificiu

altă dorinţă decît să reuşiţi în misiunea voastră. Vom da onorul în direcţia Palatului Imperial.

După ce ne golim ceştile, salutăm, înclinîndu-ne adînc înspre sud. E ciudat, dar nu mă gîndesc nici o secundă la împărat. Gîndul îmi zboară aiurea. Privesc buruienile, jos, la picioarele mele, şi îmi spun: „Ele au dreptul să mai trăiască, în timp ce eu voi fi mort în două sau trei ore! De ce? Existenţa mea e mai efemeră decît a unui biet fir de iarbă!"

La ordinul locotenentului Takagui ne adunăm roată în jurul său. Personalul civil şi cursanţii intonează un cîntec solemn. Melodia gravă şi tînguitoare îmi merge drept la inimă, dar mă stăpînesc.

— Ascultaţi-mă cu atenţie, spune Takagui. Navele inamice se găsesc la 144° 20' longitudine estică şi la 39° latitudine nordică. Vom zbura, aşa cum a fost prevăzut, în trei formaţii. Viteza: între 250 şi 300 km/oră. Altitudinea: 1 500 metri deasupra solului şi 50 metri deasupra mării. Procedeu de atac: prima şi a doua formaţie se apropie în zbor razant, iar a treia, la mare înălţime. Nu vă desprindeţi de formaţie, chiar dacă sîntem atacaţi de avioane de vînătoare inamice. Urmaţi-l tot timpul pe conducătorul patrulei! Să păstrăm acum un minut de tăcere. Fiecare să se întoarcă cu faţa în direcţia ţinutului său natal. Vom fuma apoi o ultimă ţigară...

Încerc să-mi amintesc chipurile părinţilor şi ale surorilor mele. Constat cu uimire că nu reuşesc. Totul mi se învălmăşeşte în minte. Memoria nu mă mai ascultă.

Ora 5,50. După ce îi salut pe camarazii mei şi pe soldaţii care asistă la plecarea noastră mă îndrept spre avionul meu. Îmi aud cadenţa paşilor ca un zgomot straniu. Avionul meu KI-27 *pare că se apropie de mine. El mă va duce la moarte, o moarte inevitabilă, evidentă. O iau la goană. De ce? Ca să ajung mai repede moartea?... Mă simt uşor, mai uşor ca de obicei. E şi firesc, nu mai port paraşuta. Dau să intru în avion, dar mă răzgîndesc. Vreau să mai simt pămîntul care m-a purtat timp de douăzeci şi unu de ani. Îi şoptesc: „Mulţumesc din tot sufletul". Nu voi mai pune piciorul pe el. Fiecare gest este cel de pe urmă.*

La ora şase fix decolează avionul locotenentului Takagui, apoi al doilea aparat, al treilea... Îl urmăm unul după altul. Ne schimbăm direcţia spre nord-est în formaţie, fără să balansăm aripile în semn de rămas bun. Ni s-a interzis acest lucru din cauza greutăţii avionului, încărcat cu o bombă de 200 kilograme fixată pe fuselaj. Împreună cu ea, un KI-27 *cîntăreşte aproape 1 700 kilograme, iar un* KI-43 *în jur de 2 500 kilograme.*

Ora 6,50. Zburăm deasupra mării cu 250 km/oră. Pilotez cel de-al patrulea avion al primei formaţii. Altitudinea e în medie de 100 metri. Deasupra noastră cerul e întunecos.

Mă încearcă teama: „Voi suferi oare în momentul exploziei?" Îmi răspund pe dată: „Aş! O nimica toată. Durerea nu va ţine decît o clipă, poate o zecime de secundă..."

Continuăm să zburăm în formaţie strînsă. Vizibilitatea e foarte proastă. Privesc ţintă avionul conducătorului patrulei. Cercul roşu, semnul Soarelui-Răsare, pictat pe fuselajul său, e acoperit cînd şi cînd de cîte un nor, care îmi ascunde totodată şi celelalte avioane. Motorul vibrează sîrguincios — poate din cauza bombei grele — parcă ar înjura moartea, care în mai puţin de 80 minute, mă va lua. Peste un sfert de oră îmi va fi cu neputinţă să mă mai reîntorc la bază.

Sub ochii mei se întinde marea agitată, cenuşie. Valurile mari, albe, sînt asemenea

unor animale necunoscute, care-şi arată colţii. Şi ele sînt manifestări ale naturii; mă gîndesc că în curînd nu voi mai avea nici o legătură cu ea şi mîngîi din ochi valurile înspumate.

Simt cum se trezeşte în mine dorinţa arzătoare de viaţă, tot mai răscolitoare pe măsură ce mi se apropie moartea. Sînt pe deplin conştient. Aş vrea să pot striga la cineva sau la ceva. De ce eu trebuie să mor, în timp ce colegii mei de liceu îşi păstrează dreptul de a-şi relua studiile?

Nici o scăpare. Omul este oare într-atît de slab încît să accepte, fără nici o părere de rău, un fapt împlinit?

Dar eu nu mai sînt acum student, ci pilot de sacrificiu. Stau gata să mă năpustesc asupra duşmanului, fără speranţă de întoarcere. La ce bun să mă mai zbat? Îmi spun resemnat: „Bun rămas, natură, bun rămas la toţi!"

Ora 7. Îmi întorc privirea spre cel de-al cincilea avion, pilotat de sublocotenentul Tanaka. Aparent are ochii aţintiţi asupra mea, dar probabil că priveşte fix la avionul meu, ca să nu se rătăcească de formaţie. Poate că nici nu mă bagă în seamă. Profilul său imobil, cu casca cafenie înfundată pe cap, seamănă cu o statuie a lui Buda, într-un templu sumbru. La ce se gîndeşte? Fără îndoială că îşi concentrează întreaga atenţie asupra avionului şefului de patrulă...

Să nu faci asta, locotenent Takagui!

De fapt, cînd zbori într-o misiune specială, nu ai deloc răgazul să dai frîu liber gîndurilor: trebuie să supraveghezi fără încetare avioanele de vînătoare inamice, care pot ţîşni de după nori, de oriunde. Cînd îl zăreşti pe adversar, e prea tîrziu! O clipă de neatenţie şi piloţii inamici, dibaci şi superiori nouă în arta de a lupta, ne-ar doborî, cu atît mai mult cu cît nu avem cu ce să ne apărăm.

Mă cuprinde, deodată, o senzaţie teribilă de singurătate. Căci cine mă însoţeşte în ultimele clipe? Nici mai mult nici mai puţin decît o manşă, un obiect metalic neînsufleţit. Îl strîng cît mai tare în mîna mea dreaptă înmănuşată. Da, acesta este ultimul meu tovarăş pentru veşnicie. Cînd trupul meu va fi făcut fărîme, pe fundul mării mîna mea dreaptă va continua să ţină acest frate de suferinţă... În curînd mă voi pierde în abisul nemărginit, unde nu voi mai vedea, nu voi mai auzi, nu voi mai simţi nimic. Părinţii mei vor crede că sufletul meu pluteşte undeva în univers. Odată cu moartea lor va dispărea şi amintirea mea; aceasta va fi pieirea totală şi absolută a fiinţei care s-a numit Ryuji Nagatsuka.

Aştept să zăresc flota inamică... Formaţiile noastre zboară în pîclă. Nori masivi împînzesc cerul şi o ploaie nesuferită bate în parbriz. Păcătosul ăsta de buletin meteorologic! Sîntem în plină negură. La urma urmelor, însă, mă simt în formă! Dar vom putea oare să reperăm duşmanul pe o vreme ca asta? Nu sînt deloc sigur.

Ora 7,05. Deodată, locotenentul Takagui arată cu mîna în spatele nostru. Dumnezeule! Trebuie că sîntem urmăriţi de avioane americane! Mă uit înapoi: nimic! Nu zăresc decît nori groşi. Lipsindu-mi radioul, nu pricep ce vrea să spună şeful patrulei. Numai cei trei şefi au aparate de radio la bord.

Cîteva secunde mai tîrziu, Takagui îşi virează avionul spre stînga. Ia te uită! Face cumva cale-ntoarsă?

— Asta-i bună! Doar nu vrei să te întorci? Încep să strig. Să nu faci asta, locotenent Takagui!

Bineînţeles, indignarea mea răsună în van. E adevărat că inamicul se găseşte la 250-300 kilometri şi că nu se vede nimic. Dar de ce laşitatea asta? Un alt „eu" al meu îmi spune: „Are dreptate: de vreme ce condiţiile meteorologice ne fac imposibilă misiunea, e mai bine să ne întoarcem şi să aşteptăm o altă ocazie". Timp de cîteva secunde, instinctul luptă cu raţiunea.

„La naiba! conchid în cele din urmă. Cum se poate afirma că inamicul e imposibil de reperat, înainte de a fi ajuns în zona în care se află? Dacă nu-l putem descoperi, cu atît mai rău! Nu mi-e teamă să mor prăbuşindu-mă în mare..." „Dar e o moarte inutilă, spune celălalt «eu». Armata noastră are nevoie de cît mai multe avioane şi piloţi. E inadmisibil să pierzi fără rost un aparat şi un pilot". Replică: „Şi chiar dacă nu descoperim întreaga flotă... Nu este ea compusă din nenumărate nave?... Să nimerim cel puţin una din ele." „Nu, nu, protestează celălalt «eu», trebuie să fii absolut sigur că-l vei lovi pe adversar în plin. Altminteri vei fi nevoit să te întorci şi să iei misiunea de la cap, în condiţii mai bune." „Să reiau acest atac? Dar tu ştii foarte bine că baza noastră nu mai are carburant şi că nu se ştie cînd va primi. Eşti sigur c-o vei putea reîncepe? Nu, asta e prima şi ultima şansă. Am plecat ferm hotărît să-mi sacrific viaţa. Ar fi o neghiobie să mă întorc în felul ăsta! Ce-ar spune cei de la bază?" Celălalt „eu" tace. Şovăie.

Mi-e gîtul uscat şi mor de sete; îmi simt trupul înfierbîntat din cap pînă-n picioare. Cîteva picături de sudoare mi se preling de-a lungul nasului. Ce-i de făcut? Să mă conformez ordinului de întoarcere dat de locotenentul Takagui sau să continui cursa de unul singur?

Chiar în clipa asta observ că al doilea şi al treilea avion virează, supunîndu-se ordinului.

În ciuda unui glas interior, care se opune, mă conformez şi eu. În definitiv, nu mai e nici o speranţă ca norii să se risipească. Între baza noastră şi poziţia obiectivelor sînt 500 kilometri, ori noi nu avem carburant decît pentru 550 kilometri. Încă cîteva minute şi n-am mai putea să ne întoarcem la bază. Bomba fixată pe burta avionului face absolut imposibilă o aterizare forţată. În cazul în care n-am putea detecta flota americană şi am continua să zburăm prin pîclă, am muri degeaba.

Şeful patrulei va fi ezitat înainte de a se decide. Îmi înghit lacrimile. Cred că ceilalţi camarazi ai mei, piloţi desacrificiu se frămîntă şi ei.

Ora 7,30. Ca o perdea întinsă, norii acoperă tot cerul. Avionul meu zboară pe deasupra lor cu acelaşi zumzet egal şi, totuşi, nu ştiu de ce, am senzaţia că ritmul lui de acum exprimă un fel de uşurare. Pînă nu demult, de dincolo de neguri ne pîndea moartea. Acum, pîcla ne împiedică să ne continuăm ultimul zbor. Îmi regăsesc speranţa de a mai trăi, o vreme, acolo jos, pe pămînt. Trebuie oare să mulţumesc sau să blestem cerul că nu m-a lăsat să-mi îndeplinesc misiunea?

Încerc să nu mă mai gîndesc decît la aterizare, care va fi sigur anevoioasă. Ea constituie, într-adevăr, o problemă serioasă. Un contact puţin prea brutal cu solul şi bomba poate să explodeze. Voi reuşi oare să aterizez fără nici un accident? Pe măsură ce mă apropii de bază, mă cuprinde neliniştea.

„Defunctul căpitan" trăieşte

Ora 8,05. Zăresc pista bazei udată de ploaie. Atenţie! Uşurel, uşurel! Aterizez cu o precauţie extremă... Apoi aştept. Avioanele ating solul unul după altul... Unsprezece, douăsprezece... Şi atît. Cele şase KI-43 *n-au sosit. Sînt îngrijorat: să nu se fi întors?*

Urmat de unsprezece piloţi, locotenentul Takagui se adresează comandantului:

– Vă cer mii de scuze, domnule comandant! Timpul neprielnic nu ne-a îngăduit să descoperim obiectivele. Cea de-a treia formaţie şi-a continuat raidul, în ciuda semnalului de întoarcere. Se pare că radioul sergentului Otomo nu mai funcţiona, căci n-a răspuns la apelul meu.

Stăm aliniaţi, în faţa comandantului Suenaga, cu capetele plecate. Ne spune doar atît:

— Cu atît mai rău. E păcat, dar veţi mai avea ocazii să distrugeţi port-avioane. Mergeţi la barăcile voastre.

Nu pleacă însă nimeni. Rămînem pe loc, în speranţa că vom vedea întorcîndu-se cele şase KI-43. *Ne privim unii pe alţii în tăcere. Nu se aude decît răpăiala ploii, care zgîlţîie acoperişul verde al cortului sub care ne adăpostim.*

Ora 10. De două ceasuri aştept în zadar, laolaltă cu camarazii mei, întoarcerea celei de-a treia formaţii. Nici un mesaj din partea lui Otomo. Dacă ar fi reuşit să descopere flota inamică, ar fi trebuit să telegrafieze: „Detectat ţinta". Ţinînd seamă de carburantul de care dispuneau cele şase KI-43, *nu ne facem iluzii asupra soartei lor. Probabil că, odată carburantul terminat, au căzut în mare, fără să fi putut repera obiectivele.*

Nu simt nici cea mai mică bucurie că mă aflu la bază. O iau pe drumul ce duce la barăcile subterane, calc în băltoace, fără să-mi dau osteneala să le ocolesc. Îndurerat, cu gîndul aiurea, am senzaţia că nu merg drept, ci împleticit, ca un om beat.

În faţa barăcilor mă aşteaptă piloţii care nu au participat la atacul de sacrificiu. Îi salut milităreşte, fără să scot o vorbă. La rîndul lor se mărginesc să-mi răspundă la salut. Mi se pare că citesc în privirea lor o oarecare milă... Mai devreme sau mai tîrziu, le va veni şi lor rîndul... Le interpretez tăcerea ca o consolare.

Intru în dormitor, ca şi cum aş căuta să evit camarazii de luptă. De fapt, încăperea nu are nimic comun cu un dormitor, în afară de nume; în realitate, nu este decît o biată cavernă. Sabia, plicul conţinînd testamentul, toate sînt acolo, pe patul meu. Scrisesem: „Defunctul căpitan Ryuji Nagatsuka". Hîrtia asta îmi stîrneşte repulsie, mă sfidează, mă insultă. Furios o fac bucăţi.

Nimeni nu îndrăzneşte să vorbească. Pînă şi sublocotenentul Tanaka, atît de vorbăreţ din fire, nu scoate un cuvînt. Ne copleşeşte ruşinea, ne chinuiesc remuşcările.

Întins pe pat, încerc să aţipesc un pic, fără să reuşesc. Încordarea psihică excesivă e urmată de o teribilă oboseală fizică şi morală. Cu ochii închişi, mă străduiesc să mă conving că am fost victima unui caz de forţă majoră.

Cîteva minute mai tîrziu, sîntem chemaţi la comandant. Ne trezim în faţa lui Suenaga şi a locotenentului Uehara. Îl căutăm din ochi pe locotenentul Takagui, dar nu e acolo.

— Sînteţi printre cei mai buni piloţi din corpul de atac special al escadrei noastre, ne spune comandantul cu voce surdă, încercînd să-şi înăbuşe furia. Otomo şi ceilalţi cinci subofiţeri şi-au dus misiunea pînă la capăt, deşi n-au avut norocul să scufunde navele inamice. Este clar că ei se pregătiseră pentru moarte încă înainte de plecare. Voi însă... voi n-aţi ştiut să vă pregătiţi. Ca dovadă, întoarcerea voastră lasă sub pretextul condiţiilor atmosferice neprielnice. Sînteţi nişte mişei, nişte nemernici! Subofiţerii au avut inimi înflăcărate de militari. Voi sînteţi ofiţeri; aţi rămas nişte studenţi. Aţi dezonorat escadra noastră, fapt pe care îl deplîng. Benzină

nu avem, iar voi aţi irosit puţinul carburant ce ne-a mai rămas. De ce n-aţi murit vitejeşte?

Buzele comandantului tremurau şi i se auzea scrîşnetul maxilarelor. Cît de lipsit de logică este acest principiu, potrivit căruia pilotul de sacrificiu, odată plecat, nu mai are dreptul de a reveni la bază! Esenţialul nu este să mori, ci să scufunzi navele duşmane.

Comandantul Suenaga ştie acest lucru şi totuşi nu se gîndeşte decît la onoarea escadrei sale! Încolţit de propriile sale contradicţii, vrea să se răzbune pe noi. Asta mă scoate din fire. Aş fi vrut să-i răspund: „Eu nu mă tem de moarte, dar locotenentul Takagui ne-a ordonat să ne întoarcem. Noi militarii nu sîntem oare datori, să ascultăm de ordinele superiorilor? Unde e locotenentul? De ce nu-i faceţi şi lui reproşuri?"

Deschid de douăzeci de ori gura ca să vorbesc, dar de fiecare dată tac. Obiecţiile mele ar fi fost nedemne de un militar.

La întoarcerea noastră la bază, comandantul s-a arătat destul de înţelegător; acum însă pare nebun de furie. Această schimbare bruscă mă surprinde, dar dintr-o dată, îi găsesc explicaţia: „Takagui a făcut Şcoala militară, ca şi el, îmi spun. Suenaga a fost indulgent cu noi pe aerodrom, tocmai datorită prezenţei lui Takagui".

— Ruşine să vă fie! strigă, în încheiere comandantul. E ca şi cum aţi fi dezertat din faţa duşmanului. Vă trimit la arest şi vă ordon ca pînă la noi dispoziţii să copiaţi cuvintele sfinte ale împăratului!

Ce putem face altceva decît să suportăm injuriile cu capul plecat? Comandantul părăseşte sala, cu paşi apăsaţi. Atunci se apropie locotenentul Uehara şi loveşte cu pumnul pe fiecare din cei unsprezece sublocotenenţi. Privirea lui exprimă o ură nesfîrşită la adresa noastră...

Ultimele însemnări

Înainte de a mă apuca să copiez cuvintele sfinte ale împăratului, îmi notez în caiet toate cîte mi-au trecut prin minte în decursul celor două ore de zbor. Nimeni n-ar fi trebuit să-mi cunoască gîndurile şi doar un extraordinar noroc îmi îngăduie să le relatez.

Zilele de arest trec una după alta, monotone, insipide. Le petrec într-o dispoziţie îngrozitoare, căzut într-o totală apatie, plîngîndu-mă de tratamentul nedemn la care sîntem supuşi. Regimul de viaţă este infernal, umilitor la culme pentru cei care, ca şi mine, au mîndria lor de ofiţeri. Locotenentul Takagui transcrie şi el, în rînd cu noi, pasajele inutile din ordonanţa imperială. Oare ce gîndeşte? Încerc să ghicesc şi sentimentele ascunse ale celor şase subofiţeri: de ce au decis să se sacrifice inutil? Poate că au preferat să moară de bunăvoie, decît să suporte, la întoarcere, suferinţa asta cumplită rezervată nouă, celor scăpaţi cu bine? Ei au ştiut, fără îndoială, ce-i aşteaptă. Nevoiţi să suporte absurditatea războiului, au întrezărit în moarte o cale de eliberare.

Ar fi trebuit oare să mor fără să-mi îndeplinesc misiunea, numai de dragul de a salva onoarea escadrei noastre, aşa cum a pretins comandantul? Pentru el era deci mai importantă reputaţia escadrei decît viaţa oamenilor săi?

După trei zile de arest sîntem eliberaţi. Baza noastră continuă să ducă lipsă de benzină, iar cerul e tot acoperit de nori joşi. Abia după cîteva zile orizontul începe să se lumineze. Departe de a mă mîhni, posibilitatea de a pleca din nou în zborul fatal mă bucură.

Din păcate, în ziua de 8 iulie primim o veste proastă: grupul operativ 38 se îndreaptă spre sud-est. În scurt timp, va fi în afara razei noastre de acţiune, iar atacurile de sacrificiu vor fi preluate de alte corpuri de aviaţie.

Sînt în culmea disperării, căci toate eforturile mele de a accepta o moarte de erou se dovedesc inutile.

Toţi se aşteaptă să-i vadă pe americani invadînd arhipelagul nipon. Statul major general dă ordin piloţilor lipsiţi de carburant să ia parte la antrenamentele infanteriştilor, pentru a deprinde arta de a ataca tancurile. Bieţii piloţi transformaţi în pifani!

Tăcut, morocănos, locotenentul Takagui nu-şi ascunde nici tristeţea, nici durerea, nici ruşinea. Ca şi el, sîntem supuşi cu toţii aceleiaşi torturi. Avem impresia că privirile personalului civil trădează un dispreţ fără margini la adresa noastră, ca şi cum ne-ar reproşa că am fost nişte laşi.

La sfîrşitul lui iulie, Escadra 24 primeşte în sfîrşit benzină. Posibilitatea de a ne relua misiunea ratată ne umple de bucurie.

Flota americană se găseşte însă tot în afara razei noastre de acţiune. Locotenentul Takagui, însoţit de unsprezece subofiţeri, cere comandantului favoarea de a fi transferaţi la o altă bază, de unde am fi putut ataca obiectivele. Dar comandantul ne respinge cererea.

La 8 august, Uniunea Sovietică declară război Japoniei. Americanii atacă Hiroşima, după care urmează Nagasaki. Şansele de a dobîndi victoria sînt pe de-a-ntregul spulberate...

(Urmare din p. 19)

şi glasul înfuriat, cu care spunea regele aceste vorbe, ca într-o dramă de detectivi.

În decursul mesei am primit ştirea că a venit Maniu. Fiind foarte obosit îl voi cerceta mîine.

Venind de la Olga pe jos în societatea lui Alexandru şi Mihai peste Bulevardul Schitu Măgureanu, ne ajung două sănii încărcate cu ţigănuşi ce vînd ziarul **Epoca,** *purtînd tricolore şi placate mari cu anunţarea adunării de mîine, de la „Dacia". Recunoscînd ţigănuşii pe Alexandru, au erupt în strigăte: „Trăiască Vaida-Voievod!", scoţînd căciulile din cap. Scena a fost remarcată de numeroşi pasanţi pe bulevard.*

După masă mi-a comunicat Poruţiu[7] *că cota de acţiuni afectată subscrierii libere de la „Agrara" s-a redus de la 5 000 la 3 000. Se vede că acum se aruncă foamea liberală asupra emisiunii noi cu pofta-i de lup!*

Seara la ora 10 mi-a comunicat la telefon Barbu Ştirbei că Ionel Brătianu mă aşteaptă mîine, duminecă, la ora 11 şi jumătate, acasă la el [...].

„Ciudate condiţii de primire la casa unui primministru"

11 februarie

După ce am avut o scurtă convorbire cu Alexandru, m-am prezentat la 11 şi jumătate la locuinţa primministrului. La intrare un mic incident. După ce am sunat la uşă, a crăpat servitorul uşa şi voia în această situaţie să mă iee la interogator. „Deschide uşa cum se cade, i-am zis energic şi apoi vom vorbi înlăuntru!" Speriat a deschis servitorul uşa şi a fost apoi cel mai umil. Ciudate condiţii de primire la casa unui primministru ziua la amiaz!

Îndată s-a prezentat un secretar şi mi-a spus că „Dl. primministru mă aşteaptă". Condus în salon a şi venit îndată Brătiunu, cu care nu mai vorbisem de mai bine de trei ani (cînd l-am însoţit în automobil în august 1919 de la Sibiu pînă la Sinaia). A fost foarte amabil şi a început să-mi facă mustrări, cum de eu, vechi prieten etc. nu vin la el direct, cînd am ceva de spus, ci iau refugiu la intervenţii, doar casa lui îmi stă zi şi noapte „deschisă". Eu am rămas în primul moment înmărmurit, dar cum nu contenea şi urma firul acesta înainte, am zis: „Scuzaţi, dar pare-mi-se aici e o neînţelegere!" Mi-a răspuns: „Nu, nu, nu este nici o neînţelegere". Barbu Ştirbei i-a spus că am să-i fac nişte comunicări importante [...] I-am răspuns că n-am nimica de comunicat sau cerut, dar am avut plăcerea să vorbesc timp mai îndelungat cu Barbu Ştirbei despre unele chestii, între care şi cele bisericeşti şi el (B. Şt.) le-a găsit destul de interesante ca să le ştie şi primministru etc. etc. „Ei, n-are a face — a zis Brătianu — acestei neînţelegeri am să-i mulţumesc plăcerea a te vedea". Şi mă roagă să-i spun ce am de spus. Aşa, fără nici o vlagă, am început să-i schiţez unele momente din conversaţia cu Ştirbeï, dar vedeam că pe Brătianu nici nu-l interesează şi nici nu le pricepe. După ce am încurcat aşa vorba vreun sfert de ceas, atingînd chestii bisericeşti, şcolare, minoritare (aveam impresia că Brătianu nu cunoaşte exact textul proiectului de constituţie) a venit vorba de constituţie, zicînd el că aceasta conţine numai principiile generale şi chestiile au să se reglementeze prin legi speciale. I-am arătat că tocmai aceste „principii generale" împiedică rezolvarea chestiilor, fiind stabilite făr de a avea în vedere modul rezolvării. De aici a trecut brusc la politică, declarînd că regretă foarte mult ca om de partid că nu-i dăm concursul şi ca român şi ca patriot, că nu sîntem în situaţia a contribui cu experienţele şi luminile noastre la marea operă de consolidare. A luat la critică aspră partidul naţional, în care nu domneşte o unitate de vedere şi această lipsă de unitate ne împiedică la toţi paşii (Aripa stîngă, Vaida, Dan, Niţescu[8] *etc.) A spus cît de mult l-a iubit pe Vaida şi ce ingrat s-a purtat faţă de el, făcînd pe judecătorul făr de a avea cunoştinţă de cauză, că Maniu a vorbit mai domol. De fuziunea noastră cu tachiştii* şi-a cam bătut joc, neatribuin-*

* În 1923, Partidul Naţional a fuzionat cu rămăşiţele fostului Partid Conservator Naţionalist, fuziune care a contribuit la orientarea sa mai spre dreapta.

du-i nici o seriozitate („tachişti fără Tache") şi, în sfîrşit, a zis că dacă nu voiam să colaborăm cu el, cel puţin să facem o astfel de politică ca să putem lua succesiunea după el. Cam aceasta a fost concluzia.

(Urmare în nr. viitor)

1. **Aurel Vlad,** fruntaş al Partidului Naţional; a desfăşurat o susţinută activitate publicistică şi parlamentară în favoarea eliberării românilor din Transilvania. După Unire s-a situat pe o poziţie de dreapta, fiind împotriva unei reforme agrare democratice şi a acordării dreptului de vot pentru femei; în mai multe rînduri ministru.
2. **Sever Dan,** director, în 1910, al **Gazetei Transilvaniei**; mulţi ani, secretar general al Partidului Naţional şi conducătorul ziarului **Românul** din Arad; ministru în guvernele B. Ştirbei (iunie 1927) şi I. Maniu (noiembrie 1928 - noiembrie 1929).
3. **Aristide Blank,** proprietarul băncii Marmorosch-Blank et Comp., sprijinitor al partidelor politice burgheze ostile liberalilor.
4. Se referă probabil, la **C. Basarab Brîncoveanu,** om politic conservator, deputat.
5. **Schlesinger,** bancher.
6. **E. Berkovici,** patronul băncii cu acelaşi nume, a cărui ortografie exactă era Berkowitz (vezi *Magazin istoric*, nr. 8/1973).
7. **Poruţiu,** membru al conducerii Partidului Naţional.
8. **Voicu Niţescu,** avocat, fruntaş al Partidului Naţional, în cadrul căruia s-a situat pe o poziţie de dreapta; de mai multe ori ministru. S-a alăturat acţiunii lui Vaida din 1935 şi a devenit unul din liderii Frontului Românesc; a sprijinit regimul dictaturii regale, fiind şi ministrul Muncii în februarie-martie 1938.

• Clio anunţă • Clio anunţă • Clio anun

Din trecutul pompierilor

În jurul anului 100 al erei noastre, Roma avea mai mulţi pompieri (în raport cu numărul locuitorilor) decît oricare alt oraş de astăzi. Denumiţi vigiles, *ei se împărţeau în cinci categorii, după specificul activităţii depuse în lupta împotriva incendiilor:*

— aquarii *răspundeau de aprovizionarea cu apă, pe care o aduceau în găleţi, la locul sinistrului;*

— siphonarii *combăteau în linia întîia, străduindu-se să stingă focarele de incendii cu ajutorul unor „sifoane";*

— uncinarii *dărîmau zidurile şi acoperişurile caselor cuprinse de flăcări, trăgîndu-le în jos cu ajutorul unor cîrlige;*

— centonarii *stingeau focurile mai mici, înăbuşindu-le sub nişte pături speciale;*

— emulitarii *aduceau cu ei pernele pentru a amortiza căderea celor ce săreau din clădirile incendiate.*

La începutul secolului XIX, Napoleon a creat la Paris prima brigadă de „săpători-pompieri" (sapeurs-pompiers), *înzestrîndu-i cu splendide coifuri de alamă, copiate după cele ale romanilor şi care mai apoi au fost adoptate de mai toate ţările europene.*

PLANŞELE NOASTRE

① La noua şcoală organizată de Lazăr — tablou-reconstituire de Costin Petrescu, aflat în colecţia muzeului Liceului N. Bălcescu din Bucureşti. În medalion: Gheorghe Lazăr, portret de un autor anonim **(Ctitorul de cultură românească de la Sfîntul Sava,** p. 2**)**

② Zborul lui Vlaicu pe Cîmpia Libertăţii de lîngă Blaj, în august 1911. Pictură aflată
③ la Muzeul Tehnicii. Stînga, sus: macheta avionului VLAICU II **(O glorie, o nădejde, o mîndrie,** p. 20**)**

④ Un original tablou din plăci de faianţă executat la Delft, în maniera tradiţională artei ceramice olandeze **(Călătorie în Ţările de Jos,** p. 75**)**

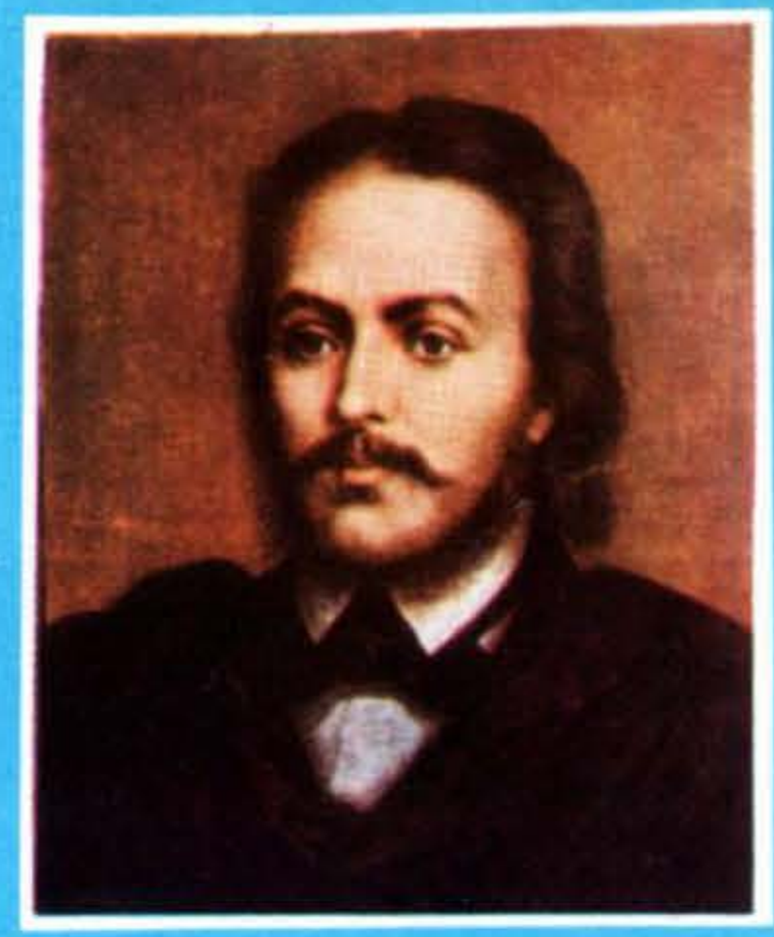

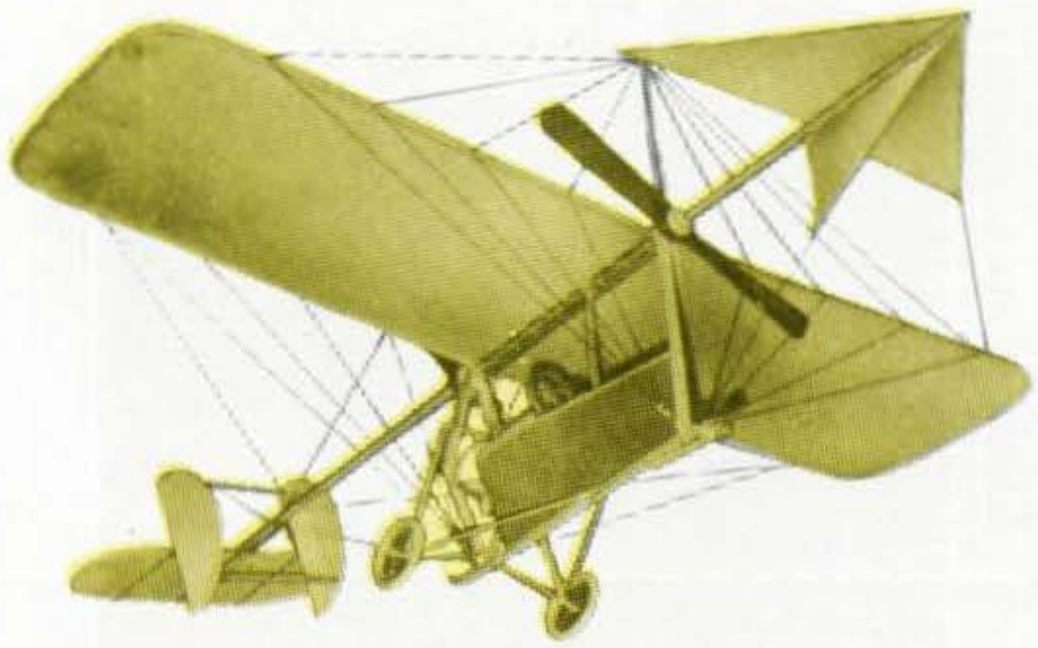

1. *Aristița Romanescu*
2. *Victor Eftimiu*
3. *Ion L. Caragiale*
4. *Octavian Goga*
5. *Valeria, sora lui Vlaicu*
6. *George Coșbuc*
7. *Mama lui Vlaicu*
8. *Ion, fratele lui Vlaicu*
9. *Iosif Mureșanu*
10. *Dr. Petru Groza*

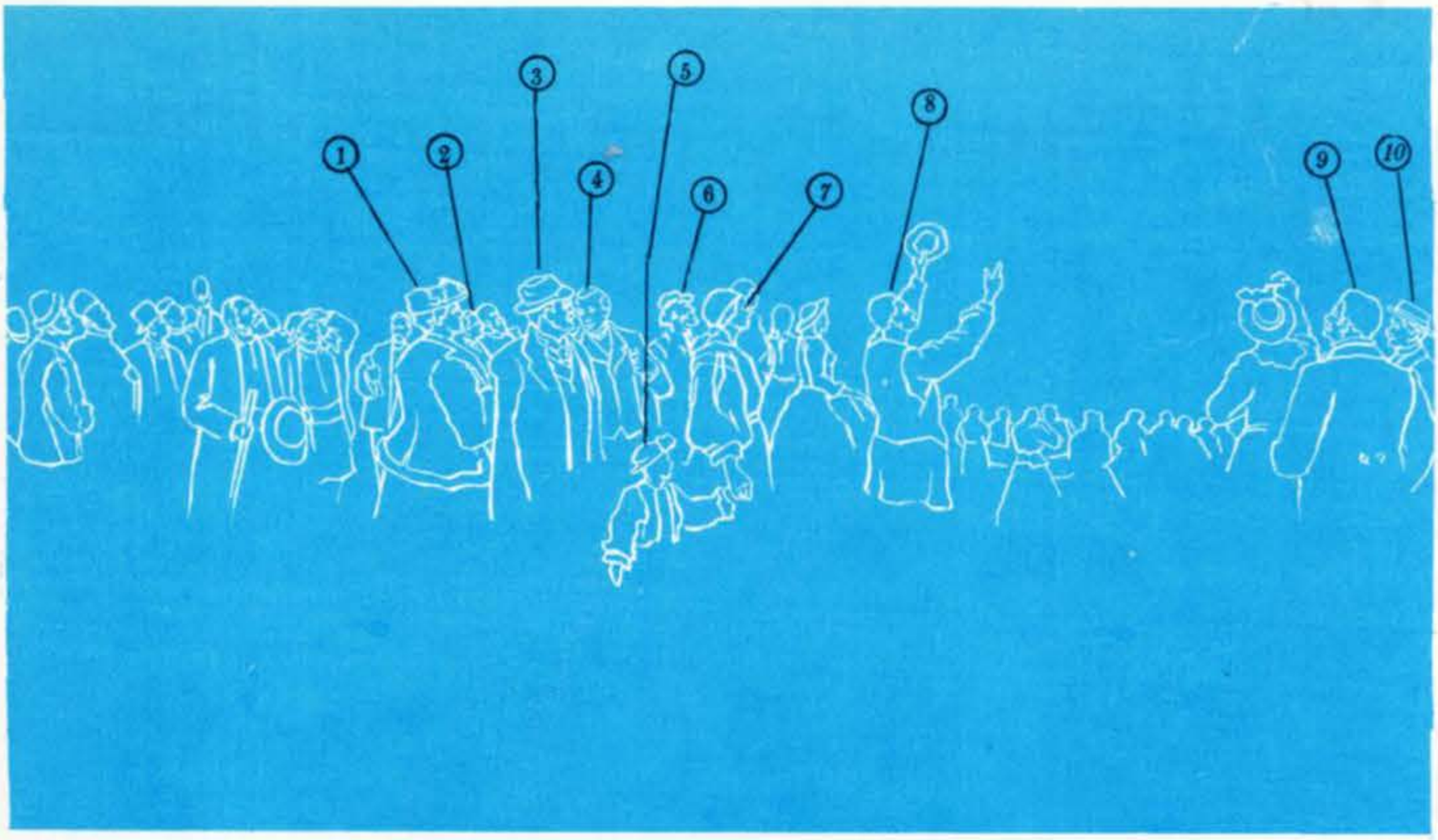
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

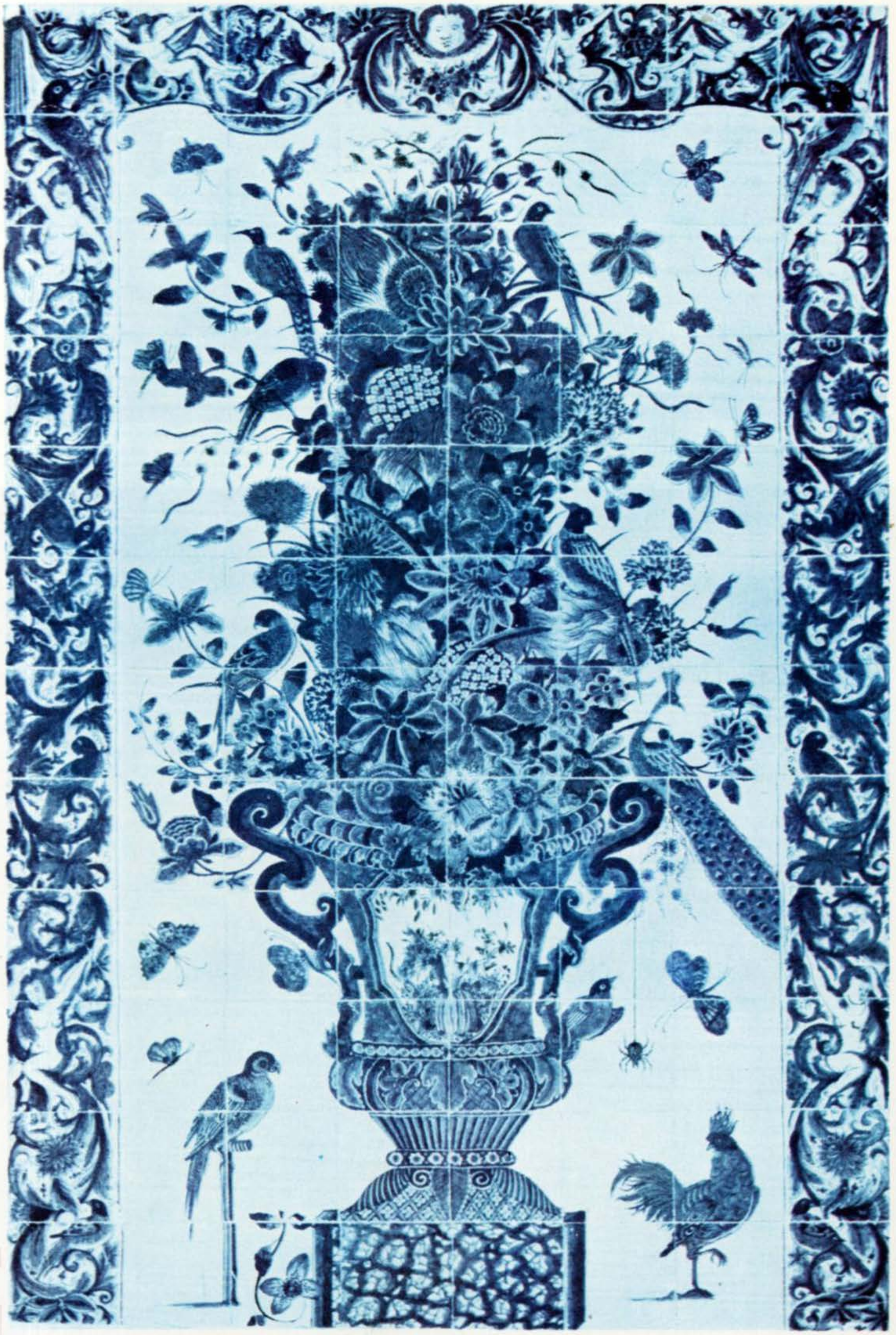

Zîmbete din cronic

Rubrică redactată cu concursul cititorilor

Proba focului

Hotărînd să se căsătorească, celebrul matematician, fizician, astronom și filozof englez, Isaac Newton (1642-1727), s-a dus în vizită la aleasa inimii sale. Spre uimirea acesteia, încă din momentul sosirii, Newton a început să-i citească piesa lui Shakespeare **„Troilus și Cressida"** pe care a parcurs-o de la un capăt la celălalt. Încheindu-și lectura, a rămas cîteva clipe cufundat în tăcere, trăgînd cu sete din pipă. Apoi, scoțînd pipa din gură, s-a apropiat de fată și i-a luat mîna. Emoționată, aceasta aștepta declarația hotărîtoare. O arsură bruscă a făcut-o, însă, să-și retragă mîna.

Cu gîndul la cine știe ce problemă care-l preocupa Newton îi luase un deget îndesînd cu el de cîteva ori jarul din căușul pipei.

Ceea ce nu a împiedicat-o, însă, pe fată să accepte căsătoria cu marele savant.

Omonimie

Savant pe cît de înzestrat, pe atît de modest, matematicianul de origine elvețiană Jaques Sturm (1803-1855), preda studenților săi o lecție despre ecuațiile diferențiale. La un moment dat, a spus cu un aer cam încurcat:

— Mă văd nevoit să abordez acum teorema al cărei nume am cinstea să-l port...

Răspuns sarcastic

Cunoscutul om politic Georges Clemenceau (1841-1929) era renumit pentru sarcasmul cu care se exprima la adresa rivalilor săi. Astfel, după ce unul din guvernele conduse de el a căzut, fiind întrebat ce părere are despre eventualii săi succesori, Clemenceau a răspuns:

— Cum să vă explic? Poincaré știe totul dar nu înțelege nimic; în schimb, Briand înțelege totul, dar nu știe nimic...

George BUDIȘTEANU,
București

Greierele cel ultuc

Jean de la Fontaine (1621-1695) s-a înfățișat într-o zi la curtea regală, pentru a oferi lui Ludovic XIV un volum omagial din **Fabulele** sale. Ajuns în fața suveranului, poetul, după ce a făcut reverențele de rigoare, a constatat cu groază că a uitat cartea acasă.

Îngăduitor, Regele-Soare i-a dăruit o pungă cu o mie de pistoli. La Fontaine a luat-o încîntat, pentru a o uita peste cîteva minute pe bancheta trăsurii care-l ducea acasă...

Modestie

Liebrecht, unul dintre colaboratorii domnitorului Cuza, era de origine foarte modestă (fusese ospătar). A fost avansat, rînd pe rînd, colonel, aghiotant domnesc și apoi director general al telegrafului. Aflînd că locuiește în condiții foarte modeste, Cuza l-a întrebat:

— De ce stai într-o casă atît de mică?

— Locuința nu e mică; Măria Ta m-ai făcut prea mare pentru ea, a răspuns Liebrecht.

Iulian MANAȘ-ZILBERMAN,
Iași

Un astfel de medic

Regele Prusiei Frederic cel Mare (1740-1786) nu permitea medicului său să-i pună prea multe întrebări. Exasperat, acesta i-a spus într-una din zile:

— Maiestate, eu încerc să vă îngrijesc sănătatea cît mai bine, dar dv. numi permiteți să vă întreb nimic. De aceea vă sfătuiesc să vă angajați un medic veterinar: este obișnuit ca pacienții să nu-l întrebe nimic și el să nu le răspundă nimic!

Elsa FRENKEL,
București

Cariera prințului moștenitor

Vestită pentru gafele sale, soția lui Armand Fallières, președinte al Republicii Franceze în perioada 1906-1913, era amfitrioana regelui Eduard VII al Angliei și a fiului acestuia, viitorul rege George V. În cursul unui dineu, pentru a stimula o conversație care amenința să cam lîncezească, amfitrioana s-a adresat cu amabilitate monarhului britanic:

— Spuneți-mi, vă rog, ce profesie are de gînd să îmbrățișeze simpaticul fiu al Maiestății Voastre?

Tactică

Unui general austriac de pe timpul împăratului Francisc II (1792-1835) i se atribuie următorul ordin: „Indiferent de situație, e bine ca bateriile noastre de artilerie să-și continue tirul, pentru a nu permite inamicului să-și dea seama că nu mai avem muniții".

1673 - 1973

DIMITRIE CANTEMIR 3 300 ani de la naştere

CONTINUITATE ŞI ERUDIŢIE ÎN HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR

LUDOVIC DEMÉNY
Doctor în istorie

La lectura lucrărilor lui Cantemir, istoricul de azi este surprins nu numai de ideile neaşteptat de noi pentru timpul cînd scria, dar şi de marea erudiţie, de faptul că, spre exemplu, Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor **se bazează pe o vastă literatură istorică, de la autori antici şi pînă la scrieri istorice contemporane redactării operei. Această lucrare, consacrată uneia dintre problemele fundamentale ale istoriei naţionale — originea şi continuitatea poporului român — este opera fundamentală a lui Dimitrie Cantemir, la care marele cărturar a lucrat în cei aproape 12 ani cît a stat în Rusia. Încrederea lui în viitorul poporului român a găsit un nesecat izvor în trecutul glorios al acestui popor, care, după nestrămutata credinţă a lui Cantemir, era hărăzit să aibă un viitor cel puţin pe măsura trecutului său. Originea şi continuitatea poporului român constituie conţinutul acestei opere, iar ideea romanităţii şi a continuităţii pe meleagurile unde acest popor locuia în timpul lui Cantemir şi locuieşte şi azi este firul călăuzitor, scheletul pe care s-a construit edificiul bogat ornamentat. Ideea în sine nu era nouă pentru scrierea istorică românească; chiar dinainte de Cantemir, ea a apărut în operele cronicarilor moldoveni şi munteni ca o replică la plăsmuirea lui Simion Dascălul. Miron Costin a fost printre primii care a consacrat o lucrare specială originii romane a poporului român şi care poartă titlul** De neamul moldovenilor. **Această operă a avut o largă circulaţie la începutul secolului XVIII; a fost copiată în zeci de exemplare şi intercalată în lucrarea lui Nicolae, fiul lui Miron Costin, fiind foarte cunoscută contemporanilor lui Dimitrie Cantemir.**

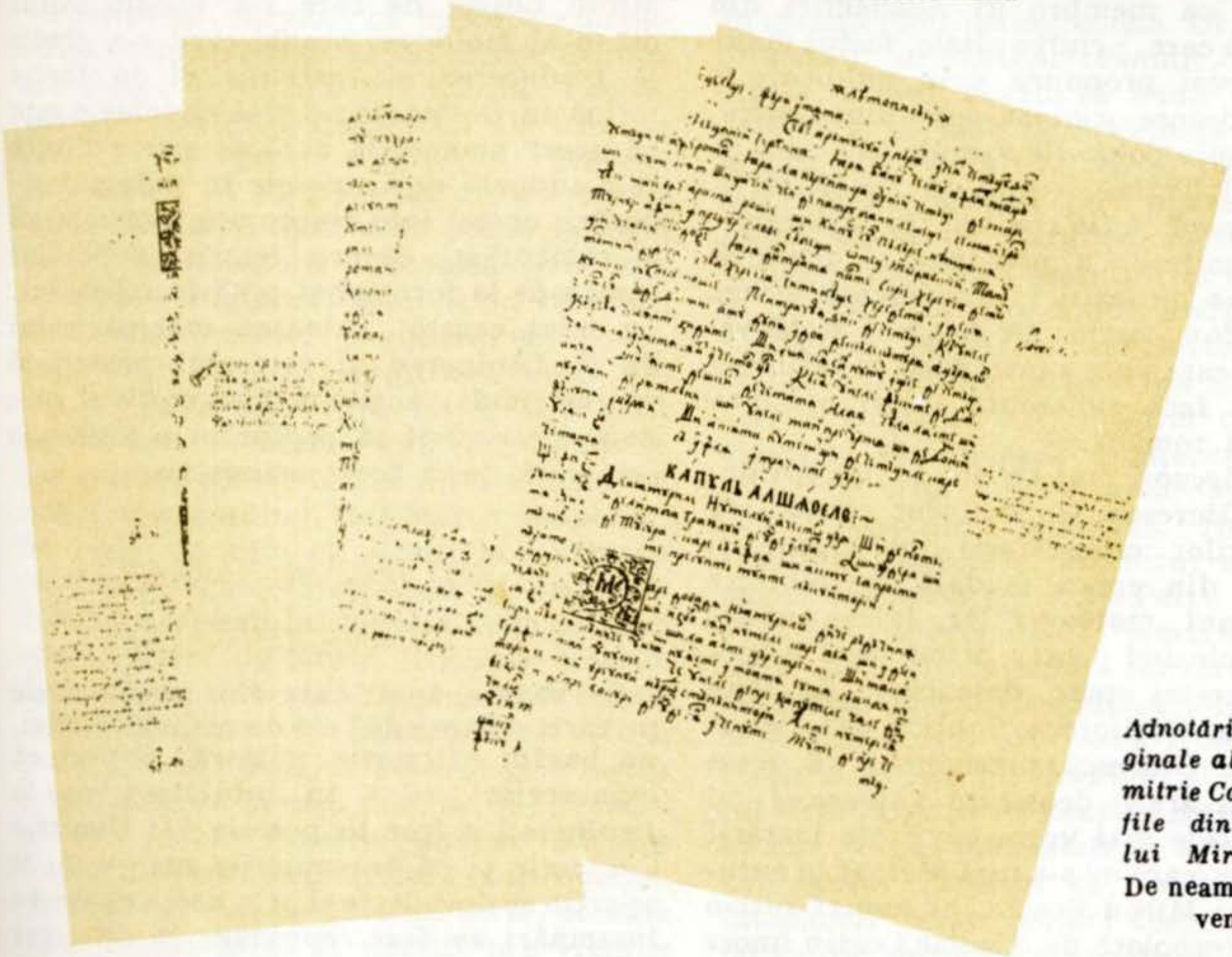

Adnotările marginale ale lui Dimitrie Cantemir pe file din lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor**

Mulţi văd, puţini ştiu...

Nu este o noutate pentru istoriografia românească faptul că între **Hronicul** lui Cantemir şi scrierea lui Miron Costin există o netăgăduită filiaţie. Orice istoric care citeşte atent aceste două opere este surprins de legătura intimă de conţinut dintre ele. Faptul a fost consemnat în literatura de specialitate românească şi astăzi nu mai contestă nimeni că geneza **Hronicului** trebuie căutată în lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor.** „De rezultatele studiilor lui Miron Costin — scria acum patru decenii istoricul Ion I. Nistor — s-a inspirat probabil şi Dimitrie Cantemir, care în **Hronicul romano-moldo-vlahilor** ajunge la aceleaşi rezultate". P.P. Panaitescu a mers mai departe cînd afirma: „Mica scriere a lui Miron Costin, cea dintîi scriere a unui român despre originile neamului, stă fără îndoială la baza **Hronicului** lui Cantemir". Argumentul principal al lui P.P. Panaitescu constă în demonstrarea unităţii şi continuităţii de concepţii dintre lucrarea lui Miron Costin şi **Hronicul** lui Dimitrie Cantemir. „Planul — remarca P.P. Panaitescu — de a scrie o istorie completă a românilor de pretutindeni porneşte de la Miron Costin, a fost urmat de Nicolae Costin şi de munteanul Constantin Stolnicul Cantacuzino, dar nici unul nu şi-a terminat opera. Planul **Hronicului** este dezvoltarea planului Costinilor, care au legat istoria antică a românilor, formarea poporului român, de istoria celor două principate. Polemica din **Hronic** împotriva lui Aeneas Silviu, despre numele poporului român (vlachi din Flachus) şi a lui Simion Dascălul, cel care făcea pe români tîlhari aduşi din temniţele Romei, se regăseşte şi la Miron Costin. În această privinţă, Cantemir este un continuator al şcolii cronicarilor".

Toate aceste constatări, care reflectă linia ascendentă de dezvoltare a gîndirii istorice de la cronicari la Cantemir, au fost bazate însă, exclusiv, pe studiul conţinutului **Hronicului,** comparat cu operele cronicarilor şi, în special, cu lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor,** ca şi pe o seamă de presupuneri ori construcţii logice. Nu s-au adus pînă acum dovezi sigure că Dimitrie Cantemir a avut în mînă, a studiat şi a folosit lucrarea **De neamul moldovenilor.** Dar asemenea dovezi există!

Încă în 1894, O. Densuşianu a atras atenţia asupra scrisorii lui Dimitrie

Cantemir trimisă în 1714 unei reviste germane din Leipzig, în legătură cu alegerea sa ca membru al Academiei din Berlin, în care, printre altele, fostul domn al Moldovei propunea spre publicare o lucrare „despre originea poporului nostru, adică despre coloniile așezate în Dacia de împăratul Traian, scrisă în limba țării, care urmează să fie tradusă în latinește". P.P. Panaitescu a presupus că lucrarea aceasta era „probabil [...] cunoscuta scriere a lui Miron Costin, **De neamul moldovenilor,** pe care voia s-o traducă în latinește pentru a face cunoscută lumii originea poporului român".

Două decenii mai tîrziu, în 1914, Constantin Giurescu, un eminent cunoscător al scrierilor cronicărești moldovene și muntene din epoca feudală, a publicat **De neamul moldovenilor** într-o ediție critică, folosind pentru prima dată manuscrisul acestei opere, descoperit de Ioan Bogdan în Biblioteca Publică din Petersburg. C. Giurescu presupunea că acest manuscris are o deosebită valoare, fiind una din cele mai vechi cópii ale lucrării respective, care nu s-a mai păstrat în autograful lui Miron Costin, ci numai într-o formă interpolată de Nicolae Costin (mort în 1712). După părerea sa, copierea a fost făcută de Axintie Uricariul, în jurul anilor 1712-1713. El menționa — și acest lucru este deosebit de important — că „citatele latinești, corecte și frumos scrise, sînt de altă mînă" și că textul „prezintă mai multe note marginale, cu lămuriri și adaose, făcute însă de altcineva decît de scriitorul manuscriptului".

Erau, prin urmare, prezente toate datele pe baza cărora să se pună întrebarea: oare acest manuscris nu era chiar acela pe care l-a folosit Cantemir și pe care el îl propunea spre editare, într-o versiune latină, în Germania? Această întrebare însă nu s-a pus, iar forma interpolată, în șapte capitole, a lucrării lui Miron Costin, păstrată în manuscrisul de la Petersburg, a fost dată uitării, crezîndu-se, chiar, că ea s-a pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial. În realitate, manuscrisul există și azi, sub aceeași cotă sub care-l descoperise cîndva Ioan Bogdan, în Biblioteca Publică de Stat „Saltîkov-Scedrin" din Leningrad. El a fost văzut de mulți cercetători, străini și români, care, însă, nu au examinat mai îndeaproape însemnările marginale semnalate de C. Giurescu. La o analiză atentă, ele s-au dovedit a fi ale lui Dimitrie Cantemir, ceea ce înseamnă că se identifică acel manuscris din lucrarea lui Miron Costin de care s-a folosit fostul domn al Moldovei atunci cînd s-a gîndit la traducerea și tipărirea ei în limba latină în Germania; o altă concluzie este că acest manuscris a făcut parte dintre cele adunate de Cantemir în vederea elaborării operei sale despre originea romană a românilor, despre istoria poporului român de la formare și pînă în zilele lui. În felul acesta, valoarea manuscrisului de la Leningrad și interesul pentru el sporesc mult. Acesta a fost motivul care ne-a determinat să procurăm o fotocopie completă după acest manuscris.

O autentică verigă de legătură

Să vedem, însă, care sînt argumentele pe care, alături de cele de ordinul grafiei, ne bazăm afirmația noastră. Faptul că manuscrisul aflat în biblioteca de la Leningrad a fost în posesia lui Dimitrie Cantemir și că însemnările marginale îi aparțin se dovedește și prin aceea că aceste însemnări au fost reproduse în cele mai multe cazuri **aidoma** în **Hronic** și în **Istoria Imperiului otoman.** Astfel, la fila 18 din manuscrisul leningrădean, Dimitrie Cantemir făcea următoarea însemnare: „Într-aceeași săpătură au găsit Tudori pîrcălabul ban de argint curat, mai mare decît costanda și mai gros, carile deoparte avea chipul unui cerb, iară de altă parte avea slove latinești, carile însemna numele lui Costandie împăratul Rîmului". Această informație apare în **Hronicul** lui Cantemir sub forma următoare: „Let. 1704, viind noi de la Adrinopolis, și trecînd Dunăre la Galați, acolo puțin zăbovindu-ne, vini Theodori Părcălabul, carile ni adusă un ban de argint, pre carile zice că l-au găsit un țăran în răzsipiturile cetății Gherghenii cari iaste puțin mai sus de Galați unde dă despărțitură Siretului (căriia îi zic Gura Bărladului) în Dunăre. Banul era de argint curat, mai mare și mai gros decît o costandă". Urmează apoi informația că pe o parte a banului se afla un chip de zimbru sau de cerb, iar pe cealaltă — inscripția latină cu numele împăratului roman Constantin. Constatăm că Dimitrie Cantemir relatează acest episod în calitate de martor ocular, afirmînd că pîrcălabul i-a adus banul chiar lui. Acest fapt face dovada incontestabilă că

însemnarea marginală din manuscrisul leningrădean aparţine cărturarului moldovean aflat atunci în Rusia.

Subliniem, în plus, că numai în manuscrisul leningrădean al lui Miron Costin, sub forma povestirii lui Nicolae Costin, găsim, menţiunea despre un alt ban, de aramă, descoperit tot acolo: **„spunea tată nostru** să să fie aflat cît un ort de mare, nime mai mult n-au putut dezlega, fără Marchianopolis". Această ştire este redată de Dimitrie Cantemir în **Hronicul** său în felul următor: „Aşijderé, mai pomeneşte Neculai Costin, precum tatăl dumisale Miron Costin logofătul, să fi citit pe un ban de aramă galbenă, iarăşi la ace cetăţue aflat, în carile mai mult nu s-au fost cunoscînd, fără Marchianopolis". Se vede de aici că Dimitrie Cantemir considera forma interpolată şi mai dezvoltată a scrierii lui Miron Costin ca fiind opera fiului acestuia Nicolae Costin, ceea ce este o dovadă în plus că a folosit acest exemplar. În **Hronic,** mai este o frază din care rezultă această convingere a lui Cantemir şi care sună astfel: „Pentru aceasta dată greşeşte săracul Niculae Costin [...] căci în istorioara sa de Dachia, la capul cel mai de pe urmă scrie, precum ţara Dachii să să fi pustiit pre vremile lui Attilii". P.P. Panaitescu preciza că este vorba „de lucrarea **De neamul moldovenilor,** forma interpolată care, în adevăr, în ultimul capitol, vorbeşte de pustiirea ţării sub Attila". Este vorba iarăşi de forma cuprinsă în manuscrisul de la Leningrad.

Într-una din însemnările marginale de pe manuscrisul leningrădean, în dreptul cuvîntului **Terhiestan,** se nota: „zi Turchiesten". Numai cel care cunoştea foarte bine pronunţia corectă a respectivului nume de ţară putea să corecteze forma pocită de **Terhiestan,** care apare în manuscrisul leningrădean. Or, Dimitrie Cantemir, orientalist renumit, trăind în Rusia, a avut ocazia să audă pronunţia corectă şi să facă interpretarea cuvenită. Menţionăm, de altfel, că şi în **Hronicul** său numele acestei ţări apare tot sub forma scrisă pe marginea manuscrisului leningrădean. Mai amintim şi replica ce se dă într-una din notele marginale ale acestui manuscris la afirmaţia că dacă ruşii s-ar îmbrăca iarna după moda franceză ar crăpa de frig, arătînd că: „Acmu Moscalii să îmbracă franţozeşte şi nu crapă de frig. Deprinderea iaste a doa fire". Răspunsul aparţine, firesc, lui Dimitrie Cantemir, martorul schimbării modei în Rusia de către Petru cel Mare.

În felul acesta, pot fi urmărite şi celelalte note marginale, adeverindu-se — nu numai pe planul conţinutului de idei, ci şi prin aceste note — că Dimitrie Cantemir a folosit în **Hronicul** său lucrarea lui Miron Costin **De neamul moldovenilor, anume după manuscrisul aflat azi la Leningrad.** Evident că, preluînd ideea întocmirii unei lucrări despre originea poporului român de la Miron Costin şi folosind opera acestuia, Cantemir nu a rămas la nivelul scrierilor cronicăreşti. El a întocmit o nouă lucrare, erudită, de vaste proporţii istorice, care, atît sub raportul concepţiei cît şi sub cel al documentării, a depăşit sursele de inspiraţii. Astfel, **Hronicul** ne apare ca o autentică verigă de legătură între cronicarii moldoveni şi munteni din sec. XVII şi operele istorice ale corifeilor Şcolii ardelene.

„Iubite frate cetitoriule..."

Notele marginale de pe cărţile citite de Cantemir vădesc nu o dată însuşirile sale de om de cultură cu un ascuţit spirit critic, cu o structură sufletească complexă, de om extrem de pretenţios în ceea ce priveşte exactitatea informaţiei istorice, justa interpretare a unor termeni, cuvinte sau expresii, atunci cînd ele erau traduse dintr-o limbă străină în limba română.

Una din cărţile pe marginea căreia marele cărturar a făcut numeroase note marginale, observaţii remarci şi aprecieri este Biblia *lui Şerban Cantacuzino, editată la Bucureşti în 1688. exemplar păstrat azi la Secţia de carte rară a Bibliotecii „V.I. Lenin" din Moscova. Cartea aparţinea încă la 1693 lui Constantin, domnul Moldovei, tatăl lui Dimitrie Cantemir. Însemnarea de la sfîrşitul introducerii mărturiseşte acest lucru: „Dintre cărţile prealumina-*

Filă din **Biblia** *lui Şerban Cantacuzino...*

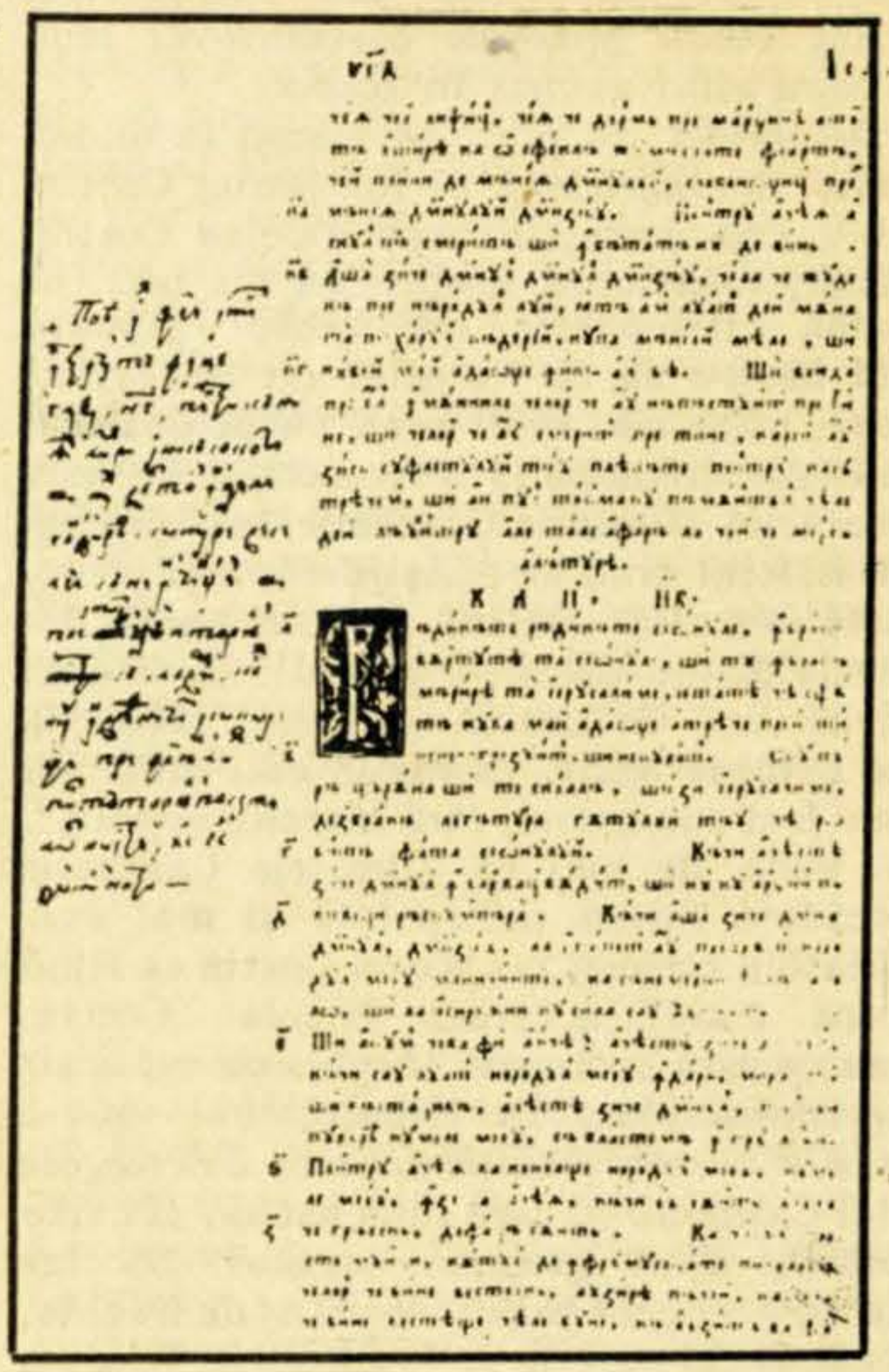

...care a făcut parte „dentru cărţile prea luminatului [...] Ioan Constantin Cantemir voievod" avînd adnotările fiului său, Dimitrie

tului, preaslăvitului, pravoslavnicului, şi de Christos iubitorului domn Ioan Constantin Cantemir voevod, oblăduitoriului şi chivernisitoriului ţărilor Moldavii sînt, în anul 7201(1693) mart. 11". Cartea a fost moştenită de Dimitrie Cantemir şi luată cu el în Rusia, împreună cu alte lucruri de valoare ce au aparţinut marelui cărturar.

Notele marginale au fost făcute de Cantemir în anii imediat următori înfrîngerii de la Stănileşti, căci reflectă zbuciumul prin care a trecut în această perioadă. Remarcă sau atrage atenţia cînd asupra unui pasaj din carte care exprimă amărăciunea şi profunda mîhnire, cînd asupra unui pasaj care reflectă licărirea nădejdii. Tot atît de interesante sînt observaţiile lui Dimitrie Cantemir cu privire la traducere. Astfel, la pagina 501, la pasajul „Şi împrăştiiau pre ei ca ojogiturile *ce să duc de vînt spre pustiiu", Cantemir remarca: „sau să dzici* scrumurile, *că ar fi mai bine, mi să pare". Într-un caz, părerea lui despre nereuşita traducerii este şi mai categorică; la pagina 863, la pasajul: „Deci să gonim ale păcii, şi ale întemeiarii unuia către altul", Cantemir observă: „lubite frate, nu dzice* să gonim *ale păcii, căci la limba rumâniască nu să arată a fi cu cuviinţă, căci a goni să socoteşte cînd iaste un lucru de stricăciune omului şi netrebuindu-i îl goneşte, iar la cuvîntul acesta al Apostolului trebuie să dzici:* să urmăm *a păcii, căci aşea mai cu cuviinţă a fi mi să pare". La fel şi la pagina 898, la pasajul: „şi goneşte direptate, cinsté înclinăciunii, credinţa, dragosté, răbdaré, blîndeţele". Dimitrie Cantemir face următoarea rectificare, urmată de explicaţii: „lubite frate cetitoriule, acela ce cu limba rumâniască te slujeşti, socoteşte că undeva dzice: goneşte dreptatea, n-au dzis să gonești, să fugă de la tine, ci să o gonești, să o prindzi şi să te ţii de dînsa..."*

D. L.

CANTEMIR LA ISTANBUL

AUREL DECEI

Primul mare orientalist român, Dimitrie Cantemir a trăit 22 ani la Istanbul, adică întreaga sa tinereţe, între noiembrie 1688-noiembrie 1710.

Ajuns în capitala Imperiului otoman pe cînd avea 15 ani, tînărul înzestrat cu o minte excepţională, deschisă spre tot ce era nou în cultură şi ştiinţă, a găsit acolo un mediu strălucitor şi captivant. Talentul ce-l aducea de acasă, din Moldova, s-a înzecit şi înmiit în acei ani hotărîtori, pentru formarea personalităţii sale polivalente.

Beizade Dumitraşcu fusese temeinic pregătit în cunoaşterea limbilor şi culturilor latină şi greacă încă din ţară, avîndu-l ca dascăl pe vestitul Ieremia Kakavelas. Sosit la Istanbul, paralel cu îndeplinirea misiunii sale, ca ostatec* şi reprezentant al Moldovei pe lîngă Sublima Poartă, el a continuat să se instruiască. A învăţat fără preget, într-o formă organizată, orientîndu-se pe două direcţii: civilizaţia umanistă occidentală şi — lucru nou pentru un învăţat român — vastul domeniu al orientalismului. Aceasta a însemnat pentru Cantemir orientalismul islamic, adică al limbilor şi culturilor turcă, arabă şi persană, pe care el le-a studiat chiar la izvoarele cele mai îmbelşugate din acea epocă, la **kirkpinar****, cum se spunea în limba turcă, în mult înzestrata capitală a imperiului tricontinental.

Ca atmosferă spirituală, literară, artistică şi ştiinţifică, el a intrat dintr-o dată în fluxul civilizaţiei otomane specifică secolelor XVII-XVIII, creată de poetul Nedim „al lalelelor", de Ahmed aga, arhitectul magnificei geamii Sultan Ahmed, numită de străini Moscheea albastră, sau de vestitul cronicar Kâtib Celebi — ca să evocăm numai cîteva din celebrităţile vremii.

Dimitrie Cantemir a cunoscut Istanbulul aşa cum a fost iluminat de sugestivele versuri ale poetului Nedim:

Acest Istanbul ce-i fără preţ şi-asemănare [...]
e între două mări unică nestimată
şi de-l pui pe cîntar, mai greu e ca un soare...

Deşi avea o stare materială satisfăcătoare, tînărul reprezentant al Moldovei la Poartă şi savant în devenire a avut şi momente de lipsuri şi necazuri, prilejuite de către duşmanii săi politici din Moldova dar mai ales de oamenii lui Constantin Brîncoveanu, domnul Ţării Româneşti, din motive dinastice şi de prestigiu; odată s-a văzut chiar nevoit să caute azil la Ambasada Franţei, la trimisul Regelui Soare, cu care „vechi prieteşug avea", aşa cum notează el în **Istoria ieroglifică** şi care a refuzat să-l predea ostaşilor marelui vizir, veniţi să-l aresteze. În nesigurul oraş universal care era atunci Istanbulul, el a cunoscut şi experimentat conceptul **fortuna labilis** („norocul nestatornic"), ilustrat în scrierile sale filozofice. Căci, în anii petrecuţi la **Konstantiniyyé** sau **Konstantinúpolis** musulman şi grecesc — pe atunci întreţesute şi concurînd în cultivarea bizantinismului înflorit în acelaşi loc geografic de întretăiere a continentelor, de osmoză a neamurilor şi religiilor — Dimitrie Cantemir a avut parte de o experienţă bogată, fructificată pe loc şi, ulterior, atît în ţară cît şi în exil. În acei ani, Cantemir a exercitat şi funcţia de epitrop al bisericii greceşti, aşezată deasupra Fanarului, Sfînta Maria Mugliotissa; după 1703, turcii voiră s-o transforme în moschee, însă învăţatul moldovean, cunoscător al arhivelor turceşti, a prezentat marelui vizir un document de la Mehmed Cuceritorul, care a salvat biserica.

După 1711, anul Stănileştilor, domnul Moldovei, care a încercat mereu să se debaraseze pe sine şi ţara sa de gheara Constantinopolului, fără însă a reuşi, a găsit alinare pentru neizbînzile şi suferinţele sale în cufundarea înţeleaptă şi neînfrînată în studiu şi ştiinţă, pe cît îi permitea lumea nouă în care se angrenase; nu a uitat, însă, nicidecum Ţarigradul — cum era numit în Rusia — oraşul despre care Napoleon avea să spună că valorează singur cît un imperiu.

---

* Domnii ţărilor române lăsau un fiu la Istanbul, ca ostatec, simbolizînd astfel garantarea fidelităţii faţă de Poartă — **n.r.**

** „40 izvoare", cu sensul obişnuit la noi de „1 000 izvoare" căci **kirk** „patruzeci" — în turceşte are sensul de infinit — **n.a.**

Palatele...

Cantemir a avut, pe rînd, două locuințe la Istanbul, unde a locuit, a înjghebat o vie viață spirituală și a lucrat continuu pe multe planuri. Primul palat l-a avut la **Ortaköy** („Satul de mijloc"), o localitate așezată pe țărmul apusean al Bosforului, în punctul iluminat, azi, de Moscheea albă de la Ortaköy, ridicată pe o platformă din undele albastre ale strîmtorii. Era „un palat foarte elegant, înfrumusețat cu grădini și apeducte"; îl cumpărase de la Yusuf Efendi, fiul inspectorului marinei imperiale, cu 25 000 taleri, o sumă considerabilă pe vremea aceea. Palatul fusese construit mai demult, de fratele marelui vizir Cerkes Mehmed pașa (1624-1625). Cantemir precizează momentul politic cînd l-a cumpărat: „pe timpul cînd turcii, sub Ahmed II (1691-1695), au văzut că împăratul Leopold cu armele sale a făcut mari progrese în Ungaria, ocupînd-o toată împreună cu Belgradul și Nișul, și se temeau sau presupuneau că austriecii vor pătrunde pînă la Istanbul, sau că cel puțin Adrianopolul va cădea în mîinile lor. Atunci mulți din ei, sub pretext de hagialîc la Mecca, au trecut în Asia Mică cu toate averile și lucrurile lor". A profitat, așadar, de o împrejurare politică favorabilă.

Această frumoasă construcție, în stilul vilelor de pe țărmurile Bosforului — numite turcește **yali**, din care în zilele noastre abia mai dăinuiesc vreo cîteva — „pe care am lărgit-o și înfrumusețat-o", spune Cantemir, crezînd c-o va stăpîni mereu, a trebuit s-o restituie după cîtva timp, probabil după pacea de la Karlowitz, în anul 1699. Imaginea palatului, alcătuit din două corpuri de clădiri printre care curgea un pîrîiaș spre mare, arată că era din lemn. Cantemir l-a marcat pe harta Istanbulului, desenată înainte de a-l restitui, și pe care o reproduce traducerea engleză a **Istoriei Imperiului otoman.** Mai tîrziu, pe cînd termina această mare operă a sa, pe la 1716, în Rusia, fostul proprietar notează: „Precum aud, astăzi este în posesiunea fiicei sultanului de acum (Ahmed III 1703-1730), care este măritată după marele-vizir Corlulu Ali pașa". Ulterior, acest **yali** a dispărut și nici locul nu i se mai știe.

Al doilea palat — pe care mai mulți învățați de-ai noștri îl confundă cu primul și-l așază tot pe Bosfor — Cantemir și l-a construit în inima Istanbulului; era îndreptat înspre nord, în față desfășurîndu-i-se golful interior zis Cornul de Aur; privelișteа îmbrățișa Capitala pînă la Sfînta Sofia și la promontoriul Saraiului, unde se aflau palatele și grădinile sultanilor și, mai departe, coasta asiatică.

Locul, ales încă de socrul său, domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, era situat la capătul de sus al lui **Sancakdar Yokuşu** (citește **Sangeacdár Iocușú** — „urcușul stegarului") — numit așa după o tradiție: aici ar fi urcat, dinspre Cornul de Aur, un stegar turc în ziua cuceririi Bizanțului, la 29 mai 1453 — lîngă o **Kesme Kaya** („stîncă tăiată") naturală, unde era biserica bizantină a Fecioarei **in Petra,** din care a mai rămas pînă în zilele noastre o biată ruină. Locul acela, împreună cu biserica în ruină, este numit de turcii care lucrează grădinile de zarzavat dimprejur **Bogdan Sarayi** („Palatul Moldovei"). Vastele terase nivelate cu piatră este tot ce a mai rămas din mărețul palat început de Șerban Cantacuzino și terminat de Dimitrie Cantemir; în **Istoria Imperiului otoman,** el relatează astfel istoria acestui palat: „am edificat, pe cînd ședeam la Istanbul, palatul meu situat pe o înălțime ce se numește turcește Sancakdar Yokuşu. Pot zice că e foarte elegant și totul respiră frumusețea. Situarea e admirabilă; are o perspectivă, de unde poți vedea toată cetatea și suburbiile. Socrul meu, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, a început acest palat sub Mehmed IV, ridicînd zidurile din fundul văii pînă la înălțimea de 25 de coți. Terenul l-a nivelat și a făcut o grădină. La urmă ridicase și zidurile principale ale casei foarte înalte. Cheltuielile i se urcaseră la 35 000 de galbeni, cînd deodată îi veni ordin ca să înceteze edificarea, pentru că ar putea să vadă de acolo și în interiorul palatului imperial numit Tersane Sarayi. Spre fericire, prin intervenția marelui vizir Ali pașa, după aceea mi-a dat împăratul permisiunea de a continua edificarea palatului meu pe fundamentele celui vechi".

Cercetările întreprinse de bizantinistul Van Millingen și apoi de istoricul de artă român George Balș au lămurit definitiv faptele: biserica în ruină este o construcție din epoca Comnenilor, deci din sec. XII; lîngă această biserică și-a durat Cantemir palatul său, care, trecînd pe urmă în alte mîini decît cele moldovenești, a fost distrus de marele incendiu din anul 1784, cînd s-a pustiit acest cartier constantinopolitan.

...și vizitatorii lor

Dumitrașcu beizadea și-a umplut palatul — după cum mărturisește el însuși în **Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor** — cu manuscrise orientale uneori unice, cărți rare, cu cópii după portretele sultanilor, executate după originalele păstrate în saraiul sultanilor de la Topkapî, de către vestitul Levni Celebi, care era „pictorul" sultanului Ahmed II — cópii „pe care și acum (1716) le am la mine" (fiind reproduse apoi în edițiile

engleză și germană ale lucrării sale); apoi, cu opere de artă mobiliară, textilă și de artizanat turcesc; în plus, cu o bogată colecție de arheologie greco-romană. Aducîndu-și aminte de manuscrisul unicat, neregăsit de altfel pînă acum, al istoriei otomane scrisă de Ali Efendi din Filipopol, folosit de el, Cantemir scrie nostalgic: „eu l-am lăsat la Istanbul cînd m-am mutat de acolo și aud că dimpreună cu alte mai multe colecții ale mele despre care Cantemir notează, printre altele: „Pe cînd eram încă la Istanbul, îl chemam de multe ori în casa mea și fiindcă totdeauna îl îmbiam cu cîte un pahar de vin, care, deși în secret, îi plăcea foarte mult, prin aceasta într-atîta îi cîștigasem afecțiunea, încît își descoperi înaintea mea tot sufletul său. Odată, la o ocazie de aceasta, vorbeam cu el în mod familiar despre căderea și moartea lui Kara Mustafa pașa..."

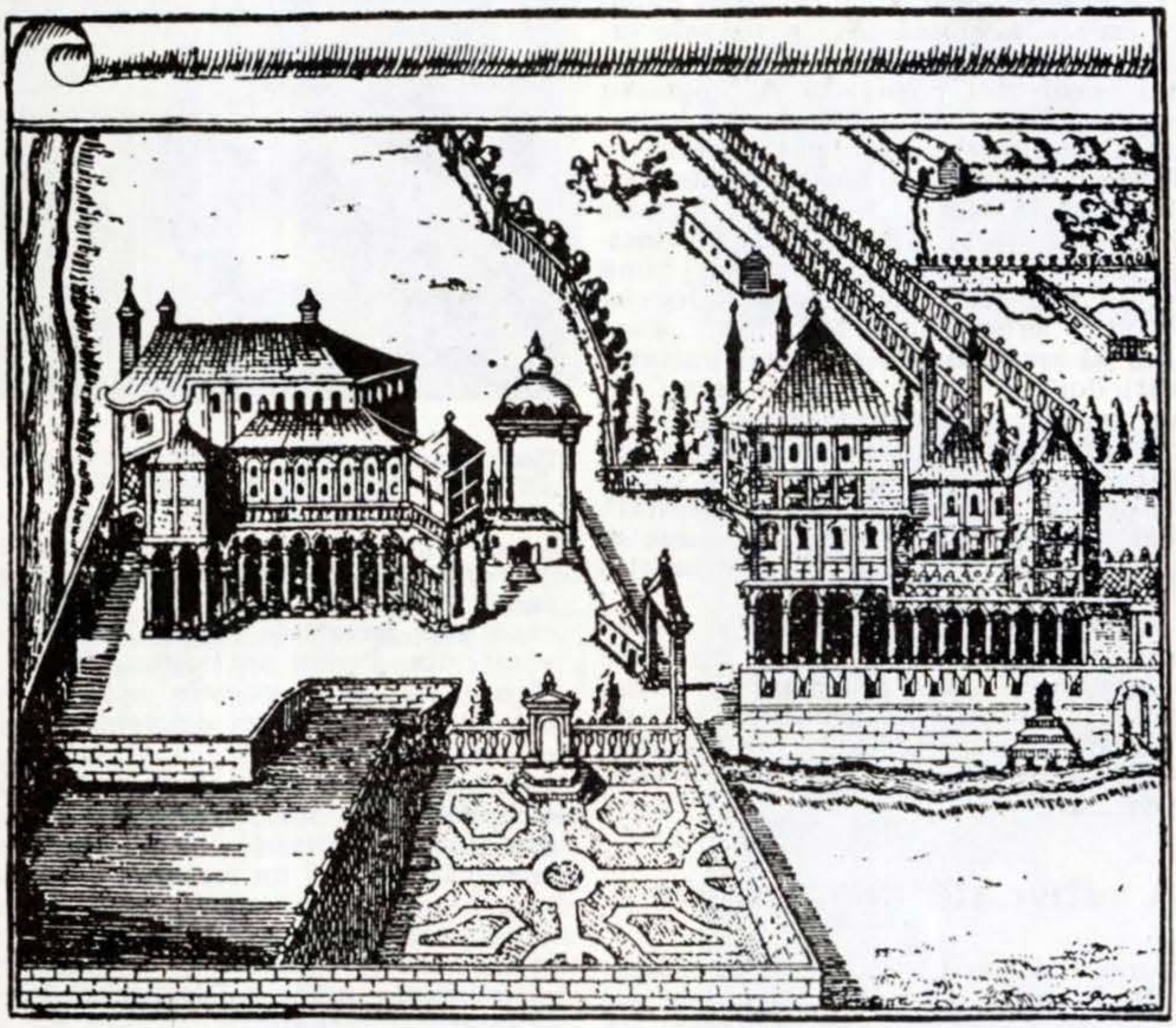

Primul palat al lui Cantemir la Istanbul

treburile și datinile turcilor, au căzut în mîinile lui Ioan Mavrocordat, în prezent dragoman la Înalta Poartă".

Casele sale erau frecventate de mulți învățați, artiști și literați, căci el stabilise legături strînse atît cu turcii, cît și cu **ghiaurii** („creștinii").

Printre personalitățile turcești mai de frunte din acea vreme, cu care se vizita și colabora, se aflau: Nef'îoglu, poet și comentator al Coranului, violentul dar dreptul ostaș Daltaban Mustafa pașa, mare vizir între 1702-1703, Rami Mehmed pașa, poet și muzician, ajuns mare vizir în 1703, Ibrahim pașa, tezaurar al marelui vizir Kara Mustafa pașa, învinsul de la Viena (1683), diplomat, despre

O altă categorie de oameni din anturajul principelui Moldovei o constituiau oaspeții greci, în special cei din mediul Patriarhiei ecumenice ortodoxe din Fanar, laolaltă cu cei de la Academia grecească, precum și unii mari negustori și învățați ai acelor ani. A avut legături strînse cu însuși patriarhul ecumenic Calinic de Constantinopol, ca și cu patriarhii de Ierusalim, Dosithei și Chrisant, foști elevi ai numitei „Academii pentru instrucțiunea tinerimii. Aceasta era întemeiată de un grec cu numele Manolaki, care n-a avut nimic nenobil în sine, cu excepția originii. Se învăța în această Academie filozofia și toate părțile ei, precum și multe alte științe, toate în limba pură și

antică grecească. Persoane foarte distinse prin pietatea și știința lor au ieșit pe timpul meu din această școală. Între alții Ioan Kariophil, teolog și filozof excelent, pe urmă renumit predicator în biserica catedrală, Vlasios Skaevophilas, Andoni și Spandoni, toți filozofi peripatetici, Iakomi, grămătic perfect, de la care, pe cînd locuiam la Istanbul, am învățat elementele filozofiei... Likinios născut la Monemvasia sau Malvasia, cunoștea filozofia și medicina din temelii; el a fost primul medic la curtea noastră...".

Prin urmare, deși spiritualitatea Fanarului nu-și desmințea temeiurile sale ortodoxe,curentele științifice ale iluminismului occidental pozitivist și progresist se infiltrau tot mai adînc și printre eclesiasticii și laicii de pe țărmul Cornului de Aur. Cantemir mai arată că de la Meletie, arhiepiscop de Atena, „învățat în dogmele helmontiene sau și mai profund în principiile lui Thales, am luat lecții [...] timp de opt luni". Markos Larisseos, „lingvist excelent", ierodiaconul Mitrofan, „mare iubitor al artei poetice și fericit imitator al anticilor" și mulți alții, cu care Cantemir învăța neîntrerupt, au contribuit la dăltuirea personalității sale în ipostaza de filozof și umanist. În Istanbulul, considerat de unii neștiutori ca fiind o capitală barbară, retrogradă, Cantemir a reușit să se țină în pas cu progresele științifice ale vremii.

Ceea ce a adunat în mintea și inima sa în anii petrecuți în acele locuri încărcate de semnificație s-a revărsat pe urmă cu îmbelșugare în opera sa scrisă, atît de întinsă și variată: istorie, filozofie, literatură, geografie, arheologie, etnografie, dogmatică...

O activitate neașteptată

George Călinescu l-a asemuit pe Cantemir cu Lorenzo de Medici; paralela nu ni se pare potrivită, pentru faptul că acest mare florentin al Renașterii a fost, înainte de toate, un mecenat, nu un savant creator și deschizător de drumuri noi, precum Dimitrie Cantemir; din contra, mai nimerită ar fi asemănarea lui cu Pico de la Mirandola, celebru prin năzuința sa de a se ocupa **de omni re scibili** („de toate lucrurile ce pot fi cunoscute"). Astfel, una din cele mai surprinzătoare laturi ale activității lui Cantemir este cea în domeniul... muzicii turcești, unde de asemenea a deschis cale largă și adîncă pentru viitorime. Muzicologia beizadelei moldovenești s-a desfășurat în întregime la Istanbul. Dotat cu un ales și fin simț muzical, el a vibrat astfel sub vraja specifică Bosforului acelor ani. Sînt elocvente, sub acest raport, pagi-

Vedere parțială a Istanbulului dinspre Ambasada Franței, unde s-a refugiat Dimitrie Cantemir într-un moment de restriște

nile din **Istoria Imperiului otoman** în care înfățișează farmecul scenei petrecute sub ferestrele emirului muzician venit din Persia pe Bosfor, în punctul căruia i-a lăsat numele său **Emirgün**, azi **Emirgân** (citește Emirghián); într-o zi, un călător grec, trecînd cu luntrea prin locul acela, cînta atît de divin o melodie orientală, încît emirul, auzindu-l, i-a spus sultanului ce se afla în vizită la el că așa ceva nu mai există pe lumea asta. De altfel, Cantemir notează și despre marele vizir Baltaci Mehmed pașa, învingătorul de la Stănilești, că era un cîntăreț extraordinar, poreclit fiind **pakçe müezzin** („cîntărețul melodios").

Cît a stat la Istanbul, în această lume muzicală — pe lîngă celelalte preocupări și ocupații ale sale — Dimitrie Cantemir și-a format un cerc cu care „făcea muzică". A creat el însuși sute de bucăți muzicale, mai cu seamă **peșrev** („preludii") și **saz semâîleri** („cerești instrumentale"), cunoscute și cîntate și astăzi în Turcia, la concerte și la radio, ca fiind compozițiile lui **„Kantemiroglu"** (fiul lui Cantemir), așa cum i-a rămas numele în popor. Mai mult decît atît, învățatul român a alcătuit și un tratat de muzică turcească, intitulat **Edvâr-i ilm-i musikî** („Perioadele științei muzicale"). E paradoxal că această lucrare, care a fost scrisă direct în limba turcă, nu a fost încă tipărită, deși originalul, ca și nenumărate alte cópii manuscrise, există la Istanbul.

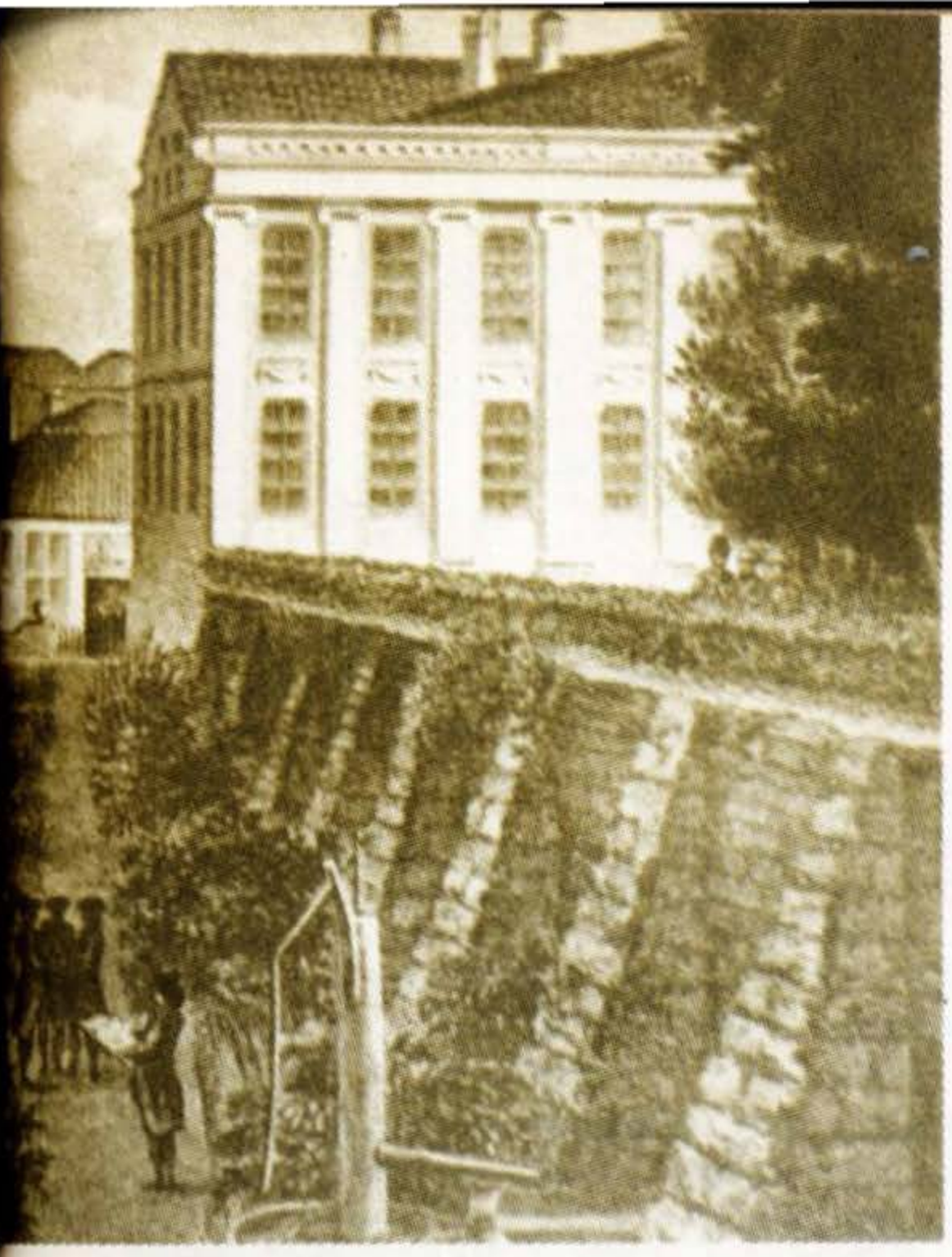

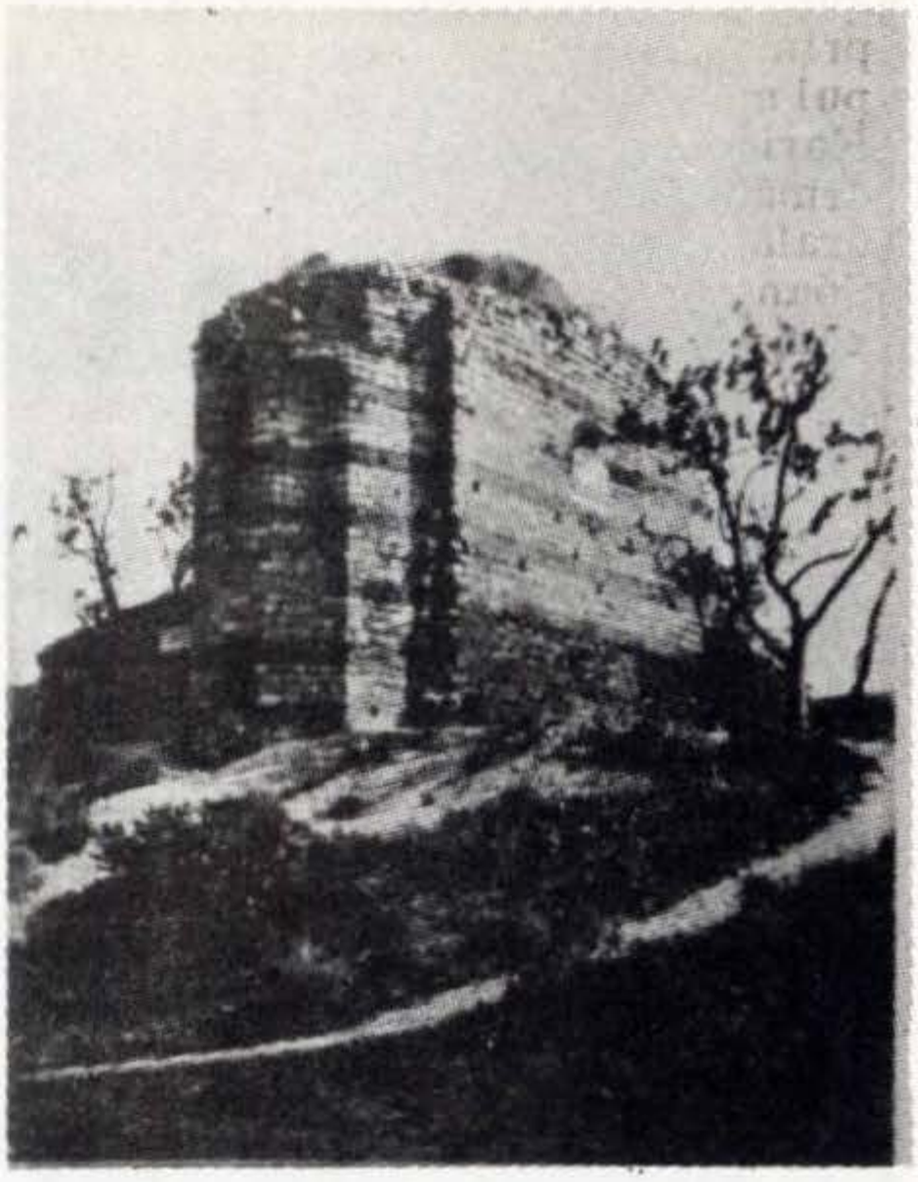

Ruinele bisericii de la Bogdan Sarayi

Totodată, Cantemir a conceput și a realizat — după sistemul european occidental, dar folosind alfabetul arabo-turc — prima notație muzicală din istoria muzicii turcești. În această privință, muzicologii turci de azi îl pun pe același plan cu alt mare compozitor și teoretician al muzicii turcești, Ali Ufkî bey. Dimitrie Cantemir era și un excelent cîntăreț din **tanbur** („tambură"), așa cum scrie Neculce: „Așa știa zice de bine din tambură, cît nici un țarigrădean nu putea zice bine ca dînsul". Nicolae Costin spune că „Fiind el om isteț, știind și carte turcească bine, se vestise acum în tot Țarigradul numele lui, de-l chemau agiii la ospețele lor cele turcești, pentru prieteșug ce avea cu dînșii". Din unele pagini ale **Istoriei Imperiului otoman,** aflăm că 15 ani de zile i-a avut ca profesori de muzică turcească pe Kemanî Ahmed și pe Angeli. Mai tîrziu, la rîndul său, **Kantemiroglu** i-a inițiat și desăvîrșit în tainele muzicii turcești — despre care el afirma că este mult superioară, ca finețe, muzicii occidentale — pe Sinik Mehmed, pe Bardakci Mehmed, Celebi, pe Davul Ismail Efendi, **baș-hazinedar** („mare vistiernic") și pe Lâtif Celebi, **hazinedar** („vistiernic").

Tratatul său despre muzica turcească — o mică enciclopedie a teoriei și creației muzicale, cu numele muzicienilor turci, arabi și persani de seamă, de pînă atunci, cu reprezentarea și descrierea instrumentelor muzicale — Cantemir l-a dedicat padișahului Ahmed III. L-a destinat astfel să fie un bun al culturii turce.

Sultanul Ahmed III, căruia Cantemir i-a dedicat tratatul său de muzică turcească

Dimitrie Cantemir a cules mult din florile spiritualității Istanbulului, pe care-l admira și iubea. Dar, în același timp, i-a dăruit creația sa originală și de mare valoare artistică, i-a dăruit lucrări științifice, chiar și mai tîrziu, cînd acest oraș de importanță mondială trăia intens numai în amintirea sa.

Anul revoluționar 1848 în Europa

BARICADE PE STRĂZILE PARISULUI

Conf. univ. dr. D. ROSENZWEIG

Revoluțiile izbucnite în 1848 în aproape întreaga Europă au reprezentat un efort al burgheziei, indiferent de gradul dezvoltării sale, pentru a-și consolida puterea politică și economică. Distrugerea feudalismului, acolo unde el continua să existe, a constituit un element indispensabil pentru realizarea centralizării politice și a independenței popoarelor care se aflau încă sub dominația străină. Europa modelată de Congresul de la Viena din anii 1814-1815 a fost o creație bazată pe interese monarhice diametral opuse celor ale popoarelor, care aspirau la o viață liberă, de sine stătătoare. „Niciodată națiunile — spunea, referitor la hotărîrile Congresului, scriitorul și filozoful Joseph de Maistre, care nu putea în nici un caz să fie suspectat de simpatie pentru ideile revoluționare — n-au fost mai disprețuite, mai călcate în picioare într-o manieră mai iritantă pentru ele"*.

* François Fejto, **Introduction,** în: **1848 dans le monde. Le Printemps des peuples,** vol. I, Paris, 1948.

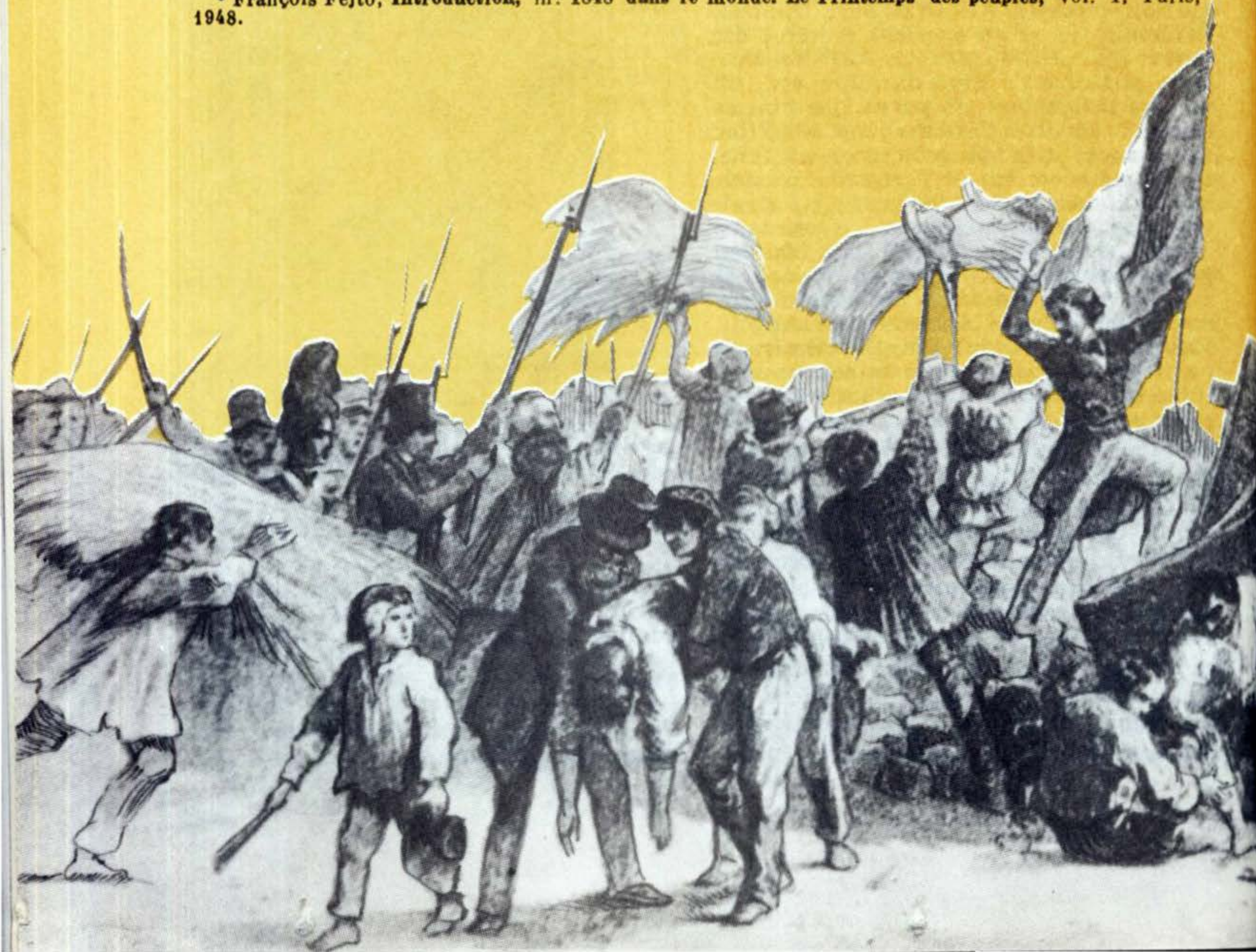

Semnalul „primăverii“ popoarelor

Revoluția din 1848 nu a fost un „fulger din senin“. După cum se exprima, cu adîncă înțelegere a faptelor, N. Bălcescu, gînditor remarcabil și militant revoluționar de talie europeană, ea nu a fost „[...] nici inventată, nici fabricată [...]. Ea nu a fost decît dezvoltarea acestei munci neîncetate și providențiale, începută în societatea noastră, ca în toate societățile, de la originea sa“. Cuvinte cu adîncă semnificație, care explicau uriașul val revoluționar ce avea să cuprindă Europa. Toate popoarele continentului european, din Danemarca pînă în Muntenegru, din Spania pînă în Finlanda, de pe malurile Senei pînă la Pontul Euxin, se ridicau pentru a transpune în viață deviza marii revoluții franceze: „Libertate, egalitate, fraternitate“.

În prefața din **Feuilles d'Automne** (noiembrie 1831), Victor Hugo vorbea despre „zgomotul surd pe care-l fac revoluțiile [...] întinzîndu-și sub toate regatele Europei galeriile subterane, ramificații ale marii revoluții centrale, al cărei crater este Parisul...“.

Prefaceri adînci au avut loc în Europa înainte de 1848. S-au construit noi porturi, noi gări, noi fabrici, ca urmare a revoluției industriale începută în Anglia în a doua jumătate a secolului XVIII și extinsă treptat la majoritatea țărilor Europei apusene, s-au regularizat cursurile apelor, s-au organizat și înfrumusețat vechile orașe, s-au ridicat altele noi. S-a produs o veritabilă revoluție demografică. Populația continentului a urcat de la 188 la 267 milioane, creșterea remarcîndu-se îndeosebi la orașe. Parisul și-a dublat numărul locuitorilor, Lyonul și Marsilia și l-au sporit în proporție de 75 la sută, Saint-Etienne, care în 1800 avea 16 000 locuitori, a atins, în 1850, 56 000. Și mai impresionant a fost sporul populației urbane în Anglia, în 1851 orașele absorbind o jumătate din locuitorii Insulelor Britanice. Centrele industriale din Belgia, Italia, Germania, chiar cele din provinciile austriece, s-au dezvoltat în aceeași cadență.

O mare dezvoltare au cunoscut știința, arta, cultura în general. Dar nu toți oamenii de cultură ridicați din rîndul burgheziei erau dispuși să asculte și să execute orbește ordinele capitaliștilor. Numeroși intelectuali depășiseră cu mult liberalismul burghez, operele lor ateiste, impregnate de un radicalism tot mai virulent, prefațau deja într-un anumit sens, ideile socialismului științific revoluționar al lui Marx și Engels.

O criză adîncă, de sistem, o nemulțumire a celor mulți și tot mai conștienți de starea lor socială, o cramponare disperată a conducerii „vechilor“ state de a menține „vechile“ forme instituționale perimate și anacronice, împingea Europa capitalistă în brațele revoluției, de care o mare parte a burgheziei se temea instinctiv. Dar interesul depășea cu mult teama.

„Primăvara“ popoarelor a început la Paris...

„Furtuna este la orizont“

La 7 iulie 1845, poetul Lamartine a știut să aprecieze exact desfășurarea evenimentelor în Franța, scriind: „Această țară este moartă. Numai o criză o poate regenera“.

Léon Faucher, viitorul ministru, anunța, la 29 iulie 1847, revoluția cauzată de existența prelungită a unui regim care

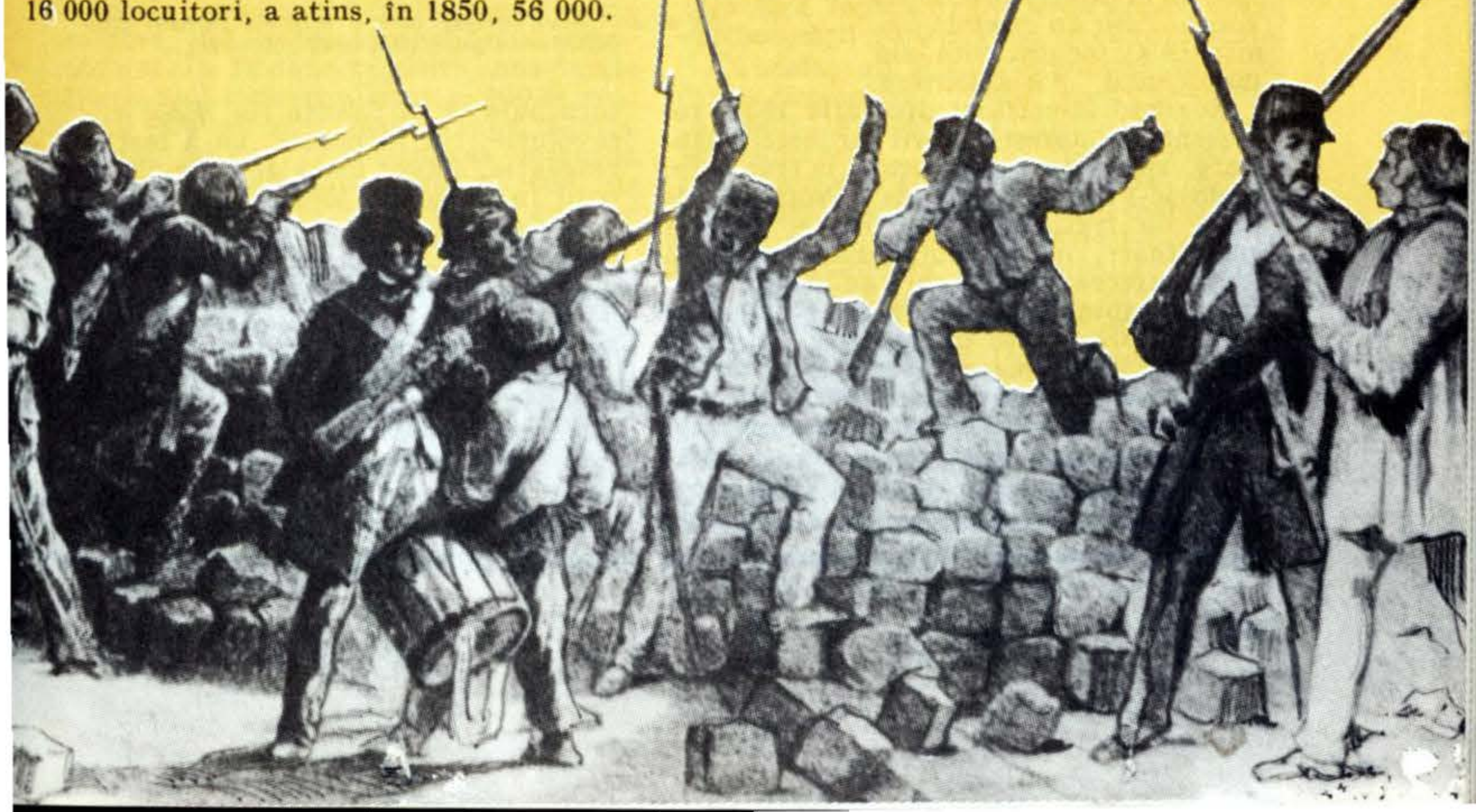

înjosea întreaga țară. „Societatea, întocmai ca o mașină, se strică", conchidea el. Dar cea mai lucidă și completă enunțare a cauzelor apropiatei confruntări a făcut-o scriitorul și omul politic Alexis de Tocqueville, observator fin al faptelor și situațiilor, în discursul său de la Cameră, din 29 ianuarie 1848. „Se spune — remarca Tocqueville — că nu este nici un pericol, pentru că nu este nici o răscoală, se spune că, deoarece nu există aparent nici o dezordine materială în societate, revoluțiile sînt departe de noi. Să mi se permită să vă spun că eu cred că vă înșelați. Fără îndoială dezordinea nu este în fapte, dar ea a pătruns adînc în suflete. Priviți ce se petrece în sînul acestor clase muncitoare care astăzi, recunosc, sînt liniștite. Este adevărat că ele nu sînt agitate de pasiuni politice propriu-zise, în același grad în care fuseseră altădată; dar voi nu vedeți că pasiunile lor, din politice au devenit sociale?" Toată această situație, arăta Tocqueville, se datora regimului monarhic și oamenilor săi nedemni de a mai conduce. Monarhia din 1789, preciza în continuare vorbitorul, s-a prăbușit pentru că „clasa care guverna atunci devenise, prin indiferența, egoismul, viciile sale, incapabilă și nedemnă de a guverna". „Furtuna este la orizont", preconiza Tocqueville, în rîsetele jignitoare și inconștiente ale majorității parlamentare.

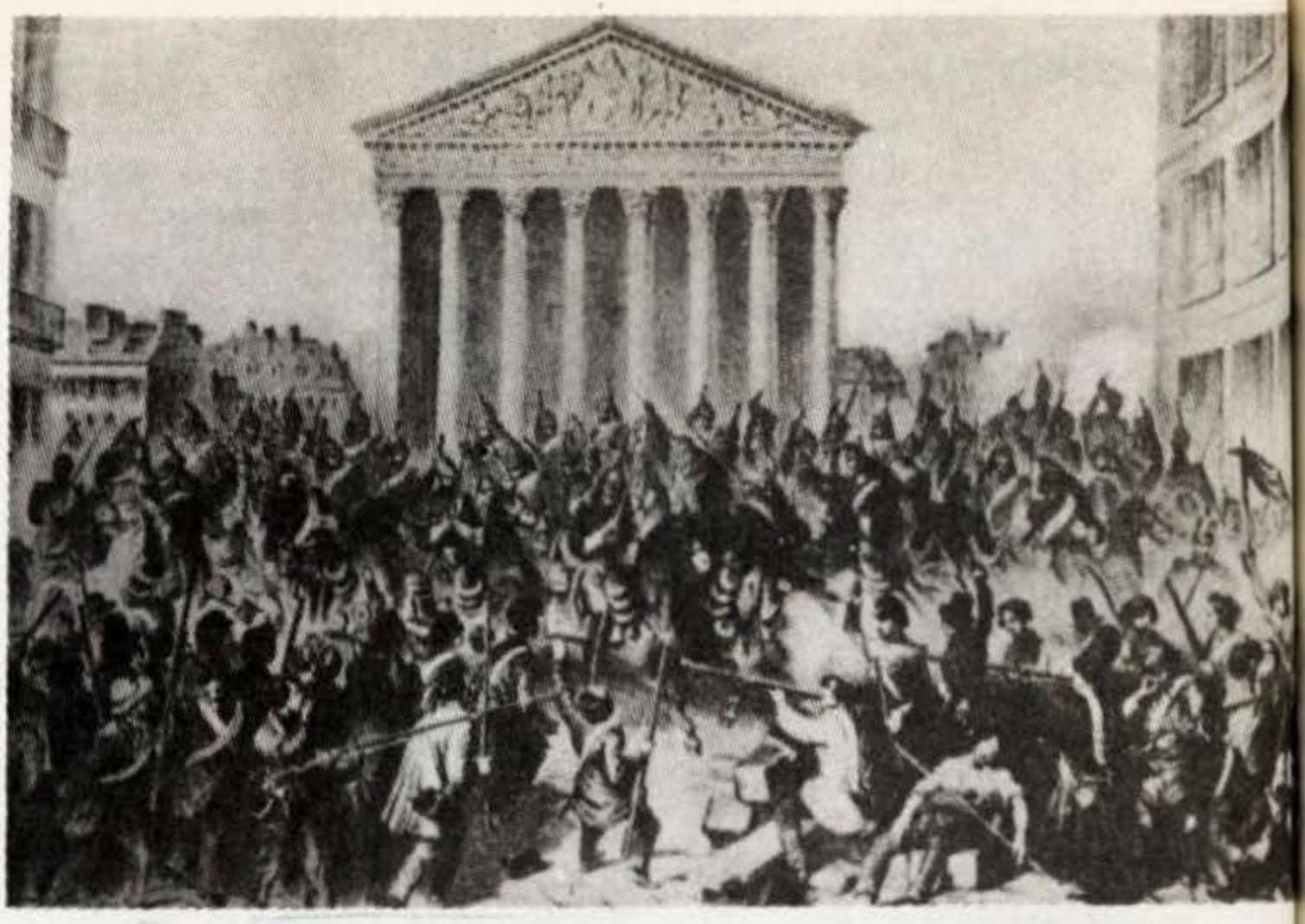

22 februarie, ora 16: în Piața Madeleine, primul conflict armat între revoluționari și Garda municipală (Litografie de Pruche)

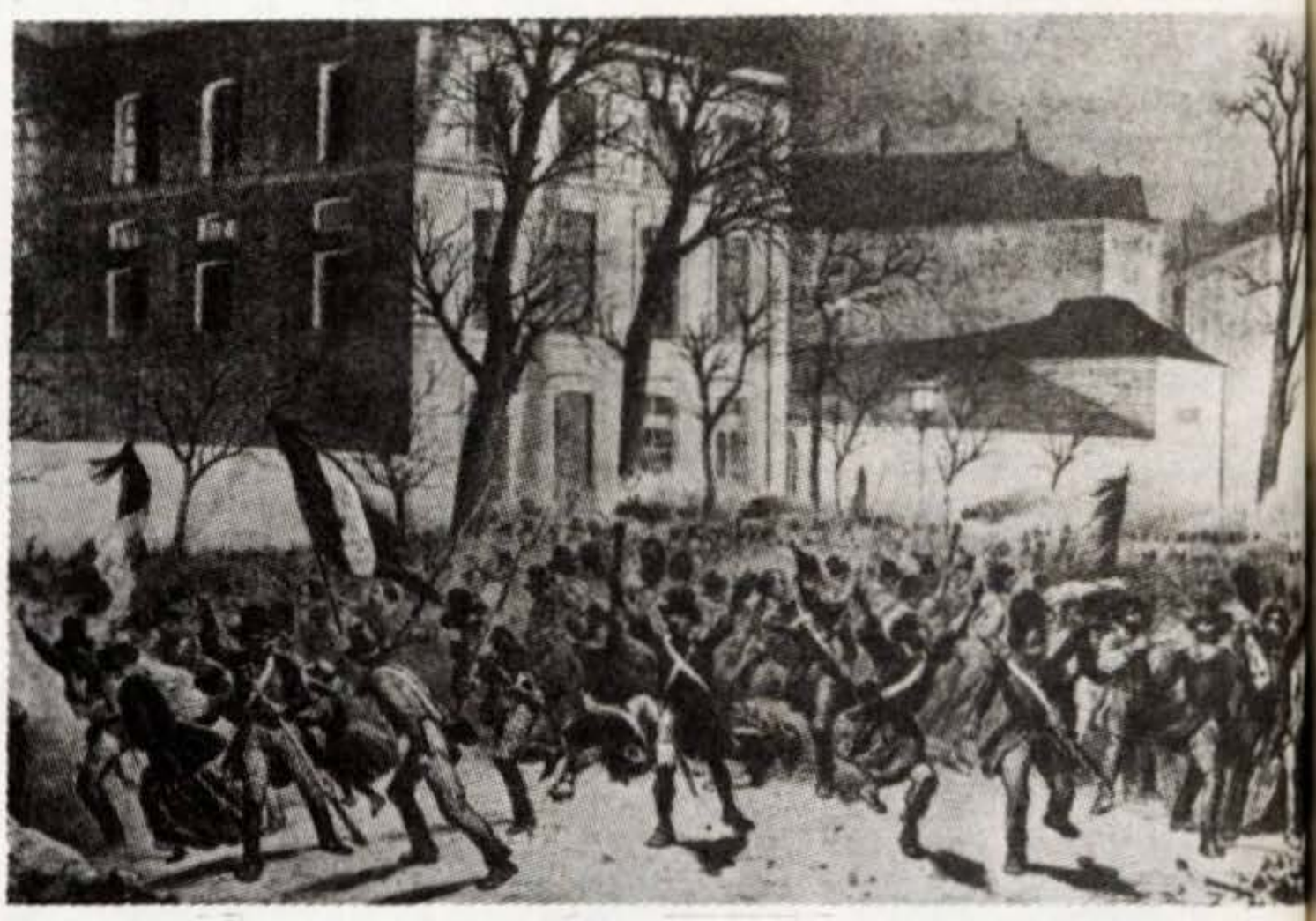

„La arme!" — un strigăt care a cuprins Parisul revoluționar în seara zilei de 23 februarie

Regimul monarhiei din iulie 1830, reprezentînd interesele marii burghezii financiare, sprijinise candidatura la tron a lui Ludovic-Filip de Orléans. Profitînd de lipsa de maturitate politică a maselor muncitoare, marea burghezie reușise să preia puterea. În anii care au urmat, noul rege a respins cu hotărîre orice cereri de reformă prezentate de opoziția burgheză sau pretinse de mase. Neînțelegînd nimic din prefacerile ce avuseseră loc în Franța, bancherul Casimir Perier, din așa-numitul partid „al rezistenței", îi spunea, în 1831, politicianului Odilon Barrot: „Nenorocirea acestei țări constă în aceea că există mulți oameni care, ca și dumneata, își închipuie că în Franța [la 1830] a fost o revoluție. Nu, domnule, nu a fost nici o revoluție, a avut loc doar o simplă schimbare în persoana șefului statului".

Adevărul este că perioada de după 1830 a reprezentat din punct de vedere economic o perioadă de sensibilă dezvoltare. Din 33 milioane de locuitori cîți avea Franța în 1848, peste 6 300 000 erau folosiți în industria în continuă dezvoltare și mecanizare. În același timp, însă, condițiile de viață ale maselor se înrăutățiseră. Dacă prețurile alimentelor, după calculele oficiale, crescuseră considerabil între 1826 și 1847, pîinea costînd 0,52 franci kilogramul, în schimb, în aceeași perioadă

salariul mediu zilnic al femeilor a scăzut la 0,30-0,60 franci, al copiilor la 0,50, iar al bărbaţilor la 1,78 franci pentru 13 ore de muncă ceea ce era foarte puţin faţă de costul produselor de primă necesitate.

Mizeria fiziologică pricinuită de o muncă fizică extenuantă, de o alimentaţie insu-

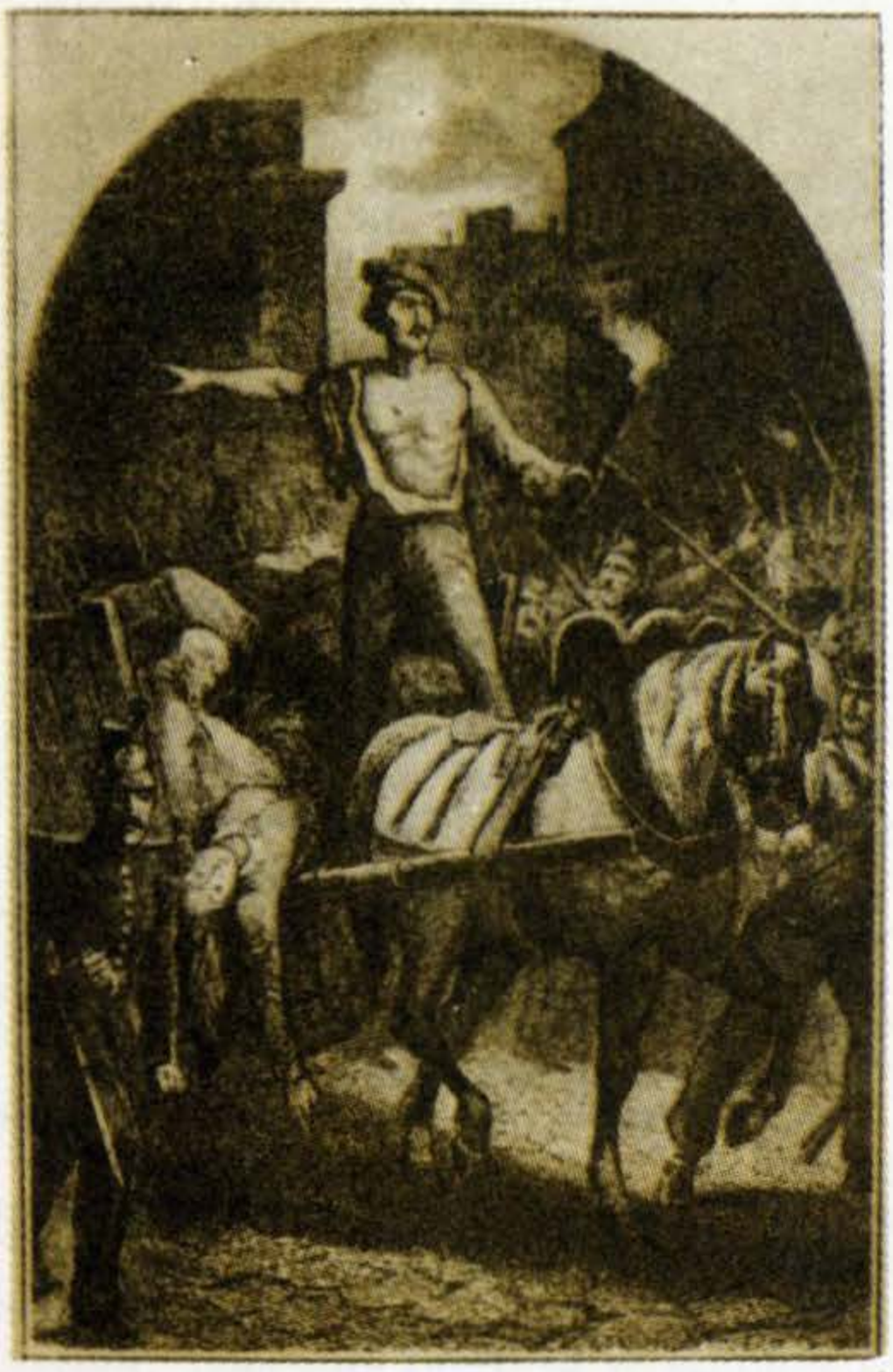

...şi cortegiul porneşte, luminat de torţe, pe străzile Parisului

ficientă şi proastă, de alcoolism sau de locuinţele neaerisite şi în mare parte insalubre, era impresionantă prin consecinţele ei. În 10 departamente considerate a fi cele mai industrializate, 9 000 recruţi din 10 000 au fost găsiţi inapţi pentru serviciul militar. Mortalitatea infantilă foarte mare şi analfabetismul au fost, de asemenea, urmările mizeriei în care se zbătea clasa muncitoare din Franţa.

Muncitorul nu avea voie să protesteze nici împotriva acestei situaţii, nici împotriva injustiţiei patronilor, care, în caz de conflict cu salariaţii lor, erau crezuţi „pe cuvînt" de către judecători. Burghezia era stăpînă absolută. Nu însă în totalitatea ei. Căci în viaţa politică nu aveau acces decît marii burghezi, vîrfurile nobilimii îmburghezite, regii bursei, ai industriei, într-un cuvînt oligarhia financiară. De aici o rezistenţă sporită din partea burgheziei mijlocii şi mici, de tendinţă republicană şi monarhist-constituţională, şi a clasei muncitoare; de aici apariţia opoziţiei parlamentare; de aici răspîndirea ideilor socialist-utopice, ce încercau să dea o rezolvare situaţiei mizere a maselor; de aici frămîntarea tot mai puternică din sînul societăţii franceze, agravarea nemulţumirii.

În timp ce guvernul dominat de Guizot se încăpăţîna să apere monarhia, respingînd toate cererile de reformă, burghezia republicană şi proletariatul pregăteau atacul împotriva monarhiei lui Ludovic-Filip. La toate acestea se adăuga politica reacţionară externă, axată pe formula „Pace cu orice preţ", ceea ce însemna de fapt, încurajarea regimurilor europene reacţionare. Astfel era sprijinită politica austriacă de asuprire a italienilor din Lombardia şi Veneţia, salutată înăbuşirea revoluţiei din Polonia, susţinute cantoanele catolice reacţionare din Elveţia etc.

Strigătul general pe care l-au preluat şi răspîndit cele două ziare pariziene **Le National** şi **La Réforme,** reprezentînd punctul de vedere al burgheziei protecţioniste, micii burghezii republican-radicale şi maselor populare, era: „Reforma electorală ca punct de plecare şi votul universal ca scop".

Campania banchetelor

În regiunile în care, în urma recoltei proaste din anii 1845-1846, îşi face apariţia foametea, izbucnesc tulburări grave. La Buzançais (departamentul Indre) doi proprietari speculanţi sînt ucişi. Pentru această faptă, trei ţărani sînt condamnaţi la moarte. Mişcarea cuprinde oraşele. Muncitorii, care cu salariile lor scăzute nu-şi pot cumpăra pîinea scumpă, atacă brutăriile. În ianuarie 1847, sînt semnalate tulburări la Rennes, Nantes, Mans, Tours, Châteauroux, Lille. Brutăriile sînt atacate fără încetare, în ciuda arestărilor şi condamnărilor care se succed cu rapiditate.

În acelaşi an, Franţa cunoaşte o serioasă criză financiară. Numeroase bănci dau faliment. Atelierele se închid. Stocurile se acumulează. Şomajul creşte mereu, ca un val tot mai ameninţător. Lipsa comenzilor engleze, ca urmare a unei foarte mari dezvoltări proprii a industriei textile în Anglia, afectează grav industria textilă din nord. Fabricile se închid sau îşi reduc producţia. Zeci de mii de muncitori sînt aruncaţi pe drumuri. Panica creşte mereu. Şi totuşi, regele Ludovic-Filip şi ministrul său favorit, Guizot, care, deşi era de profesie istoric, pare a fi uitat complet învăţămintele istoriei, resping orice reformă. Pentru a răspunde acestei încăpăţînări, opoziţia recurge la campania „banchete-

lor"*, care trebuie să se termine, fiecare, printr-o petiție către Cameră, cerînd, între altele, instituirea votului universal.

Primul banchet se ține la Paris, la Château-Rouge, celebra sală de bal din colțul străzii Clignancourt cu strada Custine. Îi urmează alte aproape șaptezeci, toate numai în provincie, din luna iulie pînă la sfîrșitul lui decembrie 1847.

La 18 iulie, o mulțime imensă se strînge la Mâcon, pentru a-l auzi pe Lamartine, în proaspăta sa glorie ca autor al **Istoriei Girondinilor.** Marele poet vorbește patetic despre „revoluția conștiinței publice".

La banchetele anului 1847 se găsesc laolaltă peste 17 000 meseni, în cea mai mare parte elemente ale burgheziei mijlocii, în mod excepțional mici proprietari de ateliere sau meseriași. Dar regele și Guizot se fac că nu văd și nu aud nimic. Ei se încăpățînează în prostească lor atitudine conservatoare. „Nu va fi nici o reformă [parlamentară], zicea Ludovic-Filip, deoarece eu nu o vreau. Dacă o votează Camera deputaților, eu am Camera pairilor** pentru a o respinge; și dacă însăși Camera pairilor o va adopta, îi voi opune veto-ul meu".

Ziua intîia...

(22 februarie 1848)

Campania banchetelor urma să se încheie la 19 ianuarie, 1848, cu unul parizian. Comitetul alegătorilor Senei desemnase în acest scop arondismentul XII, a cărui populație, formată în mare parte din studenți și muncitori, constituia un adevărat „butoi cu pulbere". Cu atît mai mult, cu cît suspendarea cursurilor lui Jules Michelet de la Colegiul Franței iritase în mod deosebit tineretul studios al Capitalei și, bineînțeles, al arondismentului.

Pentru a preîntîmpina orice manifestație, la 14 ianuarie, prefectul poliției, prin intermediul reprezentantului său din arondisment, interzice banchetul. Interdicția este extinsă și asupra defilării ce urma să preceadă „festinul" electoral.

Opoziția burgheză, pînă atunci bătăioasă, de teama ca o eventuală manifestație populară să nu se transforme într-o revoluție care să primejduiască propria-i situație, își aduce aminte de „legalitate" și „ordine". Odilon Barrot declară, pe culoarele Camerei, că nu există nici o chestiune politică care să „valoreze o picătură de sînge". El începe chiar negocieri cu guvernul. Radicalii burghezi moderați din jurul ziarului **Le National** nu vor cu nici un preț o răscoală. În numărul din 19 ianuarie, Marrast, redactorul-șef al ziarului, cere poporului să păstreze liniștea. Calmîndu-l pe Guizot, el ține să-l asigure că în Paris nu vor fi „nici tulburări, nici dezordini, nici ciocniri sîngeroase".

În seara de 21 februarie, opoziția burgheză decomandă banchetul — între timp amînat — și defilarea. Aflînd de această decizie, Ludovic-Filip rîde satisfăcut și se culcă liniștit.

22 februarie se anunță calm. Cerul înnourat, vremea umedă și rece nu pare să tragă în cumpănă de partea maselor populare, care, neștiind de amînarea manifestației, se îndreaptă spre centrul Parisului. Spre ora șapte, străzile încep să se anime. Mulțimea pornește spre Piața Madeleine.

Spre ora 11 dimineața, celor din Piața Madeleine li se adaugă o coloană de 3 000 oameni adunați pe țărmul stîng al Senei, din care fac parte și cîteva sute de studenți. „Marsilieza" răsună cu putere. Dînd peste cap Gărzile municipale***, mulțimea ajunge la Palatul Bourbon. Strigătele: „Trăiască Reforma!", „Jos Guizot!" devin mai puternice, mai numeroase.

În ciuda unor ciocniri cu Garda municipală în Piața Concordiei, lucrurile nu capătă încă aspecte grave. Cînd se înserează, mulțimea se retrage din zonele centrale. Dar cartierele populare sînt în fierbere. Pe străzile Saint-Martin, Saint-Denis, Temple, începe construirea de

*** Garda municipală din Paris, înființată după revoluția din iulie 1830, era subordonată prefectului de poliție; ea era folosită la înăbușirea răscoalelor populare. După revoluția din februarie 1848, Garda municipală a fost dizolvată.

Soldați ai Gărzii naționale pariziene

* În Franța erau interzise, din motive de securitate, întrunirile de peste 20 persoane. Nici o lege nu interzicea însă organizarea unor banchete, care se transformau în întruniri cu caracter politic.

** Din Camera pairilor făceau parte reprezentanți ai aristocrației, numiți de rege pe viață.

baricade. Sînt atacate posturi de poliție și armamentul capturat este împărțit la iuțeală. Așa trece prima zi a revoluției.

Ziua a doua...

(23 februarie)

Șapte dimineața. Trupele regale trag primele focuri de pușcă. În cartierul primăriei împușcăturile sînt rare. Răsculații au puține arme și puține gloanțe. Baricadele apar mereu. Pe strada Quincampoix sînt răsturnate două diligențe, peste care se îngrămădesc bolovani smulși din caldarîm. Patru asalturi îi vor fi necesare armatei pentru a cuceri baricada. Alături de parizieni se bat și revoluționari străini: polonezi, români, italieni, germani. Dintre români, în frunte sînt membrii „Societății studenților români" din Paris, organizație al cărui președinte de onoare este marele poet Lamartine.

Bătălia crește în intensitate. În aceeași măsură — înverșunarea combatanților. Intră în acțiune și unități ale Gărzii naționale*, dintre care unele strigă deja: „Trăiască Reforma parlamentară!" Soldații Legiunii 5 de Gardă națională trec la dezarmarea Gărzii municipale. Ici și colo se aud strigătele: „Trăiască Republica!".

Se răspîndește zvonul că Gărzile naționale se îndreaptă spre Palatul Bourbon pentru a depune o petiție împotriva guvernului, după care vor cere lui „Taica Cocardă" (Ludovic-Filip) să-l „pună pe liber" pe Guizot. Legiunea 4 a Gărzii naționale este în marș spre Camera deputaților. Lucrurile încep să se schimbe în avantajul răsculaților. Regele se hotărăște cu greu să se despartă de Guizot, aducînd în loc pe contele Molé. Dar aparențele nu mai înșeală. Masele populare continuă lupta. Cazarma Saint-Martin este luată cu asalt. Pe strada Bourg-Labbé, gărzile municipale care apără armureria Lepage sucombă sub numărul mare al răsculaților.

Seara lui 23 februarie acoperă încet Parisul. Situația este confuză. O mare parte dintre muncitori și mica burghezie pariziană nu a intrat încă în luptă.

În noaptea de 23 spre 24 februarie, lucrurile se clarifică definitiv. Intră în acțiune membrii anonimi, dar deosebit de activi, ai societăților secrete „Noile anotimpuri", „Societatea materialist-comunistă" și „Societatea comunistă revoluționară" ai căror membri în mare parte muncitori, studenți și elemente sărace ale micii burghezii, sînt adepți ai unei republici democratice și sociale. Ei colindă baricadele, insuflă curaj și încredere, vorbesc despre necesitatea de a se recunoaște drepturile poporului, despre Republică. Apar primele drapele roșii, semnul eroic al tuturor răzmeriților populare.

Între 9 și 10 seara, numeroase coloane înaintează pe bulevarde. Alături de muncitorii din cartierul Saint-Antoine, se găsesc Gărzi naționale în uniformă, tineri burghezi republicani, studenți, militanți ai societăților secrete ca Charles Lagrange, erou al răscoalei lyoneze din 1834. Pe strada Le Peletier, la sediul ziarului **Le National** se cîntă „Marsilieza" și „Cîntecul Girondinilor". Se ascultă și se aplaudă discursul lui Armand Marrast care cere dizolvarea Adunării, licențierea Gărzii municipale — această superpoliție urîtă de moarte de mase — reforma parlamentară și electorală, dreptul de întrunire. Se aprind torțe, se rîde, se cîntă, se înaintează mereu. Pe Bulevardul Capucinilor, o clădire masivă stă în fața mulțimii. Este Ministerul Afacerilor Externe. Locul unde tronase Guizot. Soldații celor două companii din Regimentul 14 de linie care o apără sînt speriați. Și ireparabilul se produce. Fără să aștepte să mai vadă ce se va întîmpla și crezînd că manifestanții vor ataca Ministerul de Externe, garda deschide focul. Strada răsună de strigăte. 100 victime cad din rîndul manifestanților, dintre care aproximativ 40 morți. Gărzile naționale ale cartierului aleargă. De undeva apare o căruță. Morții sînt aruncați unii peste alții. Deasupra, la vedere, cadavrul unei femei. Și cortegiul pornește, luminat de torțe pe străzile Parisului.

Totul se învălmășește. O ură de moarte apare în ochi. „Răzbunare! Răzbunare! Poporul este asasinat!". Clopotul sună mereu. Strigătul se aude pretutindeni. Ecoul îi răspunde: „La arme!".

Republicanii mic-burghezi înțeleg că revoluția cîștigă teren. Pentru a nu pierde

---

* Garda națională — miliție burgheză avînd sarcina apărării interne a Franței.

Un ofiţer de stat major: „Regele a abdicat! Trăiască regenţa!“
Un om din popor: „E prea tîrziu! Trăiască Republica!“

conducerea, ei intră în scenă. Ziaristul Flocon de la **Réforme** vorbeşte de „satisfacţia teribilă“ şi de „nimicirea tiraniei“.

Pretutindeni poporul ridică baricade. Pînă în zori vor fi aproape 1 500. Ateliere improvizate topesc plumb, toarnă gloanţe. La Palatul regal Tuileries, regele Ludovic-Filip şi-a pierdut capul. Guvernul Molé este înlocuit cu o nouă formulă: Odilon Barrot—Adolph Thiers, şefii opoziţiei moderate. Comanda trupelor este dată mareşalului Bugeaud, învingătorul răscoalei republicane din 1834, de la Paris, şeful suprem al celor care au masacrat cu sînge rece civilii nevinovaţi de pe strada Transnonain. Ştirea enervează şi mai mult pe revoluţionari. Alături de ei sînt şi studenţi străini ce învăţă la Paris. Cei români îl informează pe Edgar Quinet*, colonel de Gardă naţională, cu privire la „agitaţia [...] ce creşte din oră în oră“. Înainte ca zorile să apară, Edgar Quinet antrenează statul major al Gărzii naţionale din arondismentul său şi formează un batalion a cărui comandă o ia.

Ziua a treia...
(24 februarie)

În dimineaţa de 24 februarie, revoluţionarii sînt stăpîni pe situaţie. Numărul lor creşte necontenit, li se alătură alţi studenţi, burghezi, membri ai societăţilor secrete, Gărzi naţionale.

La 5 dimineaţa, Bugeaud reia tactica din 1834. El divizează trupele, aruncîndu-le în direcţii opuse: coloana generalului Tiburce Sebastian mărşăluieşte spre Primărie, în vreme ce coloanele generalilor Bedeau şi Renaud se îndreaptă spre Piaţa Bastiliei şi Panteon. Dar nimic nu-i mai poate opri pe răsculaţi. La opt dimineaţa, poporul este stăpîn pe aproape toate primăriile şi cazărmile Parisului. Luptînd cu înverşunare, revoluţionarii se apropie de Tuileries.

Dezorientat şi descurajat de ştirile care-i fac cunoscută înfrîngerea, Bugeaud dă ordin trupelor să se retragă spre Piaţa Carroussel. Retragerea se transformă într-un dezastru. Pe străzile înguste, atacaţi de pretutindeni, soldaţii îşi părăsesc echipamentul şi armele, pentru a-şi salva viaţa.

La 10 dimineaţa, republicanii moderaţi de la ziarul **La Réforme** renunţă la calea concesiilor, a jumătăţilor de măsură. Pe un afiş lucrurile sînt spuse clar, răspicat: „Ludovic-Filip vă asasinează ca şi Carol X**: să se ducă să-l întîlnească pe Carol X!“

La 11,30 un singur post al trupelor regale continuă să reziste cu disperare: cel de la Château d'Eau. Drapelele roşii se înmulţesc la Paris. La fel ca şi strigătele „Trăiască Republica! Jos Filip!“.

Ludovic-Filip încearcă o ultimă manevră, menită să salveze dinastia. Abdică,

---

• Vezi **Magazin istoric**, nr. 1/1972.

** Carol X — rege al Franţei (1824-1830), obligat să abdice în urma revoluţiei din iulie 1830 şi să fugă în Anglia.

Revoluționarii pătrund în sala tronului

lăsînd coroana nepotului său, contele de Paris. După care, prin grădina Tuileries ajunge cu greu în Piața Concordiei, unde-l așteaptă trei trăsuri pentru el și familia sa. O fugă fără glorie, care încheie o domnie fără măreție.

La puțină vreme după plecarea regelui, spre orele două, revoluționarii pătrund în fostul palat regal. Printre primele unități se află batalionul lui Edgar Quinet. Din el fac parte revoluționarii români, care-și urmează și acum profesorul iubit. Sînt prezenți N. Bălcescu, frații D. și I. Brătianu, Alexandru Kogălniceanu, V. Mălinescu, S. Vîrnav, Iancu Alecsandri ș.a. „În sfîrșit — scrie I. Ghica într-o lucrare mai tîrzie — ziua de 24 februarie i-a găsit [pe români] împreună cu toți ceilalți străini revoluționari din Paris, cu arma în mînă, după baricade".

N. Bălcescu face precizări care atestă cele de mai sus, în minunata sa scrisoare către V. Alecsandri din chiar ziua victoriei revoluției: 24 februarie.

Venind în sprijinul răniților, studenții români au deschis o ambulanță la sediul Bibliotecii române din Piața Sorbonei 3, unde: „cetățenii răniți [...] vor primi din partea fraților lor [români — D.R.] toate îngrijirile,pe care starea lor o necesită".

Victoria poporului este clară. Însoțit de patru muncitori în bluze, Lamartine se îndreaptă spre primărie, locul proclamării tuturor guvernelor revoluționare.

Căci în guvernul provizoriu ce se naște, locul său de ministru al Afacerilor Externe și prestigiul cîștigat prin opera sa literară îi creează o poziție deosebită. Pentru prima dată în istorie, din guvernul provizoriu, apărut în seara de 24 februarie, fac parte și reprezentanți ai socialiștilor și muncitorilor: ziaristul socialist Louis Blanc și muncitorul mecanic Martin, zis Albert, vechi militant revoluționar.

Republica, ieșită dintr-o revoluție, este pe placul poporului, care o va impune, în ziua următoare, în cursul unei uriașe demonstrații populare de aproape 200 000 oameni.

Perioada fraternizării generale este în plină desfășurare. Deocamdată, totul este frumos. Oamenii dansează, cîntă, se îmbrățișează. A doua Republică devine fapt.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

K. Marx, **Luptele de clasă în Franța** în **Opere,** vol. 7, București, 1960; K. Marx, **Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte,** București, 1960; Fr. Engels, **Caracterul democratic al insurecției,** București, 1959; Bourgin G., **La révolution de 1848 en France,** Paris, 1949; V. Maciu, **Un centre révolutionaire roumain dans les années 1845-1848: La société des étudiants roumains de Paris,** București, 1965; Montreuil Jean, **Histoire du mouvement ouvrier en France,** Paris, 1947; Pouteil F., **1848,** Paris, 1937; Wallon, **La Presse de 1848,** Paris, 1859; Weill G., **Histoire du parti républicain en France de 1844 à 1870,** Paris, 1924.

MICROCRONOLOGIE

1845-1846

Recoltă deficitară. Secetă.

1847

Răscoale ale foamei în diferite orașe ale Franței. Crizei agrare i se adaugă o criză industrial-financiară. Prețurile urcă. Falimente. Șomajul sporește neliniștitor.

Ianuarie — manifestație a muncitorilor din cartierul Saint-Antoine, cu ocazia trecerii ducelui de Montpensier, fiul regelui. Se strigă: „Jos hoții!".

Februarie — Louis Blanc publică **Istoria revoluției franceze,** preamărindu-l pe Robespierre.
Jules Michelet scrie **Istoria revoluției franceze.** Pune în centru poporul parizian.

Martie-iunie — Alphonse de Lamartine publică **Istoria Girondinilor,** în 18 volume.

9 iulie — începe seria „banchetelor".
Guizot este numit președinte al Consiliului de miniștri.

22 februarie—masele populare ies în stradă.

22-24 februarie — dintr-o simplă manifestație mișcarea se transformă în insurecție armată. Participă și grupuri de revoluționari străini aflați în Paris, între care un loc deosebit îl joacă românii.

24 februarie—revoluția este victorioasă. Regele Ludovic-Filip abdică. Se formează un guvern provizoriu, dominat de republicani moderați. Intră, pentru prima dată în istorie, un reprezentant al muncitorilor, Albert, și unul al socialiștilor, Louis Blanc.

28 februarie—proclamarea oficială a Republicii.

1 martie—prima ședință a „Comisiei muncii", cu sediul la Palatul Luxemburg. Prezidată de Albert și de Louis Blanc, este menită să-i împace pe muncitori cu patronii. Sarcină de nerezolvat.

2 martie—ziua de muncă în Franța este redusă la 10 ore.

5 martie—în Franța este decretat votul universal.

6 martie—organizarea la Paris a Atelierelor naționale cu misiunea de a rezolva temporar problema șomajului, dar, în același timp, de a semăna discordie între muncitori și celelalte categorii sociale, în special țărănimea, obligate să plătească impozite folosite — după spusele guvernanților — pentru plata muncitorilor din ateliere.

17 martie—manifestație a membrilor societăților la Paris, cerînd amînarea alegerilor pentru o Adunare Națională. Prima ciocnire dintre muncitori și burghezie, prefațînd viitorul război civil din iunie 1848.

25 martie—guvernul provizoriu francez decide formarea unei gărzi mobile. Elementele declasate ale proletariatului sînt folosite masiv pentru realizarea a 24 batalioane (25 000 soldați). Bine îmbrăcați și plătiți, influențabili, la vîrsta fragedă la care sînt recrutați (15-18 ani), ei vor fi utilizați, cînd va fi cazul, împotriva muncitorilor din rîndul cărora provin.

16 aprilie—manifestație a muncitorilor la Paris, care cer să li se asigure de lucru.

23 aprilie—alegeri generale în Franța. Succesul elementelor conservatoare, antimuncitorești, explicat prin lipsa de maturitate politică a clasei muncitoare.

27 aprilie—abolirea sclaviei în coloniile franceze.

4 mai—prima ședință a Adunării Naționale Constituante, recent aleasă.

9 mai—Adunarea Națională acceptă încredințarea puterii executive unei Comisii executive, formată din 5 membri. Louis Blanc și Albert sînt înlăturați.

15 mai — mare manifestație populară la Paris. Începută inițial în sprijinul independenței poloneze, ea se transformă în final într-o adevărată răscoală antiguvernamentală.
Intervenția Gărzilor naționale burgheze salvează Adunarea. Principalii conducători ai proletariatului sînt arestați (Blanqui Barbès, Albert etc.). Mișcarea muncitorească este astfel „decapitată".

21 iunie—desființînd Atelierele naționale, burghezia forțează proletariatul să iasă în stradă.

22 iunie—manifestații ale muncitorilor cu tendință antiguvernamentală.

23-26 iunie—răscoala proletariatului parizian, „prima mare bătălie între cele două clase care scindează societatea modernă..." (K. Marx, **Luptele de clasă în Franța** în K. Marx, F. Engels, **Opere. 7,** București, 1960).
Cu tot eroismul lor, muncitorii, lipsiți de conducători, aproape fără arme, rezistă eroic asaltului formidabil al celor aproape 200 000 soldați ai generalului Cavaignac, investit cu puteri dictatoriale. Sînt uciși fără judecată 3 000 muncitori și operate aproximativ 25 000 arestări. Este o prefațare a ceea ce va fi „săptămîna sîngeroasă" din 21-28 mai 1871.

28 iunie—generalul Cavaignac este numit președinte al Consiliului de miniștri.

4 noiembrie—se adoptă o nouă constituție. Puterea executivă este dată unui președinte ales doar pe 4 ani.

10 decembrie—alegeri pentru președinția Republicii franceze. Prințul Ludovic-Napoleon Bonaparte obține 5 572 836 voturi dintr-un total de 7 517 811.

1849

13 iunie—răscoala micii burghezii, înfrîntă cu ușurință de trupe.

1850

15-27 martie—legea reacționară a învățămîntului adoptată la propunerea contelui Falloux, care limitează autonomia Universității și întărește influența bisericii asupra școlilor.

6 iunie — legea cu privire la dreptul guvernului de a interzice societățile.

16 iulie—legea reacționară a presei: toate măsurile represive anterioare sînt completate și agravate.

1851

19 iulie — Adunarea Națională Legislativă respinge cererea de revizuire a **Constituției,** făcută de președintele Republicii pentru prelungirea mandatului său prezidențial.

2 decembrie — lovitură de stat dată de Ludovic-Napoleon Bonaparte.

20 decembrie—plebiscit. Lovitura de stat este aprobată sub teroare.

1852

21 noiembrie — plebiscit care aprobă restaurarea imperiului în Franța.

1 decembrie—restabilirea imperiului. Ludovic-Napoleon Bonaparte devine împăratul Napoleon III (1852-1870).

În semn de simpatie

Luptătorii pașoptiști români au vibrat cu sentimente de adîncă și constantă solidaritate alături de revoluționarii din țările europene. În corelarea de ansamblu a mișcărilor împotriva absolutismului și a vechilor orînduieli ei vedeau chezășia succesului în lupta pentru libertate, democrație și progres.

Profunde ecouri a avut în țările române revoluția din Franța, la care patrioții români aflați la Paris (Bălcescu, Rosetti, frații Brătianu, Negri, Mălinescu) au participat și cu armele în mîini pe baricadele din februarie.

Fragmentele pe care le reproducem sînt o ilustrare a acestei entuziaste adeziuni.

*

N. Bălcescu către V. Alecsandri*

„Paris 24 fevruarie 1848, 1-a zi a Republicii

Iubite cetățene și amic!

Îți eram dator de mult un răspuns; mă plătesc astăzi dar în scurt, căci timpul îmi lipsește și sînt ostenit tare, de vreme ce de trei zile trăit-am tot pe uliță. Află că națiea cea mare s-a ridicat și că libertatea lumei s-a mîntuit. Minunata Revoluție, ce te căesc amarnic că n-ai văzut-o cu ochii, va schimba fața lumei. Regele a fugit. Republica e proclamată de toți.

Îți alătur aici o ruptură din catifeaua ce acoperea tronul lui Louis Philippe, sfărămat astăzi la $1^1/_2$ ore. Însumi am smuls-o în Tuileries și m-am gîndit ca să-ți fac și ție o părticică și să-ți dovedesc că chiar în minutele cele mai mari și solenele ce am petrecut în viața mea cugetarea mea s-a întors către tine.

Nu poci a-ți scri mai multe. Adio.

Să trăiască Republica!!

Amicul tău, N. Bălcescu".

*

Gazeta de Transilvania, din 26 aprilie 1848, citînd ziarul *Le Constitutionel*, relata că puține zile după revoluție *„locuitorii Românie șezători la Paris, aduseră guvernului provizoriu încredințarea de a lor călduroasă simpatie. Ei au fost primiți de d-nii Buchéz, Barthélemy-Saint-Hilaire și Adam.*

Răspunzînd în numele guvernului provizoriu omagiului adus de români, Buchéz, adjunctul președintelui Consiliului Municipal, le-a spus printre altele:

«În numele guvernului provizoriu, noi primim cu recunoștință acest semn de simpatie, ce ne dați d-voastră. Noi nu ne mirăm că d-voastre vă aflați împreună cu noi pe baricade. În Franța se proclamase de mult principiul fraternității națiunilor și d-voastre trebuie să ne socotiți ca pe frații d-voastre. Noi aflarăm cu noi oameni din toate popoarele Europei (aflători în Paris) împlinind același lucru. Așa, ceea ce se făcu în Paris nu este numai lucru franțuzesc, ci este un lucru european. Ceea ce pe Franța a deosebit-o (distins) totdeauna este că ea primi pururea în sînul său pe toți oamenii, care au trebuit a se jertfi și care voiră a se uni cu dînsa spre a face lucruri de jertfire [...] Avem însă cuvînt a crede că acest veac nu se va încheia pînă nu se va asigura deplin soarta Provinciilor Danubiene și ale celor Strădanubiene [Transdanubiene—n.r.] și pînă nu va domni libertatea în țările care fusese primarul ei leagăn. Noi nici de cum nu putem uita întîiele voastre serviciuri ce făcuse poporul vostru; istoria le păstră pe aceleași. Voi aveți dreptate a vă lăuda (d'être glorieux) cu trecutul vostru, și eu cred că fiii voștri vor fi vrednici (demni) de strămbunii voștri».

După aceea, delegația română, odată cu exprimarea cuvintelor de bucurie, a dat guvernului provizoriu un steag.

Dl. Buchéz: «Noi primim steagul vostru; noi îl vom alătura la acele steaguri numeroase ale națiunilor Europei, care toate sînt aici reunite ca un simbol al uniunii popoarelor».

Solemnitatea se încheie cu strigarea «Vive la République! Vive le Gouvernement provisoire!»".

*

La 19 iulie, într-o corespondență trimisă ziarului radical francez *La Réforme*, A.G. Golescu scria: *„Glorie României! Onoare și Franței!... Luptînd pentru ea, în februarie, mai toți am sorbit din acest nobil izvor marile idei de libertate și fraternitate de care sîntem însuflețiți".*

În legătură cu frămîntarea revoluționară care cuprinsese Italia, publicația *Pruncul român*, din 17 iunie 1848, scria: *„Italia întîiu ardică glasul cerînd libertatea; și în vreme ce bravii italieni se luptară încă în contra despotismului, se dă în capitala Franței și a lumii semnalul libertății. Acest semnal, dat pe malul Senei la 22, 23 și 24 fevruarie, răstoarnă guvernul ipocrit al lui Ludovic Fillp, întemeiază Republica în Franța, și străbate chiar peste hotare; în toată Germania popoarele se ardică își cer drepturile lor cele eterne și rup lanțurile în care gemeau pînă acum; semnalul ajunge pînă în România și în Moldova, și poporul român nu rămîne surd la chemarea libertății, nu rămîne înapoi la obștească luptă a națiilor împotriva despotismului".*

---

* Vezi *Magazin istoric*, nr. 4/1973.

(Continuare în p. 96)

1923-1973: Răscoala antifascistă din Bulgaria

În noaptea de 8 spre 9 iunie 1923, poporul bulgar a trăit momente din cele mai dramatice. Cercurile reacţionare au realizat o lovitură de stat, în urma căreia guvernul Uniunii Populare Agrare Bulgare (U.P.A.B.), condus de Al. Stamboliiski, a fost înlăturat; în ţară s-a instaurat regimul fascist.

În zilele imediat următoare, mase populare înarmate în întreaga ţară s-au împotrivit autorilor şi adepţilor loviturii de stat. Riposta populară a fost însă înăbuşită. La 5-7 august, Comitetul Central al Partidului Comunist Bulgar a adoptat hotărîrea de a trece la pregătirea şi înfăptuirea unei răscoale armate, în front unic cu U.P.A.B., pentru înlăturarea regimului instalat la 9 iunie şi pentru instaurarea unui guvern muncitoresc-ţărănesc.

Conform planului elaborat, răscoala trebuia declanşată în noaptea de 22/23 septembrie concomitent în toată ţara, conducerea ei fiind încredinţată unui Comitet militar revoluţionar principal, din care au făcut parte Gheorghi Dimitrov, Vasil Kolarov, Gavril Ghenov. S-a hotărît, de asemenea, ca în judeţul Vraţa, din nord-vestul Bulgariei, să fie formate detaşamente armate, care, trecînd Munţii Stara Planina, să vină în ajutorul insurgenţilor din Sofia, unde se presupunea că rezistenţa guvernamentală va fi deosebit de dîrză. În acest scop, la 21 septembrie, membrii Comitetului militar-revoluţionar principal au părăsit Sofia, îndreptîndu-se spre judeţul Vraţa.

Într-un timp scurt, aproape întreaga ţară a fost cuprinsă de flăcările luptei revoluţionare, organizată şi condusă de Partidul Comunist Bulgar. În 8 oraşe şi 440 sate a fost instaurată puterea muncitorească-ţărănească. Centrul răscoalei populare se afla în judeţul Vraţa şi în zonele înconjurătoare, regiune în care insurgenţii au obţinut cele mai însemnate victorii. Dar spre sfîrşitul aceleiaşi luni, răsculaţii au fost nevoiţi să înceteze lupta şi să-şi caute salvarea în munţi, în zonele în care nu avuseseră loc ciocniri armate, sau în ţările vecine.

Deşi reprimată, puternica răscoală de masă antifascistă din Bulgaria a avut un larg răsunet dincolo

de hotărele Bulgariei, înăbuşirea ei în sînge trezind largi acţiuni de protest din partea maselor muncitoare, a forţelor democrate din întreaga lume. În România, ecoul ei a fost deosebit de puternic. Înaintea şi în timpul evenimentelor din septembrie 1923, în presa muncitorească din ţara noastră au apărut numeroase luări de poziţii, prin care erau demascate acţiunile regimului reacţionar şi se afirmau sentimentele de solidaritate cu poporul bulgar în lupta sa dreaptă. După înfrîngerea răscoalei, prin scrisori, manifeste, apeluri şi pe alte căi, proletariatul român a lansat o largă campanie de sprijinire morală şi materială a imigranţilor bulgari, care-şi căutaseră salvarea în România, a oamenilor muncii din Bulgaria supuşi terorii fasciste.

Aniversînd anul acesta — sub egida UNESCO — glorioasele lupte din septembrie 1923, poporul bulgar cinsteşte memoria tuturor fiilor săi care şi-au dat viaţa în numele libertăţii, democraţiei şi progresului, pentru ca astăzi Bulgaria să fie o ţară socialistă.

Paginile ce urmează redau un episod al luptelor din septembrie 1923, evocat în Memoriile lui Vasil Kolarov*, membru al Comitetului militar-revoluţionar principal.

Crişan ILIESCU

Poporul cu arma în mînă

VASIL KOLAROV

„...La Oreahovo, Biala Slatina şi Kneja răscoala se desfăşura cu succes; acolo ea era condusă de tovarăşii Gheorghi Mihailov, Ferdinand Kozovski, Ivan Petrov şi Petăr Şabanski, ofiţeri în rezervă. S-a stabilit legătura cu aceste raioane, iar Comitetul militar revoluţionar principal a ordonat detaşamentelor care se deplasau pe cai şi cu căruţe să se îndrepte spre Vraţa.

Răscoala a izbucnit, de asemenea, la Lom, Kula şi Belogradcik, a cuprins numeroase sate din raioanele Vidin şi Lom. La început, la Lom, insurgenţii au ocupat cea mai mare parte a oraşului. Dar garnizoana, sprijinită de poliţie, a opus rezistenţă cu un puternic foc de mitraliere. Detaşamente din satele înconjurătoare, răsculate sub comanda tovarăşilor Aleksandăr Karastoianov (Purko), Nikola Avramov, G. Moskov şi alţii s-au îndreptat spre oraş, dar n-au putut trece de focul mitralierelor.

Despre popularitatea răscoalei stă mărturie faptul că a cuprins întreaga populaţie — bărbaţi şi femei; chiar şi preoţii au fost nevoiţi să-şi urmeze enoriaşii pe drumul ales de ei, al luptei armate contra fascismului şi reacţiunii...

---

* Vasil Kolarov, **Spomeni**. Isdatelstvo na Bălgarskata Komunisticescka Partiia, Sofiia, 1968.

Titlul şi subtitlurile fragmentului publicat aparţin redacţiei revistei **Magazin istoric**.

La Statul major principal* a sosit părintele Andrei, șeful detașamentului din Medkovo, pentru a cere ajutor. Acest preot era un tovarăș al nostru, membru de partid, revoluționar convins și militar viteaz care-și greșise profesia; purta rasă și potcap, dar n-avea nimic comun nici cu Biserica, nici cu Dumnezeu. Conducerea bisericească îi interzisese să mai oficieze, dar el avea o mare autoritate în fața populației. Cu o statură impunătoare și figură impresionantă, cu barba și părul fluturînd impetuos, el insufla respect. Ne-a vorbit despre situația grea creată la Lom și a cerut să-i dăm „numai un tun" cu cîteva obuze, cu care să-și termine treaba.

Conform directivelor, în toate raioanele răsculate, în toate orașele și satele unde puterea trecuse în mîinile insurgenților, s-au format Comitete militare-revoluționare. În o serie de locuri, oamenii muncii au fost mobilizați pentru completarea detașamentelor; s-a trecut la pregătirea mobilizaților, s-au deschis depozitele de armament și muniție ale armatei, dar, din păcate, tunurile au fost găsite fără închizătoare; s-a trecut la rechiziționarea alimentelor din depozite și de pe moșii, pentru a se asigura hrana armatei insurecționale și a populației; s-au deschis ateliere de croitorie și cizmărie pentru armată; în orașul Ferdinand a fost organizat și a funcționat foarte bine un spital pentru răniți, condus de un tovarăș al nostru, doctorul Iliev.

Concomitent au fost luate măsuri împotriva elementelor fasciste înverșunate [...] și pentru paza băncilor, a averii de stat și obștești. Puterea revoluționară n-a permis manifestări de răzbunare personală, nici acțiuni teroriste.

Locuitori ai orașului Pleven, arestați pentru că au participat la mișcările antifasciste izbucnite îndată după lovitura de stat din iunie 1923

În pp. 58-59: *revoluționar convins și militar viteaz care-și greșise profesia, părintele Andrei în fruntea detașamentului care a luptat cu eroism împotriva fascismului și reacțiunii (tablou de St. Venev)*

Secretul victoriei: o ofensivă continuă

[...] Bătălia pentru Vrața se anunța grea. Nu numai că acolo exista o garnizoană care dispunea de artilerie, dar sosiseră trupe și din alte orașe, unde răscoala nu izbucnise. Succesul putea să-l aducă doar o impetuoasă ofensivă prin surprindere, cu toate forțele de care dispuneam, din mai multe direcții. Așa s-a și hotărît. Pe șoseaua Ferdinand-Vrața, prin satul Stubel și gara Krivodol, au plecat trei detașamente totalizînd aproximativ 2 000 persoane; pe șoseaua Boicinovți-Vrața, un detașament de circa 500 persoane, iar pe șoseaua Berkovița-Vrața, un mic detașament de 200 persoane. Unitățile înaintate ale detașamentelor au ocupat gările Boicinovți și Krivodol.

Înainte însă ca principalele forțe insurecționale să ajungă la gara Krivodol, detașamentul care se afla acolo a fost atacat și învins de forțele dușmanului, superioare din punct de vedere numeric, care au continuat apoi ofensiva către stația Boicinovți, pe care au ocupat-o seara cu circa 400 infanteriști și 150 albgardiști ruși, cu șase mitraliere și două tunuri. În aceeași noapte detașamentele revoluționare au încercuit trupele guvernamentale lîngă Boicinovți și a doua zi (25 septembrie) a început o luptă sîngeroasă, a cărei soartă n-a putut fi hotărîtă pînă seara. Trupele guvernamentale au rămas pe pozițiile lor. Atunci, comandamentul insurgent a format un detașament de șoc, din comuniști, care s-a aruncat asupra dușmanului. Acest act eroic a însuflețit toate detașamentele răsculaților,

---

* Statul major principal era stabilit în orașul Ferdinand, azi Mihailovgrad, oraș ce fusese cucerit de insurgenți în noaptea de 22/23 septembrie – **n.t.**

care au pornit o luptă grea, terminată prin înfrîngerea totală a trupelor guvernamentale. În mîinile răsculaţilor au căzut 400 puşti, 6 mitraliere, două tunuri şi cîteva vagoane cu muniţii...

În aceeaşi zi, mici detaşamente ale noastre au luptat cu succes şi în direcţia Belogradcikului, lîngă satele Gorni Lom şi Rujinţi.

Între timp, un nou şi puternic detaşament ina-

Şi tot într-un septembrie, dar peste mai bine de două decenii, în 1944, luptătorii antifascişti bulgari îşi fac intrarea triumfală în Sofia

mic a apărut lîngă gara Krivodol. Faptul că din Vraţa au fost trimise împotriva oraşului Ferdinand, una după alta, trupe guvernamentale (între ele erau unităţi din Vraţa, Şumen, Sofia, Ruse), iar răsculaţii au fost obligaţi să treacă la apărare, era un semn alarmant.

Unităţi fasciste au apărut şi la Petrohan*. După înăbuşirea răscoalei în Capitală, guvernul a putut dispune liber de trupele din Sofia pentru a le trimite către Berkoviţa şi Ferdinand. Între acestea se aflau şi unităţi blindate; au apărut şi avioane fasciste care lansau manifeste, în care răsculaţilor li se promitea amnistia, cu condiţia să-şi părăsească conducătorii şi să se predea.

Au fost zile de mare încordare. Nimeni nu cunoştea somnul sau odihna; la Statul major principal se lucra neîntrerupt, zi şi noapte. Dar îngrijorătoare nu erau nici oboseala, nici epuizarea, ci criza morală care se strecura în rîndurile trupelor răsculate.

Pentru a învinge, o răscoală trebuie să fie în continuă ofensivă şi să obţină permanent succese, fie chiar şi mici. Dacă trece în apărare, este pierdută. Asta se învaţă din experienţa tuturor răscoalelor populare.

După primele victorii, trupele noastre n-au mai fost în stare să facă nici un pas înainte. Ceva mai mult, duşmanul avea iniţiativa şi ne ataca şi frontal şi din flanc. Apoi pericolul a apărut şi din spatele frontului, deoarece trupele din Vidin, întărite cu artilerie, fuseseră transbordate la Lom, cu vaporul. Ele cuceriseră oraşul şi înaintau spre sud.

Pentru noi toţi, de la Comitetul revoluţionar principal şi pînă la luptătorii de rînd, a devenit clar că raioanele răsculate din nord-vestul Bulgariei sînt înconjurate din toate părţile de forţele armate fasciste care, nicăieri în ţară, nu fuseseră angajate serios. Aceasta a subminat credinţa în victoria răscoalei şi a slăbit spiritul ofensiv în tabăra noastră. Detaşamentele din Biala Slatina şi Kneja manevrau undeva, la flancul stîng, dar nu se hotărau să se îndrepte spre Vraţa şi să uşureze în acest mod situaţia din localitatea Ferdinand. Detaşamentul din Berkoviţa se retrăgea sub presiunea forţelor inamice superioare care veneau dinspre Sofia...".

Suprema jertfă de acum cincizeci de ani a miilor de patrioţi bulgari ce s-au ridicat, cu arma în mînă, împotriva tiraniei fasciste, sacrificiul celor 29 000 partizani şi simpatizanţi ai acestora căzuţi în lupta antifascistă în anii ultimei conflagraţii mondiale rodesc în marile realizări obţinute în anii construcţiei socialiste de poporul vecin şi prieten, în aportul lui la marea cauză a păcii şi prieteniei între popoare.

---

* Este vorba de trecătoarea din Munţii Stara Planina, pe unde trece şoseaua Sofia-Berkoviţa-Mihailovgrad – **n.t.**

CORPUS IURIS CIVILIS

GEORGE BIANU

„Împăratul trebuie să devină celebru nu numai prin arme; el trebuie să fie înarmat şi cu legi, pentru a fi în stare să guverneze în timp de pace, ca şi în timp de război". Cuvintele aparţin lui Justinian (527-565 e.n.), împăratul Bizanţului, care le-a şi pus în aplicare, înfăptuind o amplă operă legislativă.

Succesor al Imperiului roman, Bizanţul moştenise şi dreptul roman. După o evoluţie îndelungată, acesta ajunsese să cuprindă, în secolul VI e.n. o imensitate de norme juridice, a căror aplicare devenise haotică datorită, în primul rînd, lipsei unei evidenţe a prevederilor în vigoare. Nici juriştii nu mai cunoşteau normele juridice aplicabile. Adoptate de-a lungul secolelor — în timpul republicii romane şi al Imperiilor roman şi bizantin — ele s-au diversificat în legi, hotărîri ale Senatului, edicte, rescripte, mandate şi decrete ale împăraţilor, toate acestea dezvoltate şi perfecţionate de jurisconsulţi ca Papinianus, Paulus, Ulpianus, Gaius, Modestius.

Împăratul Justinian a încredinţat opera de sistematizare a legislaţiei unor comisii, din care făceau parte cărturari cunoscuţi ca Trebonius, Teofil şi Doroteus. Astfel au fost adoptate: în 529, Codex Justinianus, **cuprinzînd constituţiile imperiale edictate începînd cu perioada împăratului Hadrianus pînă la Justinian, apoi în anii următori** Digestele (Pandectele — **în limba greacă), care sintetizează operele jurisconsulţilor romani din perioada clasică (sec. I-III),** Novelele **reproducînd decretele adoptate sub domnia lui Justinian, precum şi** Instituţiile, **un manual elementar de drept, cu putere de lege.**

Opera de codificare înfăptuită sub domnia lui Justinian a devenit cunoscută sub denumirea de Corpus iuris civilis. **Cel mai vechi exemplar, datînd din sec. VI, se păstrează la Biblioteca Lorenziana din Florenţa. Documentul are o incontestabilă însemnătate istorică. Căci dacă Roma a creat alfabetul dreptului, limba şi tehnica juridică, preciziunea şi claritatea definiţiilor juridice, normele cuprinse în** Corpus iuris civilis **constituie principala şi, sub multe aspecte, unica sursă prin care dreptul roman a fost transmis posterităţii.**

Comisiile de codificare instituite de Justinian au prelucrat un material imens. Numai **Codex Justinianus** cuprinde 4 652 legi imperiale, iar pentru elaborarea **Digestelor** au fost cercetate aproximativ 2 000 lucrări (conţinînd 3 milioane rînduri) şi întocmite 9 123 extrase din 39 autori, comisia de redactare referindu-se şi la alţi 51 jurişti romani.

Să ne oprim, în cele ce urmează, asupra **Digestelor,** publicate în anul 533, lucrarea cea mai importantă —fiind cea mai cuprinzătoare şi mai sistematică — din **Corpus iuris civilis.** Divizate în 50 „cărţi", fiecare carte se împarte, la rîndul ei, în mai multe titluri (cu excepţia cărţilor 30-32, reunite sub un singur titlu). **Digestele** au în total 429-432 titluri (în funcţie de diferite manuscrise), compuse din fragmente, fiecare fragment reprezentînd un extras dintr-o operă a unui jurisconsult.

Cărţile **Digestelor** nu au denumiri speciale, după cum nici conţinutul lor nu este totdeauna unitar. Cartea 1, spre exemplu, se referă la justiţie şi drept în genere, la originea şi izvoarele dreptului, precum şi la diverse funcţii publice. Următoarele,

Fragment din Digeste, *aflat în Biblioteca Lorenziana din Florenţa*

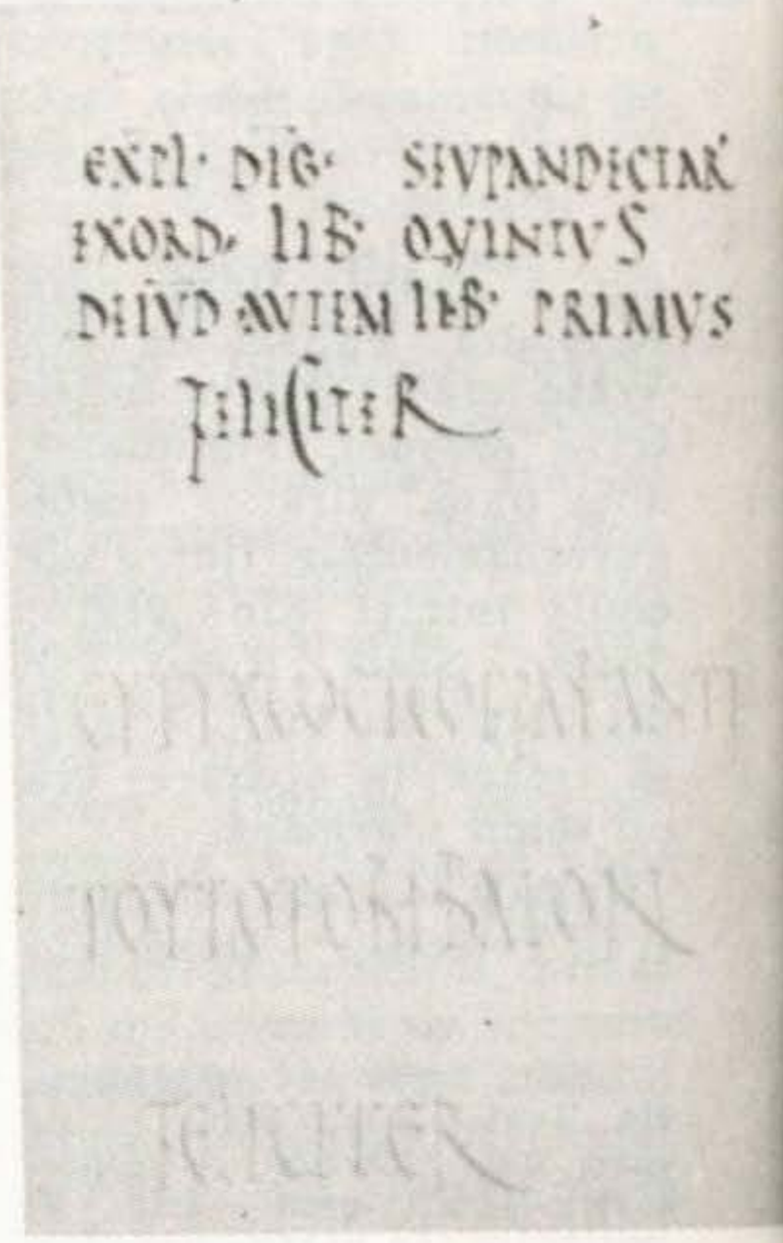

pînă la cartea 46 inclusiv, cuprind norme de drept civil material și procesual, iar cărțile 47 și 48 sînt consacrate normelor de drept penal material și procesual. Dispozițiile privind căile de atac juridic constituie obiectul cărții 49, iar ultima carte cuprinde prevederi referitoare la diferite ramuri de drept.

„Nu pentru fiecare în parte, ci pentru toți"

Există în **Digeste** numeroase fragmente în care sînt definite, cu o deosebită concizie și claritate, concepte fundamentale ale științei juridice, ca teza lui Ulpianus (Cartea 1, titlul 1) despre dreptul public și privat: „Dreptul public este cel care se referă la organizarea statului roman, pe cînd dreptul privat privește interesul particularilor; [...] există interese de ordin public, altele de ordin privat [...]" În aceeași carte este consemnat și cunoscutul adagiu al lui Ulpianus: **Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere** („Preceptele dreptului sînt acestea: a trăi cinstit, a nu vătăma pe altul, a da fiecăruia ceea ce este al său"). Sau teza jurisconsultului Florentinus: „Trebuie să respingem violența și vătămarea nedreaptă adusă persoanei, căci dreptul stabilește că cel care a făcut ceva pentru apărarea corpului său, a acționat legitim; și întrucît natura a stabilit între noi o oarecare rudenie, este o crimă atunci cînd un om unelteste împotriva altuia".

În titlul 3 al cărții 1 sînt notate considerații privind caracterul dreptului, citîndu-se jurisconsultul Celsus: „Dreptul nu se rînduiește pentru ceea ce se poate produce întîmplător, într-un caz izolat [...] Căci dreptul trebuie să fie adaptat mai ales acelor cazuri care se produc frecvent și ușor, iar nu celor ce se produc foarte rar". La aceasta se adaugă un fragment din Paulus: „Căci ceea ce s-a săvîrșit într-un singur caz sau în două este [...] trecut cu vederea de legiuitor" și din Ulpianus: „Dreptul se rînduiește nu pentru fiecare om în parte, ci pentru toți".

Sînt formulate, de asemenea, indicații prețioase cu privire la aplicarea dreptului, arătîndu-se că: „Toate cazurile nu pot fi cuprinse de legi", dar „Cînd în vreo problemă oarecare înțelesul legii este clar, cel ce exercită jurisdicția trebuie să o aplice împrejurărilor asemănătoare și să pronunțe hotărîrea pe această bază". Referindu-se la Celsus se spune: „A cunoaște legile înseamnă a reține nu cuvintele lor, ci conținutul și importanța lor" și „Este injust ca, fără a cerceta întreaga lege, să soluționezi o cauză [...] numai pe baza unei părți din lege".

Pentru toate timpurile rămîne valabil principiul consemnat în fragmentul 29 din titlul 3 al cărții 1: „Procedează împotriva legii acel care face ceea ce este interzis de lege, eludează legea acel care, respectînd litera legii, ocolește sensul ei". În continuare este reprodusă opinia lui Ulpianus: „Este eludată legea atunci cînd se face ceea ce legea nu voiește să fie făcut, dar fără să interzică aceste fapte, și așa cum se deosebește cuvîntul rostit de gînd, tot așa se deosebește eludarea legii de călcarea ei".

Puțină poezie și multă proză

Interesul claselor dominante ale timpului pentru asigurarea păstrării avuțiilor lor se reflectă și în faptul că peste un sfert din conținutul **Digestelor** este consacrat normelor succesiunii legale și testamentare. Sînt reglementate amănunțit, spre exemplu, problemele referitoare la dotă în cazul decesului unuia din soți. Astfel, cartea 23, titlul 3, fragmentul 6 consfințește teza jurisconsultului Pomponius potrivit căreia, în caz de moarte a fiicei măritate, dota se restituie tatălui acesteia, ca el să nu sufere paguba de a-și fi pierdut și fiica, și banii. Deși în aceeași carte, în titlul precedent, căsătoria este definită — poetic — ca o comunitate de drept divin și laic, măsurile cu privire la dotă sînt foarte prozaice, ca nu cumva socrul să-l înșele pe ginere și invers.

„Dreptul roman — scrie F. Engels — este în asemenea măsură expresia juridică clasică a raporturilor de viață, a raporturilor din sînul unei societăți în care domnește proprietatea particulară, încît nici una din legislațiile următoare nu a reușit să-mai aducă vreo îmbunătățire substanțială în acest domeniu". Să luăm ca exemplu fie și titlul 3 („Despre viclenie") din cartea 4, unde citim: „Ceea ce spune vînzătorul pentru a-și lăuda marfa trebuie considerat ca nespus și nefăgăduit", cu alte cuvinte vînzătorul nu poate fi tras la răspundere pentru reclama pe care o face mărfii sale. Aceeași mentalitate se reflectă și în prevederea: „În ceea ce privește prețul de cumpărare și vînzare, este îngăduit, prin firea lucrurilor **ca părțile să se înșele una**, pe alta".

Datorită, de bună seamă, termenului scurt — de 3 ani —în care au fost întocmite **Digestele,** ele conțin și numeroase contradicții. Ne vom limita la un exemplu. În cartea 12, titlul 1, se citează un fragment din Ulpianus, cu o referire la juristul Iulianus, potrivit căruia dacă cineva dă o sumă de bani cu intenția de a o dărui, dar cel care o primește o consideră un împrumut, „banii nu devin proprietatea primitorului". Dimpotrivă, în cartea 41, titlul 1, se consfințește o teză contrarie, citîndu-se un fragment din opera aceluiași Iulianus: „Căci deși îți remit o sumă de bani determinată, cu intenția de a ți-o dărui, iar tu o primești ca împrumut, este recunoscut că proprietatea trece asupra ta".

Corpus iuris civilis este un monument legislativ care a exercitat o puternică înrîurire asupra sistemelor juridice din numeroasele țări care au receptat dreptul roman. El n-a rămas fără ecou nici în țările române, a căror legislație medievală, s-a inspirat nemijlocit din acest izvor, după cum, mai tîrziu, în 1864, Codul civil român, avînd ca model Codul civil francez a fost influențat de legislația lui Justinian prin intermediul dreptului francez.

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

Hulot M., **Les Institutes de l'Empereur Justinien,** Metz-Paris, 1806; Etienne L., **Institutes de Justinien,** 2 volume, Paris-Aix, 1846-1847; Ortolan M., **Histoire de la législation romaine,** Paris, 1855; Vasiliev A.A., **Histoire de l'Empire byzantin,** tome I, Paris, 1932; Pereterski I.S., **Digestele lui Justinian,** București, 1958.

O colecție MAGAZIN ISTORIC — o veritabilă enciclopedie a marilor probleme de istorie națională și universală

Pentru a o avea la îndemînă — nu uitați să reînnoiți abonamentul dv. pînă la data de 17 a fiecărei luni. După cum știți ABONAMENTELE se fac la oficiile poștale, factorii poștali, difuzorii din întreprinderi, din instituții și de la sate. Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROMPRESFILATELIA" — Serviciul Import-Export presă — București — Calea Griviței nr. 64-66, P.O.B. — 2001.

REPUBLICA SOCIALISTĂ CEHOSLOVACĂ ŞI REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA, ÎNVĂŢÎND DIN ISTORIE CĂ PACEA NECESITĂ CONVIEŢUIRE ARMONIOASĂ ÎNTRE POPOARELE DIN EUROPA/.../ RECUNOSCÎND CĂ ACORDUL DE LA MÜNCHEN DIN 29 SEPTEMBRIE 1938 A FOST IMPUS REPUBLICII CEHOSLOVACE DE REGIMUL NAZIST SUB AMENINŢAREA CU FORŢA /.../ AU CĂZUT DE ACORD DUPĂ CUM URMEAZĂ :

ARTICOLUL I

REPUBLICA SOCIALISTĂ CEHOSLOVACĂ ŞI REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA CONSIDERĂ ACORDUL DE LA MÜNCHEN DIN 29 SEPTEMBRIE 1938, AVÎND IN VEDERE RELAŢIILE LOR RECIPROCE ÎN CONFORMITATE CU ACEST TRATAT, DREPT NUL /.../

(TRATAT PRIVIND RELAŢIILE DINTRE REPUBLICA SOCIALISTĂ CEHOSLOVACĂ ŞI REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA, PARAFAT LA BONN, LA 20 IUNIE 1973)

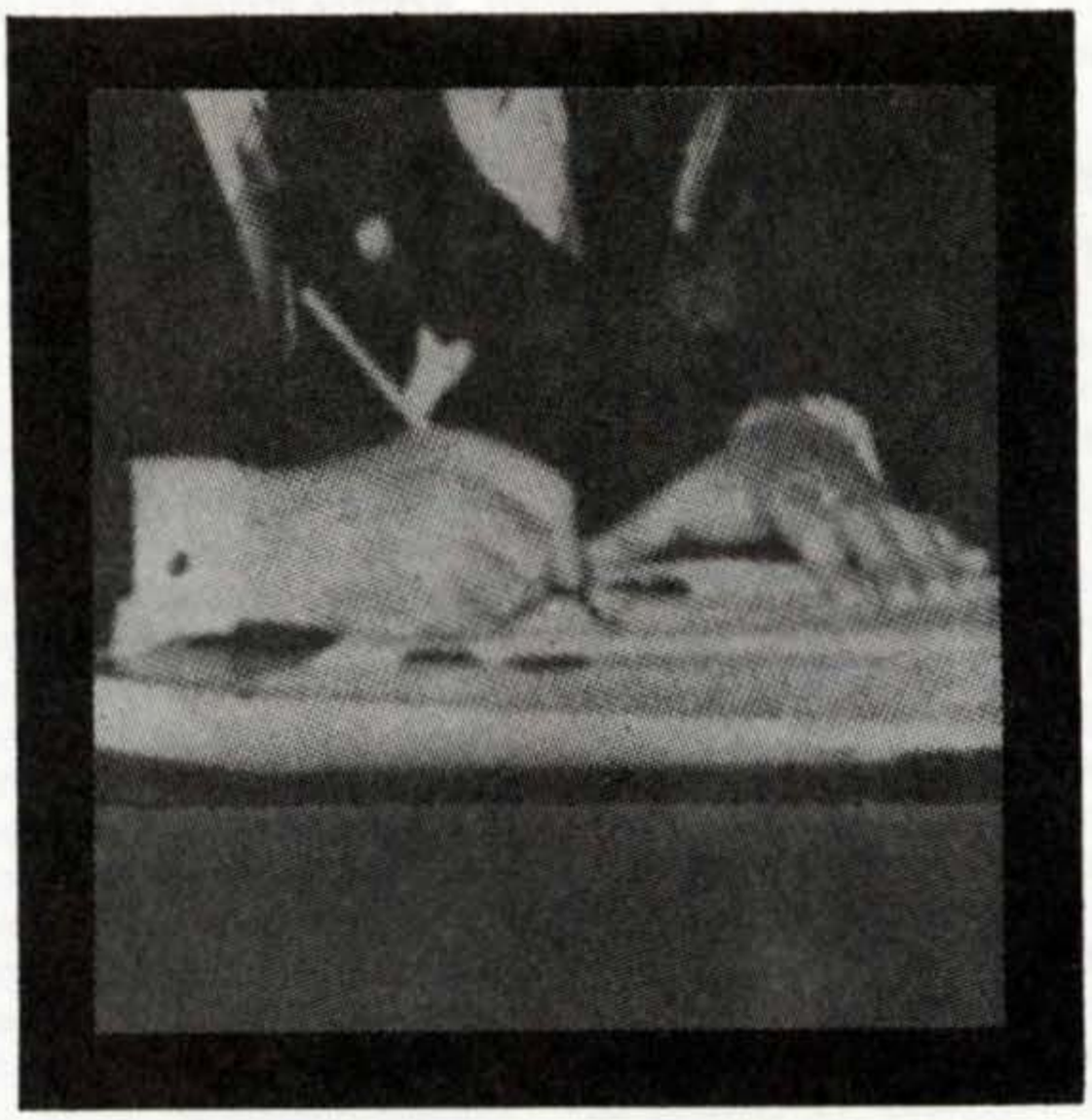

30 SEPTEMBRIE 1938: VINEREA NEAGRĂ DE LA MÜNCHEN

CRISTIAN POPIŞTEANU

După Anschlussul din 11 martie 1938, prin care Austria a încetat să mai existe ca stat independent şi suveran, fiind anexată celui de-al III-lea Reich, politica şi diplomaţia europeană au fost dominate de noile pretenţii expansioniste hitleriste în direcţia Cehoslovaciei. Organul central de presă al Partidului Comunist Român, Scînteia **ilegală, scria cu clarviziune, la 1 aprilie 1938, la numai două săptămîni după lichidarea frontierei între Austria şi Germania: „Ocuparea Austriei marchează cea mai însemnată etapă pentru dezlănţuirea războiului. Ocuparea Austriei dă lui Hitler cheia pentru sugrumarea Cehoslovaciei şi pentru subjugarea economică şi politică a tuturor ţărilor din Bazinul Dunărean şi**

din Balcani". O altă analiză a P.C.R. (un document de partid din aprilie 1938) atrăgea atenţia asupra întregului mers politic, economic, militar al evenimentelor ce aveau să urmeze Anschlussului: „Prin ocuparea Austriei, fascismul german a stabilit graniţa comună cu Italia lui Mussolini, a tăiat Europa în două, separînd Franţa de aliaţii săi, statele din Mica Înţelegere, şi va îngreuia enorm legăturile economice între aceste ţări şi Franţa, Belgia, Anglia, va pune aceste state mult mai mult sub influenţa sa economică şi la prima ocazie va preface tot sud-estul Europei în bază pentru ducerea războiului pentru reîmpărţirea lumii". La 21 martie 1938, titularul diplomaţiei franceze, Joseph Paul Boncour, avea să sesizeze amploarea pericolului, spunînd ministrului României la Paris: „A nu interveni întru salvarea Cehoslovaciei, este a admite hegemonia germană în centrul şi sud-estul Europei".

Dar Paul Boncour avea să părăsească peste puţine zile palatul de pe Quai d'Orsay, iar succesorul său, George Bonnet, împreună cu primul ministru Edouard Daladier şi mînă în mînă cu omologii lor britanici Lord Halifax* şi Sir Neville Chamberlain aveau să paveze — după convorbirile lor secrete de la finele lunii aprilie — pas cu pas drumul concesiilor către dictatorul de la Berchtesgaden. Istoria a calificat acest drum care a dus la cel de-al doilea război mondial, drept drumul conciliatorilor. Dar atunci, în primăvara şi vara anului 1938, Europa trăia nemijlocit în pasul cadrilului ameninţărilor şi şantajului nazist, combinat cu valsul cedărilor şi suspinelor guvernelor de la Londra şi Paris. La adăpostul tiradelor cu care-i ameţea pe diplomaţii occidentali, printre strigătele despre „nefericirea" minorităţii germane — sudeţii — din Cehoslovacia, Hitler îşi făcea nestingherit jocul.

„Planul verde" la ordinea zilei

În seara zilei de 11 martie 1938, în vreme ce statul austriac trăia ultimele sale ore independente sub iminenţa intrării trupelor naziste pe teritoriul său, la **Haus der Flieger** („Casa aviatorilor"), unul din cele mai somptuoase locuri de recepţii din capitala Germaniei, peste 1 000 diplomaţi, politicieni, artişti, ofiţeri superiori, ziarişti erau invitaţii Reichsmarschallului Hermann Goering. Plimbîndu-şi din salon în salon fastuoasa uniformă care-i încorseta obezitatea, Goering făcea onorurile de amfitrion cu o exuberanţă ca şi cum cel de-al III-lea Reich ar fi fost pe cale să devină cea mai paşnică dintre lumile terestre. În mijlocul selectei asistenţe, un oaspete se îndreptă spre Goering, emoţionat şi tremurînd, întrebîndu-l ce se va întîmpla cu ţara sa în acea noapte. „Fiţi liniştit — îl asigură amfitrionul. E vorba doar de anexarea Austriei. Aceasta nu va atinge cu nimic ţara dv." Ministrul Cehoslovaciei la Berlin, ca şi alţi diplomaţi de faţă la această scurtă convorbire, au transmis de îndată guvernelor lor importanta asigurare a înaltului personaj nazist. Asigurare fără nici o valoare, ca şi atîtea altele pe care, începînd cu Hitler şi terminînd cu ultimul dintre miniştrii săi, orice demnitar fascist era gata să le dea oricînd şi oricui pentru ca sub acoperămîntul minciunii să poată pregăti noile agresiuni.

Ocupat să tranşeze ultimele simulacre ale afacerii austriece — plebiscitul — Hitler a amînat pînă la 21 aprilie directivele pentru Cehoslovacia. În acea zi el l-a chemat pe generalul von Keitel, cerîndu-i să aducă dosarul „Planului verde". Era numele de cod al operaţiunii de invadare a Cehoslovaciei. Încă la 24 iunie 1937 (cînd a fost amînat, datorită tergiversărilor anteriorului ministru de Război, generalul von Blomberg) şi apoi, din nou, la 5 noiembrie acelaşi an, Hitler lăsase clar să se înţeleagă că anul 1938 va fi anul acestei operaţii. Diferitele servicii ale comandamentului Wehrmachtului au adunat între timp mii de date şi au elaborat variantele necesare, aşa încît, la 21 aprilie, şeful nazist a putut să se lase chiar furat de imaginaţie în discutarea lor. Astfel, Hitler l-a întrebat chiar pe Keitel ce părere ar avea despre aplicarea soluţiei nr. 3: o acţiune provocatoare pusă în seama guvernului cehoslovac, prin care ministrul german la Praga, Eisenlohr ar fi ucis în timpul unei manifestaţii. Această soluţie n-a mai figurat în proiectele ulterioare. Consfătuirea a stabilit pregătirea urgentă, ultrasecretă a planurilor invadării Cehoslovaciei. O neaşteptată urmare a consfătuirii din 27 aprilie a fost însă opoziţia generalului von Beck — şeful Statului major general al armatei germane — opoziţie care s-a soldat cu retragerea sa din cadrele active ale Wehrmachtului. Hitler s-a consacrat examinării amănunţite a „Planului verde". La 20 mai — o nouă consfătuire la Obersalzberg, la 28 mai — o amplă conferinţă strategică la Berlin, cu participarea lui Goering, Raeder, Brauchitsch, Jodl, iar la 30 mai — elaborarea directivei operaţionale a „Planului verde" semnată de Hitler: „Hotărîrea mea de neclintit este de a zdrobi Cehoslovacia printr-o acţiune militară, într-un viitor foarte apropiat". Acest viitor foarte apropiat avea fixată şi o dată — 1 octombrie 1938.

---

* Înlocuitorul lui Anthony Eden care demisionase la 20 februarie 1938, în urma divergenţelor de atitudine dintre el şi premierul Chamberlain faţă de dictatorii de la Roma şi Berlin.

Chamberlain se îmbarcă, la 15 septembrie 1938, pentru Berchtesgaden, în speranța că o convorbire cu Hitler ar îmbunătăți situația

Prologul

În chiar clipele în care O.K.W. lucra zi și noapte la definitivarea „Planului verde", între avizarea sa de la Obersalzberg și conferința de la Berlin, Hitler a lansat din nou opiniei publice mondiale, ca și statelor direct vizate, obișnuita perdea de fum a minciunilor sale. La 23 mai 1938, de la reședința sa din Berchtesgaden, Führerul a dat dispoziție să fie convocat ministrul Cehoslovaciei pe Wilhelmstrasse și să i se comunice textual că Reichul german nu nutrește nici un fel de planuri agresive împotriva Republicii Cehoslovace, iar toate informațiile cu privire la concentrările de trupe germane în Saxonia și Silezia sînt pure zvonuri. După cum se vede, diplomația și mașina de război hitleriste se pregăteau de agresiune fiecare pe contul ei.

Potrivit scenariului obișnuit, declarația liniștitoare transmisă la Praga, la 23 mai, din dispoziția lui Hitler, nu a împiedicat ca în lunile iunie, iulie, august, septembrie, torentul amenințărilor naziste să țină întreaga lume pe pragul maximei încordări. Fabricînd și provocînd „criza cehoslovacă", liderii naziști nu omiteau să manipuleze cu ajutorul Coloanei a V-a o mare parte din opinia publică occidentală, prea puțin dispusă să-și facă griji pentru cele ce se petreceau undeva în Europa Centrală. Deși serviciile de informații britanice dețineau amănunte despre „Planul verde", ca și despre disensiunile din sînul cercurilor conducătoare militare și politice ale celui de-al III-lea Reich cu privire la capacitatea de a aplica o reușită strategie militară față de una din cele mai redutabile armate de pe continent, cum era cea cehoslovacă, guvernele de la Londra și Paris au sugerat insistent și fără menajamente la Praga o atitudine de moderație și receptivitate maximă față de pretențiile hitleriste. În luna septembrie s-au consumat cele două întrevederi Chamberlain-Hitler la Berchtesgaden (15-16 septembrie) și Godesberg (22-23 septembrie). Vineri 23 septembrie, orele 11 dimineața, Führerul a înmînat lui Chamberlain un document, o hartă și cîteva anexe, potrivit cărora, în termen de 5 zile, Cehoslovacia trebuia să cedeze Reichului în întregime și fără a evacua nici o instalație, întregul teritoriu stabilit la Berlin ca fiind locuit de minoritatea germană, sudeții. Venind după o suită interminabilă de concesii făcute Germaniei în problema cehoslovacă, documentul a smuls premierului englez următoarea exclamație: Bine, dar acesta este un ultimatum!

Din acel moment, ceasornicele politicii europene au început să se învîrtească în ritmul ultimatumului, reînnoit de Hitler, luni, în fața ambasadorului englez la Berlin — Henderson.

— Nu mai pot lăsa lucrurile să treneze multă vreme. Aștept răspunsul cehoslovac pînă miercuri, 28, orele 14. E ultima amînare.

Führerul și-a repetat apoi amenințarea în discursul rostit în aceeași seară la Palatul sporturilor.

În vreme ce diviziile incluse în „Planul verde" se îndreptau spre bazele lor de pornire, politicienii și diplomații apuseni

se lansau într-o cursă contra cronometru pentru a găsi o formulă de a satisface pe calea concesiilor apetitul expansionist al Führerului. Această cursă era prologul Münchenului.

Într-un sens contrar, declarații lucide și responsabile avertizau asupra miopiei politice a conciliatorilor, care-i lăsaseră mînă liberă lui Hitler. De la tribuna Ligii Națiunilor, comisarul poporului pentru Afaceri Externe, Maxim Litvinov, adresa un avertisment oficial spunînd:

„[...]Actualmente, Cehoslovacia suferă un amestec în treburile sale interne din partea unui stat vecin și este în mod public și categoric amenințată că va fi atacată. Unul dintre cele mai vechi, mai culte, mai muncitoare dintre popoarele Europei, care și-a cîștigat independența după secole de opresiune, poate hotărî astăzi sau mîine să ridice arma în apărarea independenței sale.

Un eveniment ca dispariția Austriei a trecut neobservat de către Liga Națiunilor. Înțelegînd semnificația acestui eveniment pentru destinul întregii Europe, **și în mod special pentru Cehoslovacia, guvernul sovietic, imediat după Anschluss, s-a adresat în mod oficial Marilor** Puteri europene cu propunerea de a delibera în colectiv asupra posibilelor sale consecințe, pentru a adopta măsuri colective, capabile a le preîntîmpina. Spre regretul nostru, această propunere — de care dacă s-ar fi ținut seama ne-ar fi putut salva de pericolul pe care, astăzi, întreaga omenire îl resimte pentru soarta Cehoslovaciei — **nu a fost primită** cum se cuvine..."

Winston Churchill a adresat presei din Londra la 21 septembrie o declarație: „Împărțirea Cehoslovaciei sub presiunea Angliei și Franței echivalează cu capitularea completă a democrațiilor apusene în fața amenințării naziste cu forța. O asemenea concesie nu va aduce pacea sau securitatea nici Angliei, nici Franței. Dimpotrivă, ea va plasa aceste două națiuni într-o situație din ce în ce mai precară și mai periculoasă. Numai neutralizarea Cehoslovaciei înseamnă eliberarea a 25 de divizii germane, care vor amenința frontul de Vest; pe deasupra, naziștii triumfători au drum deschis către Marea Neagră. Cehoslovacia nu e singura amenințată, ci libertatea și democrația tuturor națiunilor. Cine crede că securitatea poate fi obținută aruncînd un stat mic în gura lupului, greșește total. Potențialul militar al Germaniei va crește în scurt timp mai repede decît va fi posibil Franței și Marii Britanii să ia măsurile necesare propriei lor apărări."

Din trei capitale, Washington, Londra, Paris, a pornit în primele ore ale zilei fatidice de 28 septembrie ideea unei conferințe internaționale care să soluționeze „criza cehoslovacă" în sensul pretențiilor hitleriste, fără a se recurge la arme (armata cehoslovacă fusese deja mobilizată, în Anglia și în Franța rezerviștii erau chemați sub drapel, în vreme ce la microfoanele BBC-ului Neville Chamberlain se lamenta: „Cît este de oribil, de fantastic, de necrezut ca noi să fim pe punctul de a săpa tranșee și a ne pune măștile de gaze din cauza unei neînțelegeri care s-a întîmplat într-o țară îndepărtată între oameni despre care noi nu știm nimic"). Președintelui Cehoslovaciei, Eduard Beneș, premierul englez îi scria: „Potrivit informațiilor guvernului Maiestății Sale, forțele germane au primit ordin de a trece frontiera Cehoslovacă, dacă pînă mîine guvernul cehoslovac nu va fi acceptat propunerile germane. Aceasta va avea drept rezultat invadarea Boemiei și nici o acțiune a vreunei alte puteri n-o va putea împiedica. Guvernul Maiestății Sale nu poate să-și asume responsabilitatea de a vă sfătui ce trebuie să faceți: dar el consideră că aceste informații trebuie să vă parvină de îndată".

Îmbrăcat în uniformă albă, care-i accentuează obezitatea, Goering afișează un zîmbet cordial în mașina ce-l duce — alături de Edouard Daladier — la Casa Führerului

Și atunci, în acel moment, Chamberlain s-a gîndit să-l asocieze pe Mussolini inițiativei unei conferințe în patru: Anglia, Franța, Germania, Italia. Baletul diplomatic s-a precipitat la Roma.

Ministrul de Externe italian, Ciano, notează în jurnalul său din ziua de 28 septembrie: „Ora zece. De-acum în patru ore ostilitățile vor începe. În acest moment, ambasadorul britanic Perth cere o audiență. Îl primesc îndată. Foarte emoționat îmi spune că Chamberlain face apel la duce pentru o intervenție amicală în aceste ultime ore considerate încă a fi utile pentru a salva pacea și civilizația. El repetă garanția pe care Franța și Anglia au oferit-o deja privind restituirea regiunii sudeților". Ciano l-a

informat numaidecît pe Mussolini, care a fost încîntat să poată apărea în postura de arbitru al situaţiei europene în ultima oră de pace. Din biroul său, Mussolini a cerut telefonic legătura cu Attolico, ambasadorul italian la Berlin. Iată conversaţia înregistrată:

— Aici ducele! Mă auzi bine?

— Da, vă ascult.

— Cereţi imediat audienţă la cancelar. Spuneţi-i că guvernul britanic mi-a cerut — prin lordul Perth — să intervin ca mediator în chestiunea sudeţilor. Punctul în legătură cu care stăruie dezacordul, este minim. Spuneţi-i cancelarului că noi sîntem alături de el, eu şi Italia fascistă. El este cel care hotărăşte. Spuneţi-i însă că, după părerea mea, propunerea trebuie acceptată. Mă auziţi?

— Da, vă aud.

— Grăbiţi-vă.

zile mari. Peste tot, aşezaţi sau în picioare, aghiotanţi, informatori speciali, membri ai conducerii partidului, militari şi secretari de stat veniţi să-i însoţească pe generalii sau pe miniştrii lor chemaţi la Hitler. Aceste convorbiri nu se desfăşurau sub forma unor consfătuiri normale. Hitler trecea prin diferite camere, întreţinîndu-se cînd cu unul cînd cu altul. Toţi cei care se găseau prin apropiere se puteau prezenta, dar nimeni nu putea să rostească cel mai mic cuvînt, Hitler ţinînd fiecăruia dintre ei, fie că acesta vroia, fie că nu, lungi discursuri asupra modului în care el apreciază situaţia. În acea dimineaţă, el a ţinut o serie de mici discursuri de felul celor de la Palatul Sporturilor. El nu a intrat în biroul său pentru o convorbire mai lungă decît însoţit de Ribbentrop, Goering şi cîţiva militari, cel mai important dintre

Harta regiunii sudete este dusă la Casa Führerului. În maşină deschisă: generalul Keitel şi alţi ofiţeri germani

Scene la fel de grăbite s-au desfăşurat în tot cursul dimineţii la Roma şi Berlin*.

După ce a primit succesiv pe ambasadorii Franţei, Angliei, Italiei, Hitler şi-a rezervat răspunsul. În acele ore, anticamera lui Hitler avea deja aspectul unui cartier general. Iat-o descrisă de interpretul Paul Schmidt: „Pe culoare şi în încăperile învecinate domnea o animaţie de

ei fiind Keitel". Un amănunt regizoral suplimentar: pentru acea zi, Hitler avea ca invitaţi la dejun mai mulţi generali din O.K.W.

După ce a impus categoric diplomaţilor care-i solicitaseră acordul pentru o conferinţă internaţională ca aceasta să aibă loc fără participarea sau consultarea Cehoslovaciei, excluzînd din faşă orice posibilitate ca o altă ţară (şi mai ales U.R.S.S.) să ia parte, iar Germania, Italia, Franţa, Anglia să fie reprezentate neapărat prin şefii guvernelor respective, Hitler a amînat cu cîteva minute înainte de ora fatală 14,00, mobilizarea generală. În acelaşi timp Goering l-a sunat la telefon pe André François-Poncet, ambasadorul francez, spunîndu-i: Führerul pro-

* O variantă oarecum amuzantă a oferit Goering la procesul de la Nürnberg, în audierea din după-amiaza zilei de 14 martie 1946, cînd a susţinut că Attolico i-ar fi solicitat concursul pntru a-l convinge pe Hitler să accepte propunerea lui Mussolini nici mai devreme, nici mai tîrziu decît la... orele 7, în dimineaţa de 28 septembrie. Deci cu 4 ore înainte ca însuşi Attolico să afle de la Mussolini de propunerea pentru o conferinţă în patru. Convorbirea Mussolini-Attolico fiind înregistrată, versiunea lui Goering trece desigur pe seama... fanteziei sale.

pune întrunirea unei conferinţe în patru pentru mîine, 29 septembrie, la München. El vă roagă să-l invitaţi pe premierul Daladier să ia parte .

Aşadar, sugestia lui Roosevelt (făcută la o manieră foarte generală, într-un mesaj din 20 septembrie către Hitler), preluată ca idee britanică de către Chamberlain, metamorfozată în iniţiativă de mediere mussoliniană, căpăta dimensiunile unui act de generoasă invitaţie din partea agresorului însuşi: Adolf Hitler.

Hitler şi Mussolini faţă-n faţă cu Chamberlain şi Daladier

În dimineaţa zilei de 29 septembrie, la orele 11,15, aparatul POITON cu care călătorise de la Paris Daladier, iar la orele 11,55, avionul companiei British Airways, care-l aducea pe Chamberlain, aterizează pe Aeroportul Oberwiersenfeld. Acelaşi protocol solemn, prezidat de von Ribbentrop, după care şefii celor două guverne au străbătut străzile Münchenului, pavoazate festiv şi s-au instalat la hotelul „Quatre Saisons", şi, respectiv, la „Regina".

Hitler şi Mussolini sosiseră deja la München, după ce Führerul îl întîmpinase pe duce în gara Kurfstein şi împreună stabiliseră, în vagonul său special, amănuntele tacticii puterilor fasciste la apropiatele întrevederi. Se precizaseră într-adevăr doar detalii tactice, deoarece scenariul fusese elaborat în seara precedentă de către Hitler şi principalii săi locotenenţi. Echipa care se ocupase de redactarea documentului pe care Mussolini avea doar rolul de a-l prezenta drept propria sa formulă „de compromis" (într-o variantă fidelă ultimatumului de care Chamberlain luase cunoştinţă la Godesberg) reunea pe Goering, Neurath, Weizsacker. Înainte de a se sui în trenul ce trebuia să-l ducă în capitala Bavariei Hitler avizase textul destinat lui Mussolini pentru a fi prezentat anglo-francezilor drept soluţia ducelui.

...Ora amiezii. Sediul întîlnirii în patru a fost fixat la **Führer Haus** („Casa Führerului") unde primul a sosit Chamberlain. Rudolf Hess a venit personal să-l însoţească pe Mussolini de la Castelul **Fürst Karl** („Principele Carol"), iar Goering l-a escortat pe Daladier. La etajul întîi al Casei Führerului, în jurul unui bufet rece, s-au întîlnit faţă în faţă Hitler, Mussolini, Chamberlain şi Daladier. După cîteva minute scurse într-o atmosferă pe care martorii o descriu drept aproape glacială, gazda şi-a invitat interlocutorii în cabinetul său de lucru. În afara şefilor guvernelor respective au luat parte la aceste întrevederi miniştrii de Externe german şi italian, Ribbentrop şi contele Ciano, precum şi secretarii generali ai Ministerelor de Externe francez şi englez, Alexis Leger şi Horace Wilson, şi, bineînţeles, Paul Schmidt, interpretul personal al lui Hitler. La orele 12,45, Führerul a început să vorbească pe un ton din ce în ce mai ridicat: „Existenţa statului cehoslovac în actuala sa formă este un pericol pentru pacea europeană..."

Tonul agresiv, provocator, categoric al căpeteniei naziste a impus de fapt tonul întregii reuniuni. Cu toate că Daladier a ameninţat la un moment dat că „se reîntoarce imediat la Paris", cu toate că Chamberlain s-a interesat asiduu de posibilităţile „de despăgubire" a Cehoslovaciei, cu toate că Mussolini s-a întrecut pe sine în jovialitate şi exuberanţă spre a-şi susţine proiectul (acelaşi care-i fusese transmis cu cîteva ore înainte de guvernanţii Reichului). Şi cu toate că Hitler şi-a cerut scuze odată, spunînd că „a fost prost înţeles", el nedorind decît să-i „elibereze" pe sudeţi, căci chiar dacă occidentalii i-ar da pe toţi cehii el nu ar

Piesa fusese jucată. Hitler avea să exclame puţin mai tîrziu: „E îngrozitor! N-am avut de-a face decît cu nişte nulităţi". Se referea la cei cu care încheiase acordul de la 29 septembrie 1938

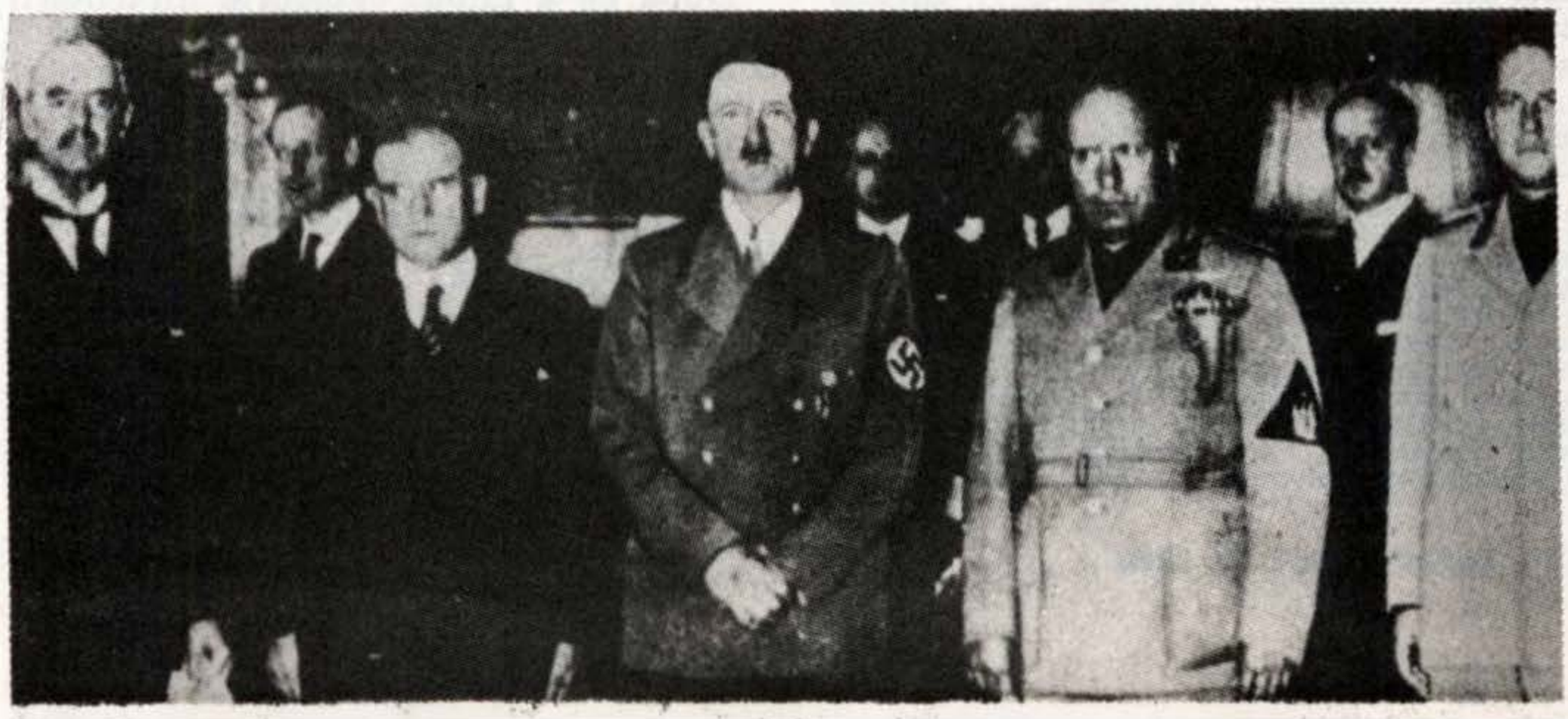

Lealitatea desăvîrşită a României

Zece zile după săvîrşirea evenimentelor müncheneze, ministrului român la Praga Crutzescu, i se transmiteau mulţumirile pline de recunoştinţă ale guvernului cehoslovac pentru dovezile efective de prietenie care au fost date de România. „În clipele acestea atît de grele — spunea ministrul de Externe cehoslovac — cea mai preţioasă nădejde pe care o mai avem este că România ne va păstra şi în viitor aceleaşi simţăminte". Postul de radio Praga comenta, la 3 noiembrie 1938, în termenii următori comportarea politică a României: „Cercurile oficiale cehoslovace, împreună cu întreaga presă şi opinia publică, au luat act cu cele mai adînci sentimente de recunoştinţă de atitudinea guvernului român. În aceste clipe grele, politica României a dovedit calităţi cu adevărat cavalereşti. Numai la nevoie se cunosc prietenii adevăraţi; şi poporul ceh împreună cu cel slovac au avut în nenorocirea lor mîngîierea de a putea constata lealitatea desăvîrşită a României... Cehoslovacii nu vor uita niciodată dovezile de cinste şi credinţă pe care i le-a dat poporul român".

Asemenea cuvinte de adîncă preţuire au fost extrem de numeroase şi sentimentele pe care ele le exprimau se datorau poziţiei României, în tot timpul crizei din vara anului 1938, precum şi refuzului guvernului român — după acordul de la München — de a se asocia la dezmembrarea statului cehoslovac. Totodată, România şi-a afirmat protestul pentru faptul că, pe lîngă cedarea regiunii sudeţilor, Cehoslovacia era silită şi la alte concesiuni teritoriale către Ungaria şi Polonia. Guvernul român dădea instrucţiuni în acest sens ministrului său la Berlin: „Insistaţi a vedea urgent pe von Ribbentrop şi eventual pe mareşalul Goering şi daţi-le explicaţiile etnice, politice şi comerciale cunoscute cu harta în mînă. Nu intră în prevederile acordului de la München înglobarea slovacilor şi Rusiei Subcarpatice în hotarele Ungariei".

În aceeaşi zi în care transmitea aceste indicaţii — 10 octombrie — ministrul de Externe român a făcut un energic demers pe lîngă Fabricius, ministrul Reichului la Bucureşti, în sprijinul intereselor statului cehoslovac.

Solidaritatea maselor populare cu Cehoslovacia, ca şi sprijinul diplomatic acordat de guvernul român, se întemeiau pe conştiinţa faptului că atentatul săvîrşit sub masca acordului de la München, şi consecinţele sale, împotriva integrităţii teritoriale a statului cehoslovac, încălcau pacea şi securitatea în Europa şi prefigurau încălcarea suveranităţii şi independenţei altor state şi popoare, inclusiv ale Romaniei.

În scrisoarea adresată preşedintelui Republicii Cehoslovace, la 9 noiembrie 1938, un grup de intelectuali, printre care Petre Constantinescu-Iaşi, Athanase Joja, Mihail Roşianu şi Matei Socor, subliniau: „Noi sîntem pe deplin conştienţi că atacurile fascismului german împotriva Cehoslovaciei reprezintă prima etapă — decisivă de altfel — a planului de cucerire a bazinului dunărean şi de supremaţie mondială. Noi ştim că astăzi nu este vorba numai de apărarea Cehoslovaciei, ci şi de apărarea păcii, a libertăţii şi civilizaţiei mondiale".

Împotriva expansiunii hitleriste şi a revizionismului horthyst, majoritatea covîrşitoare a populaţiei României, categorii şi clase sociale de cele mai diferite orientări, s-au coalizat în acţiuni şi manifestări, hotărîte în apărarea idealurilor de suveranitate, independenţă, integritate teritorială. Atitudinea opiniei publice româneşti de sprijinire a poporului cehoslovac în 1938-1939 are o certă semnificaţie istorică pe linia luptei împotriva pericolului fascist.

În acea perioadă, forţa cea mai consecventă, mai militantă şi mai dinamică a mişcării antifasciste din România, Partidul Comunist a desfăşurat o amplă acţiune pentru apărarea independenţei şi suveranităţii patriei, pronunţîndu-se pentru „securitatea colectivă în cadrul Ligii Naţiunilor, pentru pacte de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică, Franţa, Cehoslovacia". Un important rol politic şi propagandistic a jucat cunoscutul manifest al P.C.R.: După Austria, Cehoslovacia, *în care se avertiza cu luciditate şi patriotism asupra pericolului acut al expansiunii hitleriste şi se lansa un hotărît apel în sprijinul Cehoslovaciei. În mesajul trimis după München de P.C.R. comuniştilor cehoslovaci (a căror activitate politică fusese interzisă de noul guvern de la Praga) se releva tăria partidului lor „care, cu un curaj demn de admirat şi într-o perfectă ordine, a trecut la continuarea în ilegalitate a luptei sale dîrze contra fascismului şi pentru libertatea Cehoslovaciei".*

dori nici unul. În această manieră de farsă tragică s-a terminat prima şedinţă, care a durat pînă la orele 15,00 şi la sfîrşitul căreia două lucruri erau certe: proiectul italian va fi acceptat; guvernul cehoslovac va fi în continuare absent de la discuţiile privind soarta Cehoslovaciei, Hitler îngăduind doar ca doi diplomaţi cehi să fie chemaţi (cum a propus Chamberlain) în anticamera cabinetului său.

Dictatul

Textul în jurul căruia s-au reluat discuţiile la orele 16,30 la Casa Führerului, avea următoarele puncte:

— Evacuarea regiunii sudeţilor va începe efectiv la 1 octombrie;

— Franţa, Marea Britanie, Italia vor garanta Germaniei că evacuarea acestui teritoriu va fi încheiată pînă la 10 octom-

brie, fără ca vreo distrugere să fie provocată;

— Problemele pe care le ridică evacuarea acestui teritoriu să fie examinate de o comisie a celor patru puteri, plus Cehoslovacia;

— Un control internaţional asupra plebiscitului şi a trasării definitive a frontierei în acele teritorii din Cehoslovacia asupra apartenenţei cărora stăruie îndoieli şi ocuparea lor pînă atunci de către forţe militare internaţionale;

— Ocuparea progresivă, începînd de la 1 octombrie, de către armata germană a zonelor cu populaţie majoritară germană.

Cea de-a doua şedinţă s-a desfăşurat în prezenţa a zeci de diplomaţi, experţi, ofiţeri superiori ai Wehrmachtului şi într-o stare de dezordine rar întîlnită la o întrunire internaţională. Goering, Henderson, Attolico, Weizsacker, François-Poncet erau prezenţi şi interveneau în discuţii, suflînd şefilor guvernelor lor cîte un argument sau invocînd vreun pre-

Declaraţia comună a guvernelor britanic şi francez adresată preşedintelui Republicii Cehoslovace la 19 septembrie 1938

1. Reprezentanţii guvernelor francez şi britanic s-au consultat astăzi asupra situaţiei generale şi au examinat raportul primului ministru al Marii Britanii, în legătură cu convorbirea sa cu Hitler. Miniştrii britanici au prezentat, de asemenea, colegilor lor francezi concluziile rezultate din darea de seamă care le-a fost prezentată asupra misiunii îndeplinite de către lordul Runciman. Atît unii cît şi ceilalţi sîntem convinşi că după recentele evenimente s-a ajuns la limita după care menţinerea ulterioară în cadrul frontierelor statului cehoslovac a districtelor locuite în principal de către germanii sudeţi, nu mai poate în realitate să fie prelungită fără a pune în pericol interesele Cehoslovaciei, precum şi cele ale păcii europene. În lumina acestor consideraţii cele două guverne s-au văzut nevoite să conchidă că menţinerea păcii şi salvgardarea intereselor vitale ale Cehoslovaciei nu pot fi efectiv asigurate decît dacă aceste districte sînt transferate în prezent Reichului.

2. Acest rezultat poate fi obţinut fie printr-un transfer direct, fie ca urmare a unui plebiscit. Sîntem conştienţi de dificultăţile pe care le comportă un plebiscit şi cunoaştem bine obiecţiile pe care le-aţi opus deja unei asemenea proceduri. Mai ales în ceea ce priveşte posibilitatea unor repercusiuni de mare anvergură dacă problema ar fi tratată pe baza unui principiu atît de extins. Datorită acestui motiv, noi bănuim, afară de cazul unei indicaţii contrare, că preferaţi să trataţi problema germanilor sudeţi prin metoda unui transfer direct şi luînd în considerare problema în sine însăşi.

3. Districtele care ar urma să fie transferate ar include, fără îndoială, regiunile cu mai mult de 50 la sută locuitori germani, dar noi avem toate motivele să sperăm că vom obţine pe calea negocierilor, sub conducerea unei comisii internaţionale care va cuprinde un reprezentant cehoslovac, o ajustare de frontieră acolo unde aceasta ar putea să se dovedească necesară. Sîntem convinşi că transferul districtelor, mai puţin întinse, pe baza unui procentaj superior nu constituie o soluţie.

4. Organismul internaţional despre care este vorba ar putea, de asemenea, să fie însărcinat cu problemele privind un schimb eventual de populaţii pe baza dreptului de opţiune într-o limită de timp determinată.

5. Dacă guvernul cehoslovac este dispus să accepte măsurile sugerate cuprinzînd modificările materiale în situaţia statului, noi recunoaştem că el are dreptul să ceară garanţii pentru viitoarea sa securitate.

6. În consecinţă, ca o contribuţie la pacificarea Europei, guvernul Maiestăţii Sale ar fi gata să participe la garantarea internaţională a noilor frontiere ale statului cehoslovac împotriva unei agresiuni neprovocate. Una dintre principalele condiţii ale acestei garanţii ar fi salvgardarea independenţei statului cehoslovac prin înlocuirea actualelor tratate în vigoare, printr-o garanţie generală contra oricărei agresiuni neprovocate.

7. Guvernele francez şi britanic recunosc şi unul şi celălalt proporţiile sacrificiului care este astfel cerut guvernului cehoslovac în interesul păcii. Dar tocmai fiind vorba despre un interes comun Europei în general şi al Cehoslovaciei în particular, ele au considerat că este de datoria lor de a expune împreună şi în mod deschis condiţiile esenţiale pentru salvgardarea păcii.

8. Primul ministru trebuie să reia convorbirile sale cu Hitler cel mai tîrziu miercuri, dacă e posibil chiar mai devreme. Noi considerăm, în aceste condiţii, că trebuie să vă cerem să ne daţi răspunsul cît mai devreme cu putinţă.

Primele unități germane pătrund pe teritoriul sudet

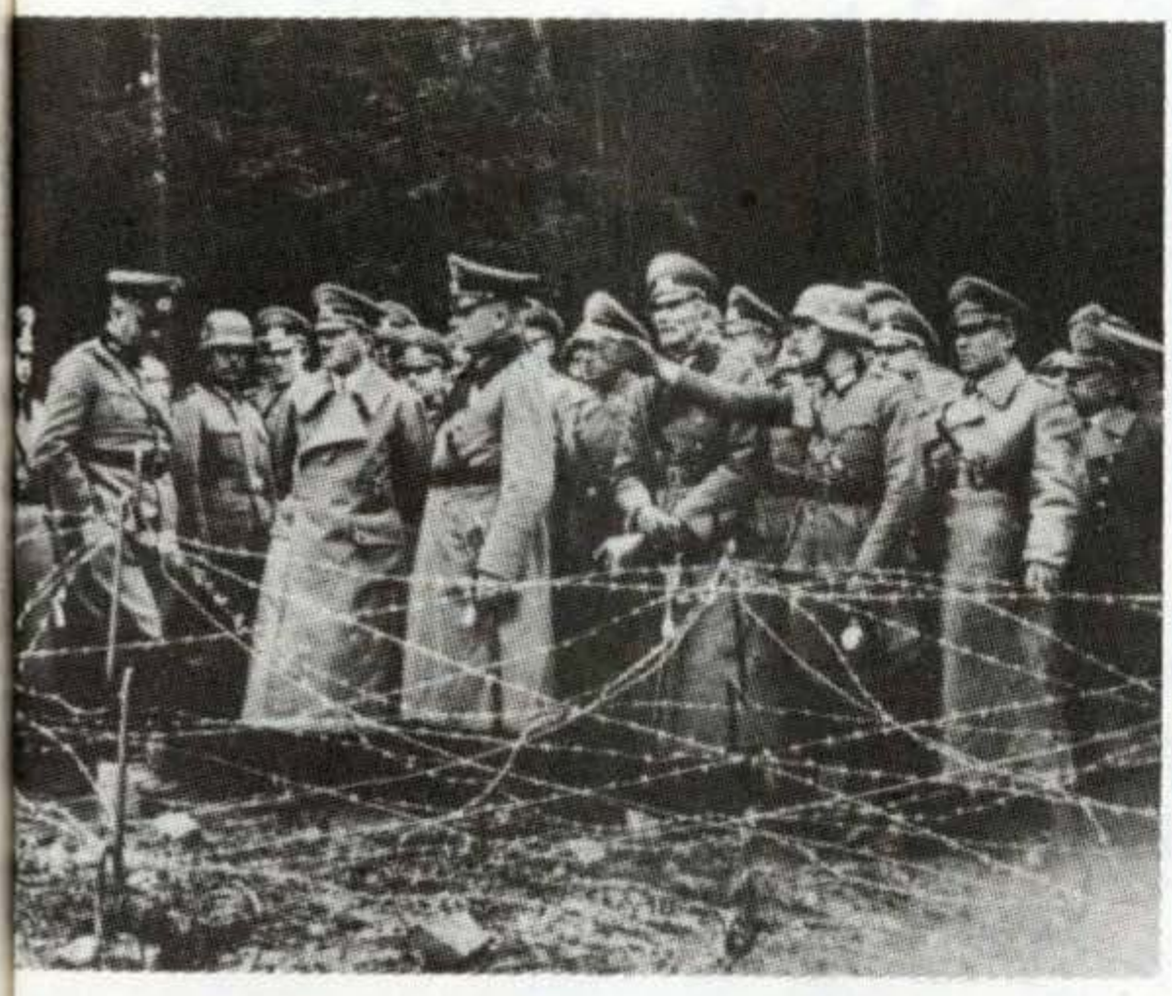

Führerul și statul său major în fața a ceea ce a fost o linie fortificată din Cehoslovacia

La Praga sosesc grupuri de refugiați din zona ocupată

text. Au fost aduse hărțile și pe baza dictatului nazist prezentat sub forma textului italian, cei prezenți au început să indice modalitățile de mutilare a teritoriului cehoslovac, vocea dominantă fiind, desigur, cea a lui Hitler. Iată cum descrie ambasadorul francez la Berlin, André François-Poncet, scenele din după amiaza de 29 septembrie 1938: „Nimeni nu prezida. Nu exista un program de lucru. Nefiind condusă, discuția era penibilă, confuză, prelungindu-se fără rost."

Interpretul lui Hitler, aprecia, la rîndul său, mai sever desfășurarea conferinței, care „în cursul după-amiezii și nopții s-a risipit tot mai mult, transformîndu-se într-o serie de conversații particulare, în vreme ce juriștii, după cum le e obiceiul, se disputau îndelung pentru a cădea de acord asupra formulărilor definitive."

Acesta era cadrul în care, după cîteva conciliabule minore (de fapt reprezentanții puterilor occidentale nu au reușit să-l clintească deloc pe Hitler de pe pozițiile sale), se încheia funestul acord prin care i se smulgeau Cehoslovaciei un teritoriu de 28 600 km², cu o populație de 3 600 000 oameni, cele mai puternice fortificații din Europa în afara liniei Maginot, 66% din minele sale de cărbune, 86% din industria chimică, 80% din filaturi și țesături, 70% din uzinele metalurgice, 70% din producția de energie electrică etc. etc. Trebuie reținut că despre întreaga tranzacție, președintele Cehoslovaciei Beneș și guvernul cehoslovac au luat cunoștință post-factum prin intermediul franco-englez*.

---

* După ce a fost informat și de către Germania despre cele petrecute la München, președintele Cehoslovaciei a mai avut totuși, o ezitare de ultim moment înainte de a se supune. Reprezentantul diplomatic sovietic la Praga, Alexandrovski transmitea, vineri 30 septembrie, următoarea telegramă către ministrul Afacerilor Externe al U.R.S.S.: „Beneș m-a rugat să ridic în fața guvernului U.R.S.S. următoarea problemă. Marile puteri fără ca măcar să întrebe Cehoslovacia au sacrificat-o în mod rușinos lui Hitler în numele propriilor interese. Ultimele formalități care urmau să fie reglementate au fost lăsate în seama Cehoslovaciei. Ceea ce înseamnă că e pusă să aleagă între: 1) a începe războiul cu Germania avînd împotriva ei Anglia și Franța — cel puțin în sensul raporturilor cu guvernele respective care urmăreau să cîștige opinia publică de partea ideii că Cehoslovacia ar fi fost cauza războiului; 2) să capituleze în fața agresorului. Nu se cunoaște poziția adoptată de Parlament și de partidele politice. Lăsînd această problemă deschisă, Beneș dorește să cunoască atitudinea U.R.S.S. față de cele două eventualități. Respectiv continuarea luptei sau capitularea".

Această telegramă a fost primită la Moscova la orele 17,00. Peste trei sferturi de ceas, o nouă depeșă a aceluiași diplomat anunța finalul: „Beneș nu mai insistă asupra răspunsului la ultima sa întrebare, deoarece guvernul a adoptat hotărîrea de a accepta toate condițiile. Ocuparea regiunii sudeților de către trupele germane va începe mîine dimineață".

Răspunzînd întrebărilor puse de adjunctul comisarului poporului pentru Afaceri Externe, V. Potekin, dacă nu cumva Beneș s-a folosit de justifi-

Între orele 20,30 și 22, conferința luase o nouă pauză, în timpul căreia Hitler pregătise un dineu pentru oaspeții săi. Daladier și Chamberlain s-au scuzat și au declinat invitația, așa încît banchetul a devenit o cină a dictatorilor, la care ei își savurau deja triumful. Tîrziu, după miezul nopții, cei patru au semnat acordul de la München. În momentul în care Hitler vroia să-l semneze, secretarii au văzut că uriașa călimară este... goală. Incidentul n-a întîrziat decît cu o secundă semnarea unui act sinonim cu dictatul în relațiile internaționale, act devenit nu numai simbolul conciliatorismului în fața agresiunii fasciste, ci poate cel mai elocvent exemplu de tratat din anii interbelici, încheiat sub amenințare cu forța, prin încălcare brutală a suveranității, independenței și integrității unei țări.

Celebrul ziarist american William Shirer, corespondent de presă pe atunci în Germania, descrie plecarea dictatorilor în noaptea de 30 septembrie 1938: „Printre amintirile păstrate din acea noapte fatală îmi vin în minte strălucirea triumfătoare din privirea lui Hitler în vreme ce cobora cu pas solemn treptele largi de la Führer Haus, aerul plin de satisfacție al lui Mussolini strîns în uniforma sa". Eva Braun, amanta Führerului, reproduce una dintre frazele spuse de Hitler la 30 septembrie: „Abia acum știu cît de slab este Occidentul și acum voi face războiul de care am nevoie spre a impune ideile mele lumii întregi". Hitler se putea felicita, și nu întîrzia să o facă, exclamînd — cum afirmă diplomatul și spionul nazist Otto Abetz — după plecarea celor doi prim-miniștri Daladier și Chamberlain: „E îngrozitor! N-am avut de-a face decît cu niște nulități".

Tot ceea ce a urmat, începînd cu aclamațiile inconștiente de la Paris și Londra, cu frazele defetiste „Münchenul a salvat pacea pentru timpurile noastre", cu noua declarație de neagresiune anglo-germană, semnată fără știrea francezilor în aceeași vinere neagră, cu milioanele de oameni plîngînd nu o durere personală, ci o tragedie națională în Cehoslovacia, cu ocuparea totală a teritoriului acestei țări de către armatele hitleriste peste doar șase luni de la acord, iar peste alte șase luni cu calvarul celui de-al doilea război mondial, era previzibil în litera și spiritul acordului de la München.

Pentru a putea măsura întreg răul care s-a produs atunci, prin josnicia tranzacției de la München, pentru poporul cehoslovac și puțin mai tîrziu pentru numeroase popoare din Europa și de pe alte continente, mă voi mărgini să citez la capătul acestei reconstituiri* una dintre mărturiile depuse în procesul principalilor criminali de război naziști de la Nürnberg.

La întrebarea reprezentantului guvernului cehoslovac, colonelul Eger, adresată feldmareșalului von Keitel, dacă „Reichul ar fi atacat Cehoslovacia în 1938 în eventualitatea că puterile occidentale ar fi sprijinit Praga", șeful Wehrmachtului a răspuns prompt: „În mod sigur, nu".

MICROFIȘIER BIBLIOGRAFIC

Winston Churchill: **The Gathering Storm** (vol. 1 din **The Second World War**, Cassell, London); M. Gilbert și R. Gott: **Conciliatorii**, Editura Politică; A.I. Poltorak: **De la München la Nürnberg**, Editura Politică; **Nouveaux documents pour servir à l' histoire de Munich**, Orbis, Prague; Henri Noguères: **Munich ou la drole de paix**, Robert Laffont; Nicolae Minei: **Frontul invizibil**, Editura Politică; Viorica Moisuc: **Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938-mai 1940**, Editura Academiei R.S.R.; **Marea conflagrație a secolului XX**, Editura Politică.

---

carea de a nu fi primit un răspuns în timp util din partea guvernului sovietic, Alexandrovski lămurește acest ultim act al tragediei generate de acordul de la München (după care Eduard Beneș a demisionat din funcția de președinte al Republicii Cehoslovace):

„Beneș mi-a telefonat și mi-a pus problemele expuse în prima mea telegramă la orele 9,30, înaintea începerii ședinței Consiliului de Miniștri. Căutînd să verific desfășurarea reală a evenimentelor și pentru a-mi forma o idee clară asupra situației, m-am dus la orele 10,30, la Hradcany (reședința președintelui Republicii Cehoslovace) spre a-l întîlni pe Smutny, primul secretar al lui Beneș, pe care îl cunosc foarte bine. Am rămas la Smutny pînă la orele 12; el mi-a comunicat atunci că dată fiind hotărîrea guvernului, Beneș nu mai insistă asupra răspunsului. Judecînd după spusele și purtarea lui Smutny și a generalului Husarek (pe care l-am întîlnit de asemenea, la Hradcany) nu am nici o îndoială: Beneș nu a invocat absența răspunsului sovietic. S-a întîmplat mai degrabă contrariul: el și aripa de stînga din guvern porneau fără îndoială de la premisa că U.R.S.S. va veni în ajutorul Cehoslovaciei la prima ocazie". În toată perioada crizei cehoslovace, înainte și după München, avertismentul diplomației sovietice a fost clar exprimat. U.R.S.S. a acționat permanent alături de Cehoslovacia și în sprijinul intereselor sale pentru organizarea apărării securității în Europa în general și a preîntîmpinării agresiunii împotriva Cehoslovaciei în special, declarîndu-se în favoarea respectării obligațiilor prevăzute în tratatul de asistență mutuală cu Cehoslovacia. La 26 august, Litvinov a reafirmat, într-o convorbire cu ministrul german Schuffenburg, hotărîrea U.R.S.S. „de a-și îndeplini obligațiile față de Cehoslovacia fără șovăire și integral".

* Am urmărit a reliefa doar osatura evenimentului de acum 35 ani, o imensă bibliografie universală ocupîndu-se în detaliu de întregul complex de factori, răspunderi, fapte și semnificații care au făcut posibil „Cazul Münchenului", prin care, „permițînd anexarea sudeților la Reichul german, Marea Britanie și Franța [...] n-au făcut decît să-l încurajeze pe Führer în tendințele sale expansioniste și să încuviințeze dezmembrarea Republicii Cehoslovace, preludiul invadării acesteia în 1939 și al războiului". (Editorialul ziarului **Le Monde**, din 1 iunie 1973).

CĂLĂTORIE ÎN TĂRILE DE JOS

NICOLAE MINEI

Un triunghi aproximativ dreptunghic, cu latura mare de-a lungul frontierei franceze, cu latura mică scăldată de apele Mării Nordului şi cu ipotenuza formînd graniţa cu Germania: aşa arată teritoriile reunite ale Belgiei, Olandei şi Luxemburgului. De ce reunite? Pentru că, de un sfert de secol, cele trei state fac parte din uniunea vamală cunoscută sub sintetica titulatură Benelux. Dar mai cu seamă pentru că, de-a lungul multor secole, acest colţ de nord-vest al continentului, înfipt ca o pană între Franţa şi Germania, a împărtăşit acelaşi destin istoric sub numele Ţările de Jos.

De la Iuliu Caesar la Carol Quintul

Primele informaţii scrise despre meleagurile plate din vecinătatea Mării Nordului ni le prilejuiesc campaniile întreprinse pe la mijlocul sec.I. î.e.n. de invincibilul comandant de oşti Iuliu Caesar, campanii minuţios relatate de inspiratul său cronicar, Iuliu Caesar. **Belgii,** adică triburile galo-celtice de la stînga Rinului, i-au dat mult de furcă, ca de altfel şi triburile germanice de la dreapta marelui fluviu. În cele din urmă, cei mai bătăioşi dintre belgi, **nervii,** au fost înfrînţi, dar abia sub Octavian Augustus, în anul 15 e.n., pe teritoriul cucerit s-a putut constitui provincia imperială **Gallia belgica.** A mai trecut aproape un veac pînă ce **batavii** au consimţit să devină aliaţi ai Romei, făcînd din locurile lor de baştină — terenuri mai joase decît nivelul mării, între Wall şi Rin — o veritabilă pepinieră de soldaţi pentru cohortele şi legiunile Cetăţii Eterne.

În sec. III-V e.n., adoptînd creştinismul, **francii** cotropitori s-au amestecat repede cu populaţia galo-romană de la apus de Rin. În schimb, de partea cealaltă a fluviului, nici îndărătnicii **frizi,** nici proaspăt veniţii **saxoni** nu au îmbrăţişat noua religie decît atunci cînd i-a silit sabia necruţătoare a lui Carol cel Mare (sec. VIII), al cărui imperiu avea astfel, ca sîmbure central, cea mai mare parte din teritoriul viitoarelor Ţări de Jos. Cele şase veacuri următoare au fărămiţat, însă, acest nucleu într-un număr de comitate, episcopate şi alte mărunte formaţii feudale, tot atîtea mere ale discordiei mai întîi între împăraţii Germaniei şi Capeţienii de pe tronul Franţei, apoi între diversele dinastii din Bavaria, Burgundia şi chiar din Boemia.

Prin căsătorii uneori impuse cu forţa armelor, prin moşteniri de pe urma unor decese survenite nu totdeauna din cauze naturale, prin înşelăciuni sau violenţe adesea făţişe, ducii Burgundiei şi-au extins treptat dominaţia, transformînd micile state feudale în provincii. Titlurile de proprietate au trecut însă brusc în mîinile Habsburgilor, în 1477, cînd fiica lui Carol cel Temerar s-a căsătorit cu Maximilian de Austria, aducîndu-i ca zestre cea mai mare parte a Ţărilor de Jos. Stăpînirea habsburgică a atins punctul culminant sub Carol Quintul, nepotul lui Maximilian, care a dat o conducere centrală, cu sediul la Bruxelles, celor 17 provincii de pe teritoriul actualului Benelux.

Desfăşurînd o activitate comercială destul de intensă încă din perioada carolingiană, harnicii locuitori ai Ţărilor de Jos s-au angajat într-o lungă şi grea bătălie cu marea, nu numai apărîndu-şi cu succes ogoarele de pustiitoarele ei inundaţii periodice, ci şi zmulgînd apelor numeroase pămînturi noi, pe care le-au asanat şi cultivat. Dezvoltarea într-un ritm susţinut a meşteşugurilor şi, mai tîrziu, a manufacturilor, a dus la creşterea ponderei economice a unor oraşe ca Gand, Ypres, Bruxelles, Utrecht, Dordrecht, Haarlem, unde postăvarii, fierarii, pielarii, vopsitorii şi ceilalţi meseriaşi au ştiut să obţină privilegii din partea seniorilor feudali. Creşterea neîntreruptă a flotei de pescuit, ca şi un comerţ maritim din ce în ce mai intens cu cetăţile hanseatice, cu Anglia, Franţa şi Peninsula Iberică a prilejuit amenajarea de porturi **de-a lungul întregului litoral, unde Bruges, asfixiat încetul cu încetul de aluviunile** rîului Zwijn, care-l izolau de mare, a fost înlocuit de Anvers şi Amsterdam.

După toate aparenţele, primele decenii ale sec. XVI lăsau să se întrevadă perspective economice şi mai înfloritoare pentru urmaşii vitejilor adversari ai lui Iuliu Caesar, care-şi puneau mari speranţe în Carol Quintul, el însuşi născut şi crescut în Ţările de Jos.

Secole de luptă

Din nefericire, paşnicele aşteptări ale neerlandezilor* s-au dovedit neîntemeiate. Carol Quintul era nu numai împăratul Sfîntului Imperiu roman de naţiune germanică, ci şi rege al Spaniei, pe care o moştenise de la mama lui, Ioana de Castilla şi Aragon, împreună cu toate posesiunile din Peninsula Italică şi din Lumea Nouă. Ţările de Jos nu mai reprezentau pentru el decît o sursă de venituri pentru finanţarea numeroaselor sale războaie. În 1540, cînd Gand, oraşul său natal, s-a răsculat împotriva impozitelor tot mai grele, Carol l-a supus unei dure represiuni, anulîndu-i toate libertăţile şi privilegiile.

* De la **Nederland** („Ţara de Jos", în lb. flamandă), nume sub care începeau să fie cunoscute cele 17 provincii reunite şi care astăzi desemnează Olanda.

Împotriva Reformei, căreia condiţiile sociale şi economice îi pregătiseră un teren favorabil, s-au emis o serie de severe edicte, iar Inchiziţia a făcut primele victime încă din 1523. Sub fiul lui Carol, Filip II al Spaniei, absolutismul regal şi persecuţiile religioase au atins punctul culminant, în vreme ce trupele spaniole menţineau provinciile într-un regim de ocupaţie străină, cu toate abuzurile caracteristice unei asemenea situaţii.

Răscoala devenise inevitabilă şi ea s-a desfăşurat pe trei planuri sociale. Mişcarea populară de rezistenţă, declanşată în 1566 în Flandra, la frontiera cu Franţa, a urcat treptat spre nord, cuprinzînd întreg teritoriul Ţărilor de Jos. La rîndul său, mica nobilime şi-a unit forţele, cerînd abolirea Inchiziţiei. În cele din urmă, însă, marii seniori au luat lupta pe seama lor, prin prinţul Wilhelm de Orania şi conţii Egmont şi Hoorn.

Reprimarea răscoalei a revenit ducelui de Alba, celebru — pînă şi în acele timpuri dure — pentru cruzimea şi lipsa lui de scrupule. În fruntea unei armate de zece mii de soldaţi, el a trecut cele şaptesprezece provincii prin foc şi sabie, măcelărind peste opt mii de oameni în cinci ani şi executînd pe doi dintre liderii insurecţiei, Egmont şi Hoorn. Dar, în ciuda acestei băi de sînge, lupta pentru libertate a continuat şi, în 1581, partea de nord s-a declarat independentă, formînd Provinciile Unite, în limitele aproximative ale actualei Olande şi adoptînd forma de stat republicană: Ţările de Jos meridionale (Belgia şi Luxemburgul de azi; minus unele teritorii) au rămas sub dominaţie spaniolă pînă în 1713, cînd au fost cedate Austriei, care le-a păstrat aproape opt decenii, marcate de numeroase răscoale şi războaie.

Revoluţia franceză din 1789 şi epoca napoleoniană au adus noi prefaceri. Sub presiunea armelor franceze, Provinciile Unite s-au transformat mai întîi în Republica Batavă şi apoi în Regatul Olandei, pe cînd Ţările de Jos meridionale au fost pur şi simplu anexate Franţei. Congresul de la Viena a anulat însă în 1815 această împărţire, adunînd toate provinciile (cu excepţia Marelui ducat de Luxemburg, devenit independent) într-un singur regat al Ţărilor de Jos, care a avut o viaţă scurtă: peste cincisprezece ani, Belgia şi-a proclamat independenţa.

Fugară şi plină de lacune, această incursiune istorică omite inevitabil importante etape, aspecte, evenimente şi personalităţi din trecutul Ţărilor de Jos. Din ea lipseşte tabloul unei economii într-o viguroasă şi aproape constantă ascensiune de-a lungul veacurilor XVII-XIX, fenomen care avea să se traducă şi prin constituirea treptată a unui uimitor de vast imperiu colonial. Lipsesc, de asemenea, permanentele conflicte de clasă din interior, ca şi multele războaie purtate cu marile puteri europene ale epocii. Lipseşte mai ales pleiada de maeştri ai culorii şi ai cuvîntului, ai mistriei şi ai gîndirii, ale căror nemuritoare opere fac parte integrantă din tezaurul de frumos şi înţelepciune al întregii lumi: lipsesc Bosch, Van Eyck şi Memling, cei doi Breughel, Rubens, Van Dyck şi Jordaens, Rembrandt şi Frans Hals, cei doi Van Ruysdael şi Vermeer, Van Gogh şi Van Dongen, Crommelynck şi De Ghelderode, lipsesc făuritorii anonimi ai maiestuoaselor bazilici şi catedrale multicentenare, lipsesc autorii necunoscuti ai epopeilor populare, ca şi autorii cunoscuţi ai tratatelor de filozofie şi retorică, lipsesc mulţi, mulţi alţii...

Evocîndu-i fie şi în treacăt, constaţi cu profundă admiraţie cît de uriaşă e contribuţia micului triunghi din nord-vestul Europei la arta şi cultura universală, cît de strălucit se confirmă adevărul că importanţa efectivă a unei ţări, valorile sale autentice şi definitive nu au nimic de-a face nici cu dimensiunile suprafeţei, nici cu cifra populaţiei.

Prezenţa trecutului

Călătorului prin Belgia şi Olanda îi vine greu, aş spune chiar că-i e imposibil să facă abstracţie de istorie. Mărturiile unui trecut mai îndepărtat sau mai apropiat se fac simţite la tot pasul, cu o discretă insistenţă; în dantela de piatră patinată a unei faţade gotice din Louvain sau Haarlem, ale cărei temelii au fost puse în primii ani ai mileniului nostru; în blocurile moderne şi viu colorate din Anvers sau Rotterdam, care s-au înălţat pe locul ruinelor lăsate de ocupaţia hitleristă; în uliţa strîmtă şi pavată cu bolovani de rîu, care poartă încă numele unei bresle medievale de meşteşugari din Bruges sau Delft; în frontispiciile bătrînelor case negustoreşti de pe malul canalelor din Amsterdam, cu scripeţii care urcau în magaziile din pod sacii cu cafea şi lăzile cu mirodenii, aduse pînă în prag de luntre pîntecoase; în splendidele şi melancolicele vestigii ale măreţiei de odinioară a fostului port Bruges, al cărui destin la Marea Nordului reproduce pe cel hărăzit Histriei noastre, la Marea Neagră.

Cu deosebire te solicită istoria în lăcaşurile unde prezenţa ei constituie obiectul unei stăruitoare preocupări din partea celor ce lucrează acolo. Ca de pildă la Arhivele Ministerului de Afaceri Externe*, unde am putut pătrunde într-un timp record graţie extremei bunăvoinţe a domnului consilier Jacques Willequet,

* De fapt, titulatura completă este Ministerul Afacerilor Externe, al Comerţului Exterior şi al Cooperării pentru Dezvoltare.

el însuşi un distins istoric. În cursul celor nouă zile de lucru pe care le-am petrecut în micile dar primitoarele încăperi ale serviciului, am avut posibilitatea să consult documente originale, de un prodigios interes pentru istoria României, care vor ajunge curînd sub ochii cititorilor noştri.

În acelaşi timp, am făcut cunoştinţă cu una dintre cele mai remarcabile echipe de arhivişti pe care mi-a fost dat să le întîlnesc. Funcţionar, în sensul curent al cuvîntului, nu este nici unul: fiecare se consideră şi izbuteşte să fie un colaborator apropiat al celui venit să cerceteze comorile ascunse între cartoanele unor dosare meticulos alcătuite.

Cu infinită răbdare şi impresionantă competenţă, dl. Hugo de Jonghe, şef-adjunct al serviciului, nu s-a mulţumit să-mi pună la dispoziţie documentele cerute, ci mi-a sugerat cîteva surse suplimentare, a căror existenţă nici nu o bănuiam. Cu o maturitate care-i dezminţea vîrsta încă foarte tînără, dl. Marc de Bruyn m-a ajutat să mă orientez pe cărările, la început necunoscute, ale clarificărilor de materiale, sacrificîndu-şi în acest scop o bună parte din timpul liber. Cu o promptitudine surprinzătoare, dl. A. Dernelle a realizat, în condiţii ireproşabile şi într-un timp record, microfilmele şi fotocopiile solicitate. Părăsind acest serviciu de arhive, am luat cu mine amintirea nu numai a unor gazde desăvîrşite, ci şi a unor sinceri îndrăgostiţi de istorie.

Aceeaşi atmosferă de caldă receptivitate faţă de călătorul venit de la celălalt capăt al continentului, cît şi faţă de marile probleme ale istoriei am regăsit-o în sobrul sediu al Institutului de istorie socială din Amsterdam. Din păcate, nu l-am putut întîlni pe directorul său, cunoscutul om de ştiinţă prof. dr. Fr. de Jong, absent din oraş în puţinele zile pe care le-am petrecut acolo. Avînd-o însă ca ghid pe d-ra M. Hunink, bibliotecar-şef, am parcurs sălile de studiu, unde toate mesele şi toate scaunele erau ocupate. Într-o tăcere tulburată doar de foşnetul hîrtiei şi de şoaptele explicative, abia auzite, ale călăuzei mele, am văzut între doi tineri cercetători olandezi, un reputat medievalist japonez, oaspete temporar al Universităţii din Leyda; cu un rînd înapoia lor lucrau cot la cot un blond adolescent, despre care am aflat cu mirare că îşi dădea doctoratul la Universitatea din California, o indoneziană oacheşă, cu ochii codaţi şi graţia unei dansatoare din Bali, care scria o severă lucrare despre evoluţia salariilor pe plantaţiile de cauciuc din Java în timpul dominaţiei coloniale; în sfîrşit, figura ascetică, cu pielea de culoarea abanosului, a unui specialist în istoria artei est-africane din Nairobi.

Jean Vanwelkenhuyzen, directorul Centrului de cercetări şi studii istorice privind cel de-al doilea război mondial, din Bruxelles...

Multinaţionalul peisaj uman al sălii de lectură oglindea cu fidelitate considerabilul prestigiu mondial de care se bucură Institutul din Amsterdam. Posesor al unei imense arhive şi al unei biblioteci de aceleaşi proporţii, el se află în strînse relaţii cu numeroase instituţii similare din lumea întreagă, inclusiv cu cele din ţara noastră, cu care colaborarea s-a dovedit deosebit de fructuoasă.

Uraganul la microscop

Aducător al unor distrugeri şi hecatombe fără precedent, nici măcar în trecutul atît de zbuciumat al Ţărilor de Jos, cel de-al doilea război mondial s-a ancorat pentru totdeauna în memoria belgienilor şi olandezilor. A omului simplu, care l-a trăit sau l-a cunoscut prin povestirile celor mai vîrstnici, dar şi a istoricului, care continuă să-l examineze sub toate aspectele, să-i dezvăluie toate resorturile, să-i examineze fiecare piesă în parte.

Coincidenţa sărbătorilor de primăvară a făcut ca Institutul regal de documentaţie asupra celui de-al doilea război mondial

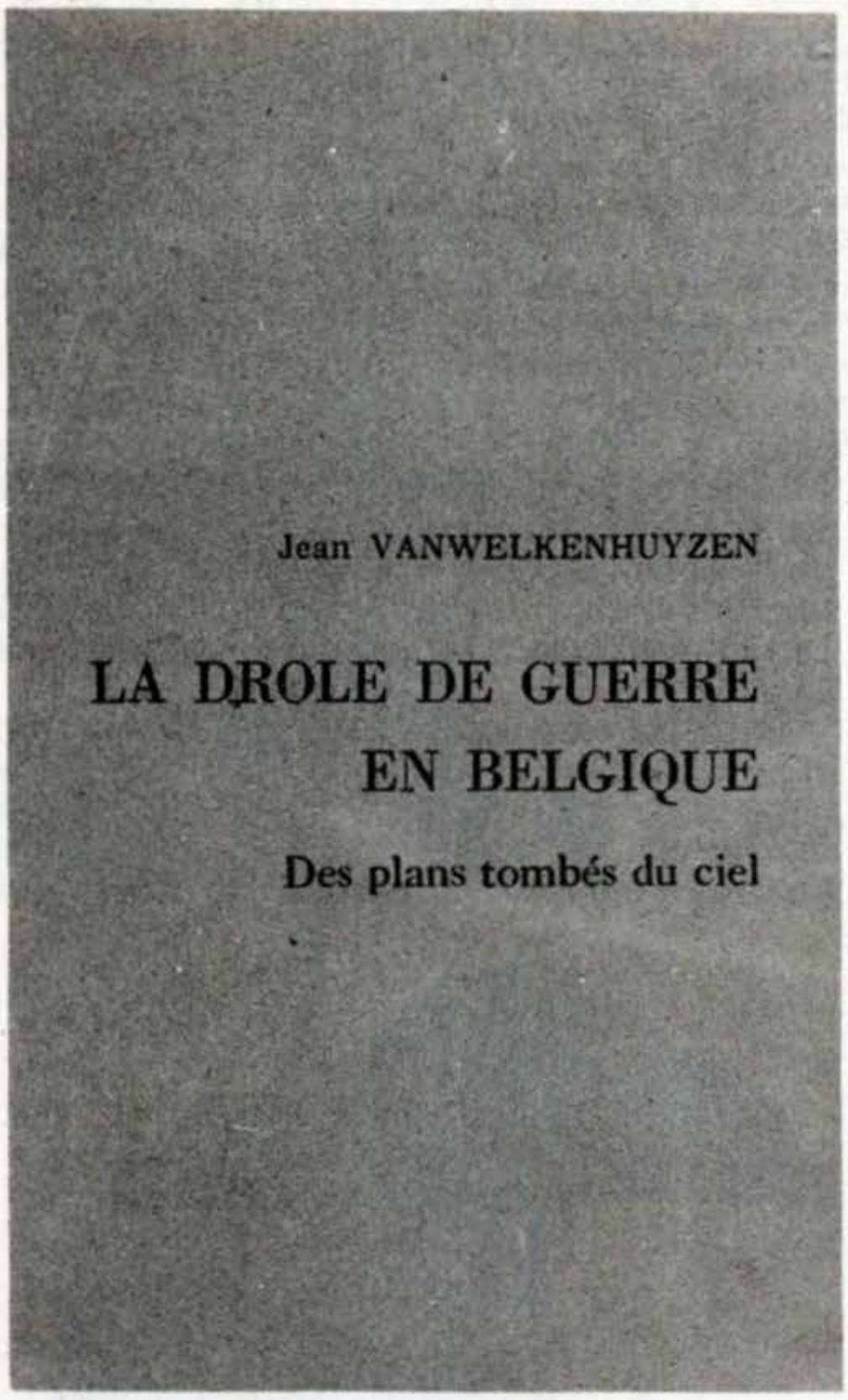

...și pagina de titlu a uneia din eruditele sale scrieri: Războiul ciudat în Belgia

din Amsterdam să-și închidă porțile exact pe durata scurtei mele vizite. În schimb, am avut șansa să iau contact cu intensa activitate desfășurată de Centrul de cercetări și studii istorice privind cel de-al doilea război mondial, din Bruxelles.

Pe directorul său, dl. Jean Vanwelkenhuyzen, cititorii noștri îl cunosc din articolul **Prăbușirea frontului belgian — o nouă reconstituire (mai 1940)** apărut în nr. 4/1972. Mult mai tînăr decît mi l-aș fi închipuit judecînd după erudiția scrierilor sale, d-sa m-a întîmpinat cu tipică ospitalitate belgiană în sediul din Place Louvain, 4, consacrînd o după-amiază întreagă unei convorbiri dintre cele mai instructive.

Înființat printr-o decizie a Ministerului Educației Naționale la sfîrșitul anului 1967 (completată de alte două decizii în 1968 și 1971), ca unitate autonomă a Arhivelor generale ale Regatului (care depind de acest minister), Centrul a făcut primii pași abia la începutul lui 1969. Misiunea sa, așa cum o stabilește textul oficial de creare, este de a colecta, clasa, păstra și valorifica documentația necesară unei istorii exhaustive a Belgiei în perioada 1939-1945. Conducerea aparține unui comitet științific, alcătuit din zece personalități alese de minister din lista de propuneri întocmită de Asociațiile patriotice cele mai reprezentative, opt specialiști în istorie contemporană, directorul general al Arhivelor și directorul Centrului.

Acesta din urmă e ajutat de un personal științific compus din nouă cercetători, dintre care un prim asistent, patru asistenți și patru atașați. În plus, colaboratori temporari, angajați prin contract, își aduc contribuția la realizarea cîte unei anumite lucrări, pentru care forțele proprii ale Centrului nu sînt suficiente. De asemenea, în toate provinciile Belgiei, există numeroși corespondenți voluntari, care „prospectează terenul" în vederea obținerii de noi materiale și date legate de obiectul studiilor efectuate.

După cum mi-a explicat dl. Jean Vanwelkenhuyzen — și așa cum am putut constata pe loc — fiecare cercetător, în afara sarcinii sale cu caracter particular-științific, are și una de tip general ori gospodăresc, ca de exemplu coordonarea arhivei, fototecii sau bibliotecii (toate trei foarte bogate), clasarea benzilor de magnetofon sau a tăieturilor de presă etc.

Pe bună dreptate, dl. Jean Vanwelkenhuyzen acordă prioritate bazei documentare: „Atenția noastră principală trebuie să se concentreze asupra salvării de la uitare a tot ce poate constitui informații referitoare la război. Publicarea de articole și studii va veni de-abia într-un al doilea timp". Eforturile Centrului de a strînge documentație de tot felul nu au rămas fără rezultate. Printre cele mai de seamă mi s-au părut ampla colecție de ziare și reviste antifasciste din timpul ocupației și ceea ce s-ar putea numi seria memorialistică orală — mărturiile înregistrate pe bandă ale participanților civili și militari la lupta împotriva cotropitorilor hitleriști, ale deținuților din închisori și lagăre, ale deportaților la muncă obligatorie în Germania, ba chiar și ale unor foști membri ai autorităților de ocupație naziste.

Dar „al doilea timp", cel al publicării de articole și studii, se afirmă și el de pe acum. Centrul editează o revistă anuală, un buletin lunar, o colecție de documente și una de inventare ale arhivelor particulare, precum și cîteva volume axate pe marile probleme ale participării Belgiei la cel de-al doilea război mondial.

Disecînd, sub lentila microscopului, marea conflagrație care a însîngerat Țările de Jos, istoricii belgieni și olandezi se apleacă cu minuțiozitate asupra fiecărui detaliu, cu ferma convingere că munca lor contribuie nu numai la înțelegerea trecutului, ci și la protejarea viitorului, la evitarea unei noi dezlănțuiri a devastatorului uragan al războiului.

MARII MOGULI ŞI VREMEA LOR

ADINA BERCIU

Secolul XVI, în care se integrează perioada mogulă* din istoria indiană, este, pe plan larg istoric, o epocă de glorie, de măreţie, de afirmare a unor mari personalităţi.

Europa Renaşterii şi a Reformei e dominată atît de suverani strălucitori, ca Francisc I în Franţa, Elisabeta I în Anglia, Ivan IV în Rusia, Soliman Magnificul în Imperiul otoman, cît şi de mari personalităţi care au avut un rol deosebit în evoluţia social-politică şi culturală, Luther în Germania, Calvin în Elveţia, Erasmus din Rotterdam, Rabelais în Franţa, marii artişti ai Italiei — Michelangelo şi Leonardo da Vinci, pentru a nu cita decît pe cîţiva din strălucita pleiadă renascentistă.

La strălucirea acestui secol contribuie şi India cu realizările şi personalităţile perioadei mogule. Este o perioadă care ocupă în istoria Indiei un loc deosebit. Ea marchează un progres general al societăţii indiene pe plan economic, politic şi cultural. Se realizează o mai bună reglementare şi organizare a activităţii statului în diferite domenii. Prin unificarea religiei, creşte eficacitatea acestui instrument de guvernare al statului feudal.

Babur, supranumit Tigrul...

In Asia Centrală, în primele decenii ale sec. XVI s-au afirmat noi formaţiuni statale puternice, ca statul safavit în Persia şi statul uzbec, între Munţii Ural şi Marea Aral. În Turkestan se duceau lupte aprige între şefii timurizi (descendenţi din Timur-Lenk) pentru stăpînirea Samarkandului.

Unul dintre aceştia, Babur sau Baber (supranumit Tigrul) a reuşit să-şi extindă puterea pînă la graniţa Indiei, cucerind, începînd din 1504, noi regiuni în Asia Centrală. Şi-a îndreptat apoi privirile spre bogata Indie. Situaţia de aici îi favoriza planurile. Mai întîi, pentru că nordul Indiei mai cunoscuse dominaţia musulmană, încă în sec. XII, cînd Mohamed din Ghor a întemeiat sultanatul de la Delhi, care ulterior s-a fărămiţat în zeci de dinastii locale. Autoritatea acestora ajunsese să fie mult slăbită datorită luptelor cu alte forţe feudale locale (aristocraţia indiană). Un astfel de conflict a constituit pretextul intervenţiei lui Babur. Daulat-Khan-Lodi, guvernator al Pendjabului, aflat în conflict cu dinastia regală de origină afgană de la Delhi, l-a chemat în 1523 în ajutor pe Babur. Acesta nu a putut acţiona imediat şi abia în 1525 a pătruns în nordul Indiei, susţinînd, la Panipat, o sîngeroasă bătălie.

Bătălia, care a marcat apusul dinastiei afgane şi răsăritul unei noi puteri, cea mogulă, s-a desfăşurat într-o frumoasă dimineaţă de aprilie a anului 1526. Ea a ilustrat pe deplin diferenţa dintre cei doi

* Mogul sau Mughal — formă arabică şi persană a cuvîntului mongol. Este folosit pentru a se desemna dinastia împăraţilor fondată de Babur în 1526.

adversari. Pe de o parte Ibrahim II Lodi, ultimul reprezentat al dinastiei afgane, fără experienţă războinică, lipsit de ajutorul supuşilor săi, a mers la luptă în fruntea unei armate puţin numeroase, care nu avea artilerie şi nici comandanţi iscusiţi. Pe de altă parte, Babur, un veteran în războaie, deşi mai tînăr ca Ibrahim, comanda o puternică artilerie şi o cavalerie antrenată în tactica şarjelor de flanc. Succesul lui a constat tocmai într-o iscusită combinare a lor. În luptă, Ibrahim a fost ucis. „Începînd cu această victorie — scrie Babur în **Memoriile** sale — eu am luat titlul de **ghazi** («împărat»)".

Babur a fost primul mare mogul şi fondatorul imperiului cu acelaşi nume. Obţinînd controlul asupra celei mai mari părţi a Indiei, el nu a dus totuşi o politică administrativă specială; nici nu a avut timp s-o facă, deoarece a murit în 1530. A realizat doar o împărţire a teritoriilor cucerite în provincii, numite beguri, conduse de begi pe care-i controla personal foarte riguros.

La moartea sa a lăsat un imperiu întins — dar de loc consolidat — incluzînd regiunile Afganistan, Pendjab, Delhi şi Cîmpia Biharului. În 1530 tronul a fost ocupat de fiul cel mai mare al lui Babur, Humayun („Fericitul"), în vîrstă de 23 ani. A fost un brav general şi un bun cunoscător al artelor. În pofida numelui pe care îl purta, domnia lui nu a fost

fericită, caracterizîndu-se prin lupte între urmaşii lui Babur şi între sectele religioase.

Pe plan intern, Humayun a reformat finanţele, punînd în circulaţie foarte multe monede de argint. Comerţul pe uscat şi pe mare s-a intensificat, iar de pe litoral au început să pătrundă spre interior numeroşi spanioli şi portughezi. Humayun a încercat extinderea şi mai departe a graniţelor imperiului, desăvîrşind cucerirea Bengalului. Dar în timp ce purta război în această regiune, cei doi fraţi ai săi, Kamram şi Hindal, l-au înlăturat de la tron. Au urmat 13 ani de peregrinări, la sfîrşitul cărora, cu ajutorul regelui Tamasp al Persiei, Humayun şi-a reluat tronul la Delhi, în 1555.

Cînd a murit, a lăsat doi fii: pe Akbar şi pe Muhamed-Hakim. La 14 februarie 1556, Akbar (1556-1605) a fost încoronat ca împărat. Avea doar 13 ani.

Singurul portret contemporan al lui Akbar este această schiţă în creion făcută cu puţini ani înaintea morţii lui

În pp. 80-81: *scenă simbolică înfăţişînd pe fondatorii dinastiei mogule: Timur (în centru) oferă coroana descendentului său Babur (în stînga). În dreapta — Humayun, fiul şi urmaşul la tron al lui Babur*

...şi Akbar, organizatorul

Pînă în 1560, imperiul a fost condus în numele lui Akbar, minor, de Bairam-Khan, în calitate de regent. În acel an, regentul a fost surghiunit la Mecca şi împăratul a început să guverneze singur. Preocupat, în primii ani, de probleme teritoriale, Akbar a recucerit pînă la urmă imperiul bunicului său Babur. În 1561, a pus stăpînire pe Malwa, în 1568 a ocupat regiunea cunoscută sub numele de Rajputana, iar patru ani mai tîrziu, Gujaratul, intrînd astfel în posesia portului Surat, deosebit de important pentru comerţul exterior al imperiului. Şi-a întins apoi stăpînirea asupra Bengalului, anexînd în continuare Belucistanul şi Kandaharul şi pătrunzînd tot mai adînc în podişul Deccanului.

Totuşi, dacă Akbar ar fi fost numai un cuceritor, i s-ar fi rezervat un loc mai restrîns în istoria indiană. Ceea ce a făcut din Imperiul mogul cea mai glorioasă perioadă din istoria Indiei şi din el cel mai mare mogul a fost opera lui de organizare statală, politică administrativă şi atitudinea faţă de rajpuţii hinduşi.

În timpul domniei lui Akbar, Imperiul mogulilor s-a consolidat, ajungînd la cea mai mare înflorire. S-au cristalizat un întreg aparat administrativ şi financiar unitar, o puternică armată, precum şi clasele sociale. Toate instituţiile fondate sau reorganizate de Akbar au suferit foarte puţine modificări în timpul urmaşilor săi. Akbar este apreciat ca un organizator de geniu, înzestrat cu un deosebit spirit de gospodărire şi în acelaşi timp, ca un om cu vederi largi, cu înclinaţii spre arte şi literatură. Curtea sa a devenit un adevărat centru cultural al Asiei de Mijloc.

Akbar a căutat să şi-i apropie pe hinduşi, folosindu-i în treburile imperiului şi încercînd să evite nemulţumirile ce le erau pricinuite de nerespectarea instituţiilor hinduse şi de modul în care erau trataţi de musulmani.

Primul pas l-a făcut în 1561, cînd s-a căsătorit cu Jodl-Bai din Rajputana. Exemplul lui Akbar a fost urmat şi de alţi supuşi ai săi. În scurt timp, această dorinţă de conciliere s-a transformat într-o politică de stat, concretizată în acordul încheiat cu feudalii rajputani, de religie hindusă. Acestora li se îngăduia să-şi controleze teritoriile în calitate de agenţi ai mogulilor, li se respectau templele şi obiceiurile, erau scutiţi de taxa necredincioşilor.

În final, rajpuţii au fost luaţi în întregime în serviciul imperial, devenind principalii susţinători ai Imperiului mogul. Unii dintre ei, ca Raja Bhagwan-Das şi Raja Mansingh, au devenit consilieri personali ai lui Akbar.

În ceea ce priveşte politica de integrare şi uniformizare administrativă a teritoriilor, dispunem, ca principală sursă de informare, de actele emise de cancelaria lui Akbar şi de însemnările lui Abu 'l Fazl (poet indian din sec. XVI), o veritabilă enciclopedie a Indiei. Deosebit de importante sînt şi izvoarele europene — spre exemplu jurnalul doctorului Bernier, care a trăit nouă ani la curtea lui Akbar. Din cercetarea acestor surse reiese că Akbar a creat serviciul imperial ierarhizat şi sistematizat, împărţit în 33 trepte, cu ranguri precise şi salarii fixe.

Una din trepte o formau mansabdarii. Titlul are origine militară (**mansab:** „unitate de cavalerie"); în vremea lui Akbar însemna un funcţionar depinzînd direct de împărat, ale cărui atribuţii puteau fi atît civile, cît şi militare. În felul acesta, s-a constituit un singur cadru

Monedă de aur cu imaginea lui Jahangir contemplînd o cupă de vin

pentru corpul civil şi cel militar. O altă realizare administrativă a fost organizarea guvernării locale. Akbar a împărţit teritoriul imperiului în state dependente, ai căror conducători plăteau tribut, şi state supuse direct legislaţiei imperiale. La rîndul lor, acestea erau divizate în subahuri sau provincii (12 în timpul lui Akbar), în districte (sarkar) şi subdistricte, conduse de subadar sau guvernator şi de un divan. Subadarul dispunea de întreaga putere administrativă şi militară, atît timp cît era în funcţie. El era asistat de către un divan, avînd ca sarcină strîngerea veniturilor şi plata trupelor. Banii adunaţi se trimiteau la Delhi şi numai de acolo erau plătiţi funcţionarii. Prin acest sistem centralizat, Akbar urmărea ca guvernatorii să nu poată întreţine o forţă armată independentă, folosită într-o eventuală revoltă. Mai mult, pentru preîntîmpinarea oricărei complicităţi între funcţionari, aceştia nu stăteau în serviciul imperial mai mult de patru ani.

În sfîrşit, o a treia mare realizare administrativă a lui Akbar a constituit-o modalitatea stabilirii veniturilor ţării. Principala sursă de venituri fiind taxele pe produsele pămîntului, strîngerea lor a fost preocuparea de căpetenie a guvernului. Cu ajutorul primului ministru, Todar Mal, Akbar a remăsurat pămîntul întregii Indii de Nord şi l-a împărţit în mai multe categorii, după natura solului şi calitatea recoltelor obţinute. S-a calculat apoi o producţie medie şi un venit mediu, acesta fiind punctul de plecare în stabilirea impozitului funciar. Cu strîngerea lui erau însărcinaţi funcţionarii imperiali, care însoţeau predarea sumelor respective de rapoarte şi dări de seamă. Reglementarea lui Todar Mal a dăinuit în nordul Indiei pînă în sec. XVIII.

Armata a fost reorganizată şi dotată cu artilerie puternică şi cu specialişti străini, de obicei turci. Trupele permanente, puţine la număr, erau comandate de mansabdari. Împăratul avea o gardă personală. Datoria tuturor soldaţilor era de a lupta sub steagul sacru, moartea pe cîmpul de bătaie aducîndu-le onoarea de martir

Două reşedinţe şi un amalgam de obiceiuri

Reşedinţa imperială era la Delhi şi la Agra, după anotimp şi dorinţă. Conform ceremonialului stabilit de Akbar, curînd după răsăritul soarelui împăratul apărea la balcon pentru a da salutul public. Apoi asista la o luptă de animale (de elefanţi sau de tigri), după care trecea în holul de audienţe unde, timp de două ore, primea petiţii, dădea ordine funcţionarilor, îi asculta pe ambasadori. Odată această parte a ceremonialului încheiată, împăratul mergea în holul particular de audienţe, unde-l aşteptau miniştrii, personajele cele mai importante, în ordine ierarhică după împărat. Pentru dezbateri secrete, ei aveau dreptul de a intra după cortina roşie din acest hol, cel mai însemnat privilegiu de la curtea marilor moguli. Discuţiile cele mai confidenţiale aveau însă loc în turnul regal sau în apartamentele particulare ale împăratului.

Pe teritoriul imperiului lui Akbar coexistau mai multe religii: hindusă, musulmană, budistă, şiită. Pentru ca un imperiu atît de vast să poată fi organizat cît mai bine şi mai trainic cu putinţă, marele mogul a încercat să impună o religie unitară.

Căutînd să rezolve disputele doctrinale şi să aducă ordinele religioase în armonie cu **Coranul,** Akbar, care avea o filozofie tolerantă şi era un îndoielnic mahomedan, a inaugurat, în 1579-1580, un mare cult numit Din Illahi sau Credinţa Divină. Noul cult imperial era menit deci să întărească regalitatea, concentrînd într-un singur focar toate religiile şi legîndu-le de persoana împăratului, care era considerată sfîntă şi intangibilă. Atribuind o trăsătură mistică împăratului, Akbar îndemna astfel populaţiile imperiului la şi mai multă supunere. Cultul, care îl avea în centru pe Akbar venerat ca profet al noii credinţe, era monoteist, bazat pe credinţa morală în cele patru virtuţi: înţelepciune, curaj, castitate şi dreptate. Adepţii ei semnau următoarele: „Eu de bunăvoie am renegat islamul. Eu adopt credinţa divinului shah Akbar. Declar prin prezenta că sînt gata să sacrific pentru el bunurile mele, viaţa mea, fericirea mea şi religia mea".

Caracterul acestei religii era eclectic. Ceremoniile au fost împrumutate de la perşi, turci sau europeni, portughezi şi spanioli catolici, aflaţi pe tărîmurile

Indiei. Akbar a sfîrşit prin a-şi da fiul, Murad, să fie educat în religia creştină. Noua religie nu a căpătat în anii următori, răspîndire în masă. De altminteri, Akbar nici nu a avut timpul suficient să o consolideze. După moartea sa s-a revenit la islamism ca religie de stat.

În septembrie 1605, Akbar s-a îmbolnăvit grav şi a murit (există afirmaţii că ar fi fost otrăvit). A fost îngropat la Sikandara, lîngă Agra, în mausoleul construit de el.

Ultimul secol de glorie

Urmaş a fost desemnat fiul său, **Jahangir** („Cuceritorul lumii" 1605-1627). Domnia i-a fost tulburată de revoltele supuşilor săi, cauzate, în mare parte, de pasiunea lui Jahangir pentru o femeie de origine tătară, cu care s-a căsătorit în 1611. Căpătînd, o dată cu căsătoria, titlul de **Nur Mahal** („Frumoasa Palatului") — împărăteasa, femeie energică şi inteligentă, a condus, de fapt, statul. A dispus să se bată monezi cu efigia sa, a semnat firmanele imperiale şi l-a înlocuit pe soţul său la diferite obligaţii cerute de ceremonialul curţii. Ambasadori veniţi de pretutindeni se închinau lui Nur Mahal.

Jahangir a întreţinut legături atît cu portughezii, care controlau ruta maritimă spre Mecca, cît şi cu englezii, a căror companie a Indiilor Răsăritene se înfiltra tot mai mult în portul Surat, important centru comercial pe coasta de vest a Indiei. Din 1612, compania a devenit un auxiliar naval al Imperiului mogul, obţinînd privilegii comerciale importante.

În cei peste 20 ani de domnie a lui Jahangir, expansiunea mogulă a continuat. Regiunea Mewar (singura care mai aparţinea rajpuţilor) a capitulat în 1614, fortăreaţa Kangra în 1620, iar Ahmadnagorul, din Deccan, peste alţi şase ani.

Între 1627-1658, tronul mogulilor a fost ocupat de Shah-Djahan („Regele lumii"), fiul cel mare al lui Jahangir. Ambiţios, el şi-a legat numele de masacrarea tuturor bărbaţilor din familiile colaterale înrudite. Scăpînd însă de rivali, a domnit ca un suveran bun şi clement. Lipsită de reforme şi de evenimente politice deosebite, domnia lui s-a remarcat prin mai multe construcţii artistice impu-

Shah-Djahan, mogulul care a construit mausoleul Tadj-Mahal

nătoare ca, de exemplu, Moscheea Djuman-Mudjid, socotită una din cele mai frumoase din lume, căreia împăratul i-a dăruit un **Coran** din sec. XII, pantofii profetului umpluţi cu iasomie şi — spune legenda — un fir din mustaţa lui Mahomed. Palatele de la Agra şi Delhi au fost împodobite cu noi ornamente. Dar cea mai frumoasă dintre construcţiile ridicate în vremea lui Shah-Djahan este Mausoleul Tadj-Mahal, înălţat în amintirea iubitei sale soţii **Muntaz-i-Mahal** („Aleasa Palatului"). Mausoleul, din marmură albă, strălucitoare, ornamentată cu flori de crin, este aşezat în mijlocul unui parc mărginit de un zid de arcuri dantelate din gresie roşie. Ansamblul este socotit, pe bună dreptate „minunăţia Agrei", „coroana lumii," „visul de marmură".

În 1656, Shah-Djahan a căzut bolnav şi la doi ani a murit. A urmat cel mai lung război de succesiune din perioada mogulă, încheiat, în 1659, cu victoria lui Aurangzeb (1659-1707), unul din cei patru fii ai lui Shah-Djahan. A fost ultimul mare mogul. În prima parte a domniei — pînă în 1680 — Aurangzeb a continuat politica de toleranţă şi campaniile din Deccan. După această dată, mogulul, în vîrstă de 62 ani, a devenit un ascet şi un musulman convins. Şi-a mutat Capitala în provincia Deccanului (al cărui guvernator a fost pînă în 1659), acordînd o atenţie deosebită războaielor purtate în numele credinţei islamice şi pentru răspîndirea ei şi abandonînd politica de toleranţă. La moartea sa, imperiul se întindea de la Munţii Himalaia în nord-vest la Capul Komorin în sud.

O dată cu Aurangzeb s-a sfîrşit şi cu puterea efectivă a împăraţilor moguli. Coeziunea imperiului a dispărut, ca şi continuitatea suveranilor (în doisprezece ani s-au succedat cinci împăraţi), guvernatorii tinzînd să devină tot mai independenţi faţă de curtea de la Delhi, principalele provincii, Bengalul şi Deccanul, declarîndu-se viceregate otomane.

Războaie interne, lovituri de palat, abuzuri şi uzurpări — acesta a fost sfîrşitul fără glorie al unei epoci glorioase: aceea a marilor moguli.

MICROFIŞIER BIBLIOGRAFIC

Chauvelat R., **L'Inde mystérieuse, ses rajahs, ses brahmanes, ses fakirs**, Paris, 1930; Chesnaux J., **L'Asie Orientale aux XIXe et XXe siècle**, Paris, 1966; **Encyclopaedia Britanica**, vol. XV, 1969; Lavisse-Rambaud, **Histoire générale du IVe siècle à nos jours**, vol. IV şi VI, Paris, 1924; Lotti P., **L' Inde**, Paris, 1913; Mureşan C., **Imperiul britanic**, Bucureşti, 1967; Nehru J., **Descoperirea Indiei**, Bucureşti, 1956; **The Oxford History of India**, Oxford, 1966; Powell Y., **Histoire d'Angleterre des origines à nos jours**, Paris, 1932; Prasard I., **L'Inde du VIIe au XVIe siècle**, vol. VIII, Paris, 1930.

CONSTANTIN DAICOVICIU

(1 martie 1898-27 mai 1973)

Poate nici un alt anotimp nu-i mai scump arheologului decît vara. În lumina crudă şi chemătoare a soarelui văratec, încinse pînă la incandescenţa marilor destăinuiri, pietrele trecutului, cu sporită generozitate, îşi dezvăluiesc tainele. Şi ochiul care le scrutează şi cugetul care le cercetează, cu mai multă limpezime deslueşte din fierbinţeala lor mărturie ceea ce cîndva a fost.

Pentru Constantin Daicoviciu, neobositul căutător de urme ale trecutului nostru milenar în tot cuprinsul ţării, această vară a rămas pentru totdeauna neîncepută, o promisiune doar în chenarul îndoliat al unei zile de sfîrşit de mai.

În acea zi, la Sarmizegetusa, marmura a lăcrimat...

„Eminent om de ştiinţă şi pedagog — se arată în necrologul publicat de Academia Republicii Socialiste România, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice şi Ministerul Educaţiei şi Învăţămîntului — academicianul Constantin Daicoviciu, prin multilaterala sa activitate, desfăşurată de-a lungul a peste cinci decenii, a servit cu devotament şi pasiune ştiinţa şi cultura românească, dezvoltarea învăţămîntului, şi-a pus întreaga sa capacitate de muncă, energia şi cunoştinţele în slujba cauzei propăşirii patriei, a triumfului socialismului în România".

Pasiunea pentru descifrarea trecutului îndepărtat al poporului român, în cercetarea căruia a adus remarcabile contribuţii, puncte de vedere noi, materializate în numeroase lucrări, s-a asociat în fiinţa lui C. Daicoviciu cu o nedesmînţită dăruire pentru prezent. Omul de ştiinţă, cu o vastă cultură a fost şi un strălucit profesor, educator a numeroase generaţii de istorici.

Opera sa a intrat în patrimoniul culturii româneşti, bucurîndu-se, totodată, şi de o binemeritată preţuire internaţională.

Magazin istoric, la primul său număr, a primit în paginile sale semnătura lui Constantin Daicoviciu, strălucitul istoric fiind printre cei care au salutat apariţia revistei, în aprilie 1967.

Prin dispariţia lui Constantin Daicoviciu, frontul cercetării istorice din ţara noastră, ştiinţa şi învăţămîntul românesc au pierdut pe unul din reprezentanţii săi cei mai de seamă.

Ginerele lui Mussolini se spovedeşte

JURNALUL LUI CIANO

Suita de extrase pe care o publicăm în numărul de faţă ne aduce la capătul jurnalului lui Ciano. Ultima perioadă de însemnări începe în noiembrie 1942 şi se sfîrşeşte la 8 februarie 1943. Ea coincide îndeaproape cu datele în care se încadrează cotitura hotărîtoare a războiului, marea victorie sovietică de la Stalingrad: 19 noiembrie (declanşarea atacului „în cleşte" de o parte şi de cealaltă a oraşului) şi 2 februarie (capitularea ultimei pungi de rezistenţă a germanilor, la două zile după renunţarea la luptă a feldmareşalului Paulus, în fruntea principalelor forţe încercuite în oraşul de pe Volga). Pentru Hitler, completa înfrîngere marca începutul sfîrşitului, nu numai pe frontul de Est, ci în general, pe toate teatrele de război.

În acelaşi interval de timp, Africa de Nord a devenit, de asemenea, unul dintre mormintele colective ale trupelor Axei. Debarcarea americană şi britanică în Algeria şi Maroc, dublată de ofensiva Armatei 8 a lui Montgomery în Egipt şi apoi în Libia, a prins între ciocan şi nicovală faimosul Afrikakorps **al lui Rommel, precum şi toate întăririle pe care le-au trimis precipitat în Tunisia dictatorii de la Berlin şi Roma.**

Pentru fascismul mussolinian, ambele lovituri semnificau adevărate şi ireparabile dezastre. Pe frontul antisovietic, trupele italiene aveau să piardă 50-70 la sută din efective (120 000 ofiţeri şi soldaţi), în mare parte datorită extenuantului marş de peste 500 km prin stepele ucrainene bîntuite de viscol, care s-a dovedit neiertător. Armata Roşie avusese grijă să anunţe populaţia civilă, prin intermediul manifestelor lansate pe ruta coloanelor în retragere: „Ucraineni! În curînd vor trece pe aici resturile armatei italiene zdrobite. Hrăniţi, găzduiţi, acordaţi îngrijiri medicale acestor soldaţi. Ei au arme de lemn, nu sînt duşmanii voştri, sînt sclavii nemţilor"

Sclavi, într-adevăr, şi încă sclavi mizerabil trataţi de stăpînii lor. Ciano consemnează că, în Africa, naziştii îşi sacrificau „aliaţii" pentru a se putea retrage mai repede. Acelaşi fenomen se înregistra şi pe frontul antisovietic, unde, pentru a se adăposti de ger şi zăpadă în casele ţărăneşti, ofiţerii Wehrmachtului **nu s-au dat înapoi să ordone ca răniţii italieni să fie azvîrliţi afară şi lăsaţi să piară de frig.**

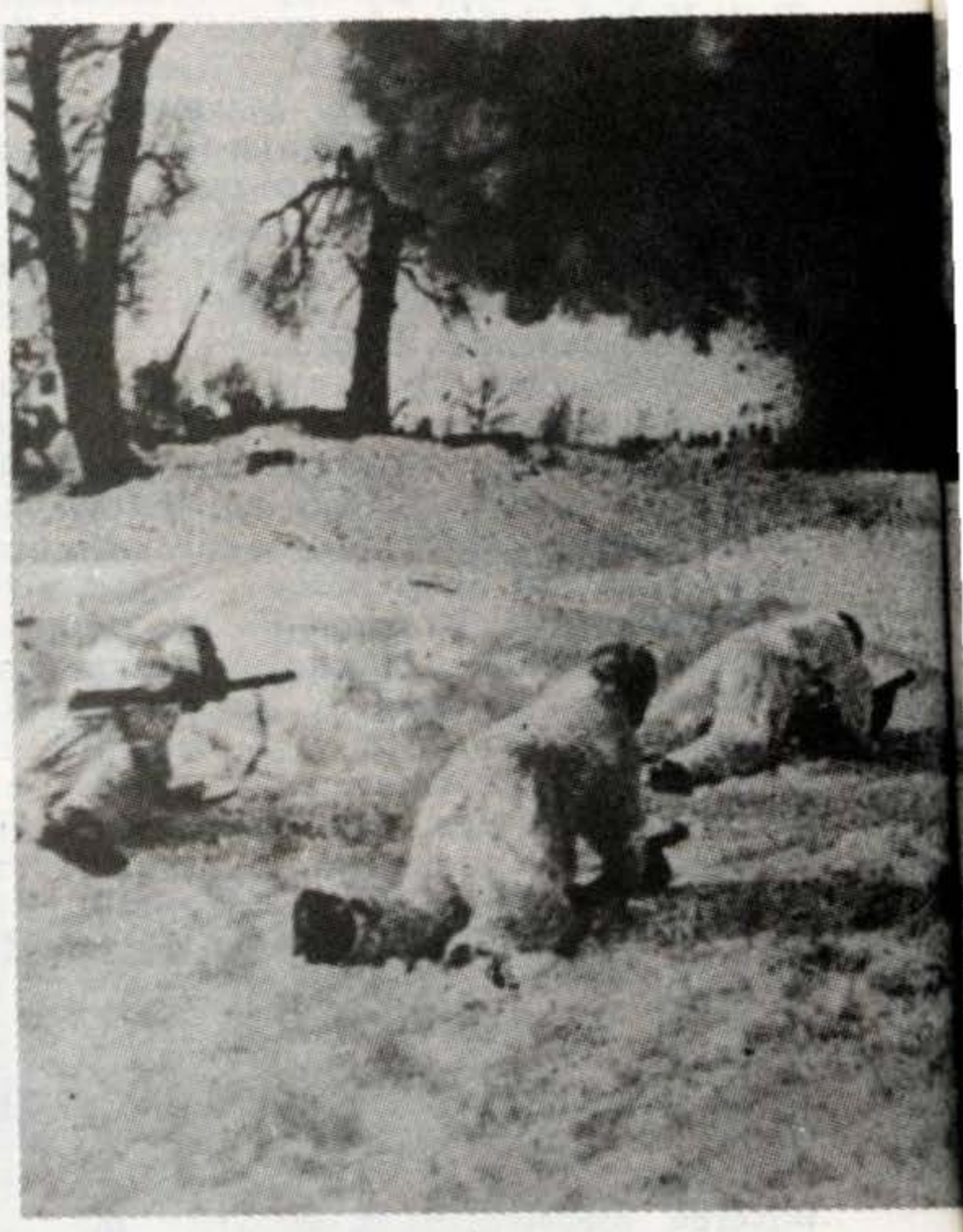

19 noiembrie 1942: trupele sovietice declanşează atacul „în cleşte", de o parte şi de cealaltă a oraşului Stalingrad...

Catastrofele militare se însoţeau de o continuă şi vertiginoasă deteriorare a situaţiei din Italia. Inflaţia făcea paşi uriaşi, puterea de cumpărare a maselor populare scădea în acelaşi ritm, iar pieţele şi magazinele sufereau acum de o lipsă cronică a alimentelor şi a celorlalte mărfuri de primă necesitate. Ripasta exasperată a proletariatului s-a tradus, încă în august 1942, printr-o serie de greve la fabricile şi uzinele din Milano şi Torino. Avînd un caracter net antifascist ele au fost organizate, în cea mai mare parte, de către comunişti. La mai puţin de o lună după ultima însemnare a lui Ciano în ziua de 5 martie 1943, au încetat lucrul muncitorii de la Uzinele Fiat din Torino: greva s-a extins foarte repede la alte întreprinderi ale oraşului, cuprinzînd în total peste o sută de mii de oameni şi avînd un puternic răsunet în întreaga ţară, a cărei industrie de război a fost practic paralizată. În ciuda unei represiuni violente, mişcarea grevistă a zguduit din temelii regimul, demonstrînd cît de largă era baza de mase pe care o căpătase antifascismul şi silind pe cei mai mulţi dintre membrii cercurilor conducătoare să treacă la o fundamentată reconsiderare a întregii situaţii.

...şi agresorii se transformă în prizonieri

Printre cei împinşi fără voia lor pe acest drum s-a aflat şi Ciano. Din păcate, jurnalul se opreşte înainte de perioada hotărîtoare care a precedat fatidica lună iulie şi, implicit, cristalizarea definitivă a poziţiilor sale antimussoliniene. Dar unele semne ale acestei evoluţii se întrezăresc chiar în cîteva dintre paginile pe care le oferim astăzi spre lectură. Un pasaj revelator este, astfel, cel care conţine aprecierile lui Ciano la adresa lui Laval, venit la Cartierul general al Führerului. Cu aceeaşi pană de talentat pamfletar pe care i-am cunoscut-o şi în alte împrejurări, Ciano înfierează pe abjectul politician francez, trădător de patrie şi slugă a cotropitorilor nazişti. Venit din partea unui om care, aşa cum o dovedeşte jurnalul, acţionează cu bună ştiinţă împotriva a ceea ce el însuşi pretinde a fi concepţia sa politică de ansamblu şi, în orice caz, împotriva intereselor cele mai vitale ale poporului italian, cum poate fi interpretat acest necruţător rechizitoriu la adresa lui Laval? Ca mărturia unei crase inconştienţe, care-l împiedică pe Ciano să stabilească o elementară analogie între el şi „colegul" francez? Sau ca un indirect, dar sever proces de conştiinţă, în legătură cu propriul său rol pe scena însîngerată, unde se joacă acum ultimele acte ale tragediei?

Deşi ispititoare, a doua ipoteză e infirmată de paginile următoare ale jurnalului. O însemnare de la sfîrşitul lui decembrie, de exemplu, dezvăluie panica stîngaci mascată a autorului în faţa unor rapoarte de poliţie, destinate ducelui şi care-i prezintă în ipostaza de „pretendent la succesiune". Vehemenţa protestului său, ca şi grija cu care aşterne pe hîrtie o simulată certitudine că Mussolini nu va da crezare unor flecăreli arată că ministrul de Externe nu simte nici un îndemn să renunţe la porţia lui de putere şi să iasă, fie şi în ceasul al unsprezecelea, din clica compromisă de la cîrma ţării.

Divorţul de postul atît de scump inimii sale va avea totuşi loc doar o lună mai tîr-

ziu, din inițiativa ducelui, pe care rapoartele de poliție nu l-au lăsat probabil atît de indiferent cum spera ginerele său. Documentele existente nu ne furnizează o motivație precisă a amplei remanieri guvernamentale la care a recurs atunci Mussolini și care l-a eliminat cu brutalitate și pe Ciano. După toate probabilitățile a fost reacția dictatorului la nemulțumirea care începuse să contamineze pînă și pe cei mai apropiați colaboratori ai săi.

Să dăm pentru ultima oară cuvîntul lui Ciano, luîndu-ne permisiunea de a așterne cîteva rînduri de încheiere, după cele care pun capăt jurnalului într-un mod cam abrupt.

NOIEMBRIE 1942

3.XI. *Un nou atac englez, foarte violent, creează o situație periculoasă în Africa, unde forțele noastre se uzează și aprovizionarea se face cu picătura. La Statul major, netrebnicul de Cavallero continuă să afișeze optimismul, dar în culise situația e considerată gravă și se vorbește de pe acum de o retragere pentru apărarea Tripolitaniei.*

Rommel apreciază și el că „lucrurile stau foarte prost". Cel puțin așa susține Bismarck, care moare de frică să nu se compromită și ne recomandă să nu repetăm nimănui informațiile sale confidențiale... [...]

5.XI. *Prăbușirea frontului în Libia [...] Ducele e palid, obosit, cu fața trasă, totuși își păstrează calmul. Recunoaște gravitatea situației, dar încă speră că englezii vor putea fi opriți pe linia Fouka-Qattara[1]. Or, pînă și Cavallero, marele meșter al nenorocirilor noastre, afirmă dimpotrivă că nu se poate prevedea nici o tentativă de rezistență înainte de a atinge linia Sollum-Halfaya[2] [...].*

6.XI. *Retragerea în Libia ia din ce în ce mai mult caracterul unei derute[3]. Nu se știe nimic despre Corpul 10 armată, izolat de forțele engleze.[4] Chiar și unitățile care se retrag sînt măcelărite de bombardamentele aeriene. Ducele e de părere că, dată fiind situația, Libia trebuie cnsiderată pierdută. „Din unele puncte de vedere adăugă el, e un avantaj, căci Africa de Nord ne-a costat flota noastră comercială. Acum vom putea să ne concentrăm mai bine asupra apărării metropolei"[5] [...].*

Mussolini mă întreabă dacă îmi țin jurnalul la zi. La răspunsul meu afirmativ, el îmi spune că jurnalul va servi drept dovadă că, în domeniul atît militar, cît și politic, nemții au acționat totdeauna fără știrea lui. Ce o fi ascunzînd, de fapt, această ciudată întrebare?

8. XI. *La ora 5 și jumătate dimineața, Ribbentrop mi-a telefonat pentru a mă anunța că americanii au debarcat în porturile Algeriei și Marocului.[6] Era cam nervos și voia să știe ce avem de gînd să facem. Trebuie să mărturisesc că, luat pe nepusă masă, n-am fost în stare să-i dau un răspuns satisfăcător [...]*

9. XI. *Ribbentrop îmi telefonează în cursul nopții. Trebuie ca fie ducele, fie eu să plecăm de urgență la München[7], unde se va găsi și Laval[8]. A sosit momentul să fixăm linia de*

---

1) Fouka: mic port egiptean, nu departe de frontiera cu Libia. Pentru Qattara, ca și pentru celelalte nume de persoane și localități la care nu există trimiteri, vezi notele de la extrasele anterioare, publicate în nr.5, 6, 7 și 8/1973.

2) Sollum: localitate egipteană pe litoralul Mediteranei în imediata apropiere a granței libiene. Halfaya: importantă cale de trecere prin zona de litoral denumită Marmarica, care cuprinde regiunile limitrofe ale Egiptului și Libiei; la Halfaya se mai desfășuraseră lupte grele în luna octombrie a anului 1940.

3) În realitate, la acea dată, retragerea nu căpătase încă proporțiile catastrofale pe care i le atribuie Ciano. Blindatele Axei suferiseră însă grele pierderi. La 2 noiembrie, Hitler nu a permis lui Rommel să execute o repliere destul de limitată, pe linia Fouka-Halfaya. La 4 noiembrie, Corpul 30 armată britanic a străpuns frontul, reușind în sfîrșit să obțină autorizația Führerului, Rommel a ordonat a doua zi retragerea, după ce pierduse 59 000 morți, răniți și prizonieri dintr-un total de 96 000.

4) Corpul 10 armată (două divizii de infanterie) ca și majoritatea celorlalte mari unități italiene (Corpurile 20 și 21) se aflau în plină dezagregare. Refuzînd să se mai lase sacrificați inutil, soldații se retrăgeau în dezordine spre Apus sau se predau în masă.

5) Pentru a gusta ironia cu care Ciano înregistrează absurdul acestei ridicole tentative de autoconsolare a ducelui, să ne reamintim diverse pasaje precedente, unde jurnalul subliniază obsedanta ambiție a lui Mussolini de a fi stăpînul unui imperiu în Africa.

6) E vorba de acțiunea americană și britanică, cunoscută sub numele de cod „Operația Torța" și efectuată la 8 noiembrie, ora 1,30 a.m. sub comanda supremă a generalului D. Eisenhower. Forțele britanice (Armata 1, condusă de generalul K. Anderson) au debarcat în două puncte din apropierea Algerului. Trupele americane (Corpul 2 armată, în frunte cu generalul L. Fredemdall) au debarcat în trei puncte de pe coasta marocană a Atlanticului și în alte trei de pe litoralul mediteranean al Algeriei.

7) În ciuda situației foarte critice de pe frontul de Est și a știrilor despre prezența unei importante flote britanice în Marea Mediterană, Hitler a ținut morțiș să serbeze, la berăria **Loewenbräukeller** din München, aniversarea tentativei de puci de la 8 noiembrie 1923, părăsind cartierul său general împreună cu feldmareșalul Keitel și Jodl și lăsînd conducerea operațiilor pe mîna unui obscur colonel, Treusch von Buttlar-Bradenfels.

8) Pierre Laval (1883-1945): politician francez de dreapta, președinte al Consiliului de Miniștri în 1931-1932 și în 1935-1936. După înfrîngerea Franței în 1940 a promovat conlucrarea cu Germania hitleristă, intrînd în guvernul de la Vichy, mai întîi ca vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Din 1942 a devenit în același timp șef al guvernului și titular al ministerelor de Interne, Externe și Informa-

conduită față de Franța. Îl scol pe duce din somn, dar nu ține să meargă, mai ales că nu se simte deloc bine. Mă voi duce așadar eu.[...]

În gara München, mă așteaptă Ribbentrop: e obosit, slab, politicos. Laval va sosi noaptea, căci face lunga călătorie cu mașina.

Seara, am prima întrevedere cu Hitler [...] Îl va asculta pe Laval, dar orice ar spune acesta, punctul de vedere al Führerului e deja fixat: ocuparea totală a Franței[9]*, debarcarea în Corsica, stabilirea unui cap de pod în Tunisia.*

10. XI. *[...] Întrevederea cu Laval e aproape inutilă, căci nu i se va spune nimic sau aproape nimic din cele hotărîte de noi.*

Cu cravata sa albă și cu costumul prost croit al unui francez mijlociu, Laval e foarte dezorientat în spațiosul salon, înconjurat de atîtea uniforme. Încearcă să discute pe un ton familiar despre voiajul lui, despre cît de mult a dormit în mașină, dar cuvintele lui cad în gol. Hitler îl tratează cu o politețe glacială [...] Neputînd lua asupra lui răspunderea de a ceda Axei Tunisul și Bizerta, Laval ne sfătuiește el însuși să-l punem în fața faptului împlinit, adică să trimitem o notă la Vichy, prin care să anunțăm intențiile Axei. Habar nu are, nenorocitul, ce fapt împlinit îi rezervă nemții!

11. XI. *Lui Laval nu i s-a suflat un cuvînt despre iminenta acțiune și ordinele de a ocupa restul Franței au fost date în timp ce el fuma țigară după țigară în camera vecină și vorbea vrute și nevrute. Ribbentrop mi-a spus că abia mîine dimineață, la ora 8, îl va anunța că știri sosite în cursul nopții l-au silit pe Hitler să procedeze la ocuparea totală a țării sale*[10] *[...]. Totuși cuvintele „lealitate" și „onoare" sînt veșnic în gura drăguților de nemți! [...]*

12. XI. *[...] Vom vedea ce se va întîmpla în Tunisia, unde sînt așteptate astă-seară primele detașamente germane*[11]*. În Libia, Rommel continuă retragerea sa precipitată*[12]*. Între nemți și italieni sînt acolo mari fricțiuni: la Halfaya au tras chiar unii asupra celorlalți. Pentru a se retrage mai repede, nemții neau luat toate camioanele, lăsînd diviziile noastre în plin deșert, unde mase de soldați mor literalmente de foame și de sete [...].*

14. XI. *Astă-noapte am avut iar de-a face cu nemții. Mackensen mi-a adus un mesaj pentru trupele franceze și populația din Tunisia, precum și un proiect de răspuns guvernului spaniol, în legătură cu întreaga poveste a debarcărilor americane. Pentru o treabă ca asta, puteau să mă lase să-mi văd de somn. L-am sfătuit pe Mackensen să găsească un somnifer bun pentru Ribbentrop, care, cu insomniile lui, bate prea multă lume la cap [...]*

22. XI. *[...] O ofensivă rusă pe Don a repurtat importante succese și merită să fie urmărită cu atenție*[13] *[...]*

26. XI. *[...] La Roma, se crede că, peste cîteva zile, va trebui să abandonăm Tunisul și, peste o lună, toată Africa. Mussolini trebuie să fie de aceeași părere, căci, telefonîndu-mi în legătură cu acordul comercial cu România, îmi spune: „E inutil să insiști pentru mărirea contingentului de petrol; cred că la anul nevoile noastre vor fi cu mult mai reduse".*

Mackensen îmi comunică în rezumat o scrisoare a lui Laval către Hitler, prin care-i oferă colaborarea completă a Franței. Dar ce reprezintă în realitate Laval? Ce-i dă dreptul să vorbească în numele Franței?

Ofensiva rușilor în bazinul Volgăi și al Donului continuă, pare-se cu rezultate într-adevăr remarcabile. Dar aici, noi nu știm nimic precis, trebuie să ne mulțumim cu cele spuse de nemți[14] *[...]*

ții. După prăbușirea Reichului, Laval, care se refugiase în Germania, a încercat să-și găsească adăpost în Spania. Extrădat, a fost judecat de un tribunal francez pentru crimele comise în complicitate cu fasciștii și pentru trădare de patrie. Condamnat la moarte a fost executat la 14 octombrie 1945.

9) Conform prevederilor armistițiului din iunie, 1940, o zonă din sudul Franței rămăsese neocupată de germani, aflîndu-se sub jurisdicția guvernului Pétain, stabilit la Vichy de la 1 iulie 1940.

10) De fapt, încă înainte de a pleca spre München, Hitler a ordonat feldmareșalului Gerd von Rundstedt să fie gata de a declanșa „Operația Anton" — invadarea restului Franței.

11) Pentru a tăia calea de retragere a lui Rommel, planul lui Eisenhower prevedea o rapidă înaintare în Tunisia, pe atunci cea de-a treia colonie franceză în Africa de Nord. Hitler i-a luat-o însă înainte, trimițînd acolo 250 000 soldați germani și italieni. Contraatacurile lor au încetinit considerabil înaintarea aliată, reușind să prelungească luptele pînă la 13 mai 1943, cînd toate trupele Axei au capitulat în colțul de nord-est al Tunisiei.

12) Ofensiva Armatei 8 britanică a progresat rapid, permițîndu-i să ocupe succesiv Tobrukul (13. XI), Benghazi (20.XI) și Tripoli (23.I. 1943) în Libia, Mareth (20. III) și Gabès în Tunisia. La 7 aprilie, forțele lui Montgomery au făcut joncțiunea cu cele ale lui Eisenhower.

13) E vorba de marea contraofensivă, declanșată la nordul și sudul Stalingradului, unde 12 armate sub comanda supremă a generalilor Gheorghi Jukov și Aleksandr Vasilievski au străpuns frontul în cîteva ore. La 22 noiembrie, forțele sovietice venite din cele două direcții au făcut joncțiunea la Kalaci, încercuind astfel Armata 6 germană și jumătate din Armata 4 **Panzer** (blindate), în total circa 300 000 ofițeri și soldați inamici.

14) Ca și Mussolini, Ciano a continuat să nu afle datele concrete ale situației de pe frontul de Est, inclusiv cele privind soarta corpului expediționar italian. Astfel, jurnalul nici măcar nu menționează dezastrul suferit la 17 decembrie de Armata 8 italiană în bazinul Dunării.

30. XI. *Goering a sosit la Roma pe neaşteptate. După cum îmi spun cei de la Statul major, venirea lui se datoreşte faptului că, fără a spune nimic nimănui, Rommel a părăsit Libia, ducîndu-se la Führer. Ai noştri au protestat, declarînd ataşatului militar adjunct german că, dacă un general italian s-ar fi comportat aşa, ar fi fost deferit Curţii Marţiale. Acum Goering vine aici pentru a încerca să aranjeze lucrurile*[15] *[...]*

In iulie 1943 Mussolini e arestat şi închis în Hotelul Gran Sasso (în imagine) din Munţii Abruzzi...

DECEMBRIE 1942

1. XII. *[...] Ducele mi-a relatat convorbirea sa cu Goering. Nemţii vor trimite în Africa trei divizii blindate:* **Adolf Hitler, Hermann Goering** *şi* **Deutschland.** *„Trei nume care angajează profund onoarea germană*[16]*“ [...]*

Telegrame venite de la Bova Scoppa ne informează despre nervozitatea provocată la Bucureşti de ştirile despre bătălia de pe Don. Antonescu e acuzat că a angajat România într-o luptă în care nu are nimic de cîştigat [...]

2. XII. *[...] Bismarck a făcut confidenţe lui D'Arieta în legătură cu vizita lui Goering. Chiar şi nemţii sînt convinşi că nu mai e nimic de făcut în Africa şi că toate promisiunile lui Goering sînt destinate să se transforme în apă de ploaie. Trebuie însă salvată reputaţia lui Rommel, care se bucură de mare faimă în Germania şi care e unul dintre generalii cei mai devotaţi nazismului. Deci sarcina lui Goering e de a semăna confuzie şi de a dovedi că toată vina o poartă transporturile noastre defectuoase, vasele noastre, căile noastre ferate etc. În acest scop, a început prin a lua la rost pe toată lumea, inclusiv pe amiralul Riccardi. Bismarck mai spune că specialiştii militari de la ambasadă au rămas surprinşi de cantitatea de prostii pe care e în stare s-o acumuleze* **Reichsmarschallul** *[...]*

14. XII. *Ribbentrop anunţă că „datorită operaţiilor militare din Est“, e indicat să amînăm cu cîteva zile întîlnirea de la Klessheim*[17]*. Nu precizează noua dată, dar speră că va fi posibil să o ţinem înainte de Crăciun [...]*

16. XII. *[...] La reuniunea cu Hitler nu voi merge decît eu, înarmat cu instrucţiuni precise*[18]*. Înainte de orice, Mussolini ţine să comunice Führerului (aşa cum i-a spus şi lui Goering) că socoteşte absolut necesar să ajungem la un acord cu Rusia sau, cel puţin, să stabilim o linie care să poată fi apărată cu un minimum de trupe. Mussolini apreciază că Axa trebuie să dispună de cît mai multe divizii, pentru a putea lupta împotriva anglo-americanilor în Africa, în Balcani şi poate chiar în Vestul Europei [...]*

17. XII. *În drum spre cartierul general al lui Hitler.*

18. XII. *Am redactat un proces-verbal al convorbirilor mele din pădurea Goerlitz şi am notat acolo impresiile generale.*[19] *Iată cîteva detalii, ca de obicei.*

Atmosfera e grea. Poate că veştilor proaste li se adaugă tristeţea acestei păduri umede şi plictiseala vieţii în comun în barăcile

---

15) Explicaţia lui Ciano ţine de domeniul fanteziei. Rommel nu s-a dus la Führer, ci a venit şi el în Italia, unde, la 1 şi 2 decembrie, a participat la o consfătuire cu Goering, Kesselring şi Cavallero. Cît despre scopul sosirii **Reichsmarschallului**, acesta reiese destul de clar din însemnările ulterioare ale jurnalului: temîndu-se că debarcarea aliată în Africa de Nord va precipita prăbuşirea partenerului său, a cărui situaţie era din ce în ce mai precară, Hitler l-a trimis pe Goering pentru a redresa moralul clicii fasciste de la Roma şi a se asigura că principalele pîrghii de conducere au trecut în mîinile germanilor.

16) Fraza aparţine lui Mussolini, pe care, o dată mai mult, naziştii l-au ameţit cu făgăduieli mincinoase: nici una din cele trei divizii nu a plecat în Africa.

17) La 6 decembrie, ducele fusese invitat la o reuniune cu Hitler, care urma să aibă loc peste 10-15 zile în Castelul de la Klessheim, lîngă Salzburg (Laval trebuia să participe şi el la cea de-a doua parte a convorbirilor). Mussolini acceptase invitaţia fără prea mare entuziasm, cu atît mai mult cu cît o ducea prost cu sănătatea.

18) La 15 decembrie, Hitler comunicase că nu-şi poate părăsi cartierul general din Prusia Orientală, sugerînd ca la discuţii să ia parte doar Ciano şi Cavallero, sub pretext că voiajul era prea lung pentru Mussolini. În realitate, aşa cum reiese din surse naziste, Führerul voia să evite problemele pe care le-ar fi putut ridica ducele într-un moment cînd aliaţii se găseau practic la porţile Italiei.

19) Documentele la care se referă Ciano arată că Hitler a respins cu dispreţ propunerile lui Mussolini declarînd că, fără a slăbi cîtuşi de puţin frontul de Est, era în măsură să trimită întăririle necesare în Africa de Nord „unde trebuie să rămînem cu orice preţ“.

Înaltului comandament. Nu există nici o pată de culoare, nici o notă vioaie. Anticamerele sînt pline de oameni care fumează, mănîncă, stau la taclale. Pretutindeni, domneşte un miros de bucătărie, de uniforme, de cizme. Toate astea sînt în mare parte inutile, cel puţin pentru o serie de persoane care nu au ce căuta acolo, începînd cu Ribbentrop. Acesta obligă pe mulţi dintre funcţionarii săi să ducă o viaţă de troglodiţi, care nu are nici un rost şi care mai curînd pune beţe în roţile unei activităţi normale a Ministerului de Externe.

Cînd am ajuns acolo, nu ni s-a ascuns — nici mie, nici colaboratorilor mei — demoralizarea provocată de prăbuşirea frontului german în Rusia. Nemţii încercau însă pe faţă să arunce răspunderea pe umerii noştri. Hewel[20]*, care trăieşte în imediatul anturaj al lui Hitler, a avut următoarea conversaţie cu Pansa*[21]*:*

Pansa: **Had our armies many losses?—** *Hewel:* **No losses at all, they are running —** *Pansa:* **Like you did in Moscow last year? —** *Hewel:* **Exactly**[22]**!**

19. XII. *Laval a făcut o călătorie de care s-ar fi putut lipsi. După două zile de tren, i s-a dat mai întîi un ceai, apoi i s-a oferit un dineu şi nu a fost lăsat să deschidă gura. De îndată ce încerca să înceapă o discuţie, Führerul îl întrerupea şi-i ţinea un discurs (în fond, cred că Hitler e mulţumit că e Hitler, căci asta îi îngăduie să vorbească tot timpul). În esenţă, Laval e un francez dezgustător, cel mai dezgustător dintre francezi. Pentru a intra în graţiile patronilor săi germani, el nu ezită să-şi trădeze compatrioţii şi să denigreze nefericita lui ţară. Singurul lucru spiritual pe care l-a spus e că-i vine greu să guverneze Franţa, căci ori încotro se întoarce nu aude decît strigătul: „Laval la spînzurătoare".*

Şi totuşi, cît de lesne se lasă nemţii învăluiţi de farmecul francezilor, chiar şi al acestui francez! Cu excepţia lui Hitler, se îndesau cu toţii să-i vorbească, să vină lîngă el: ai fi zis un mare senior scăpătat, care a nimerit într-un cerc de mitocani îmbogăţiţi. Pînă şi Ribbentrop s-a străduit din răsputeri să fie amabil, dar a sfîrşit cu o gafă, amintindu-i lui Laval că „ilustrul său compatriot", Napoleon, trecuse şi el prin această pădure. Numai că în alte condiţii, dacă nu mă înşel [...]

...în vreme ce în întreaga Italie se desfăşoară manifestaţii antifasciste: la Torino, tinerii tîrăsc pe străzi bustul ducelui

---

20) Walter Hewel: diplomat nazist, cu rang de consilier de legaţie, reprezentant al lui Ribbentrop pe lîngă Hitler şi, în această calitate, membru al „statului major politic" al Führerului.

21) Mario Pansa: şef adjunct al Serviciului de protocol în Ministerul de Externe italian.

22) Aşa cum îl reproduce jurnalul, dialogul pare să se fi dus într-o engleză nu tocmai desăvîrşită. Iată şi traducerea schimbului de replici care a fost de fapt un mic, dar usturător, duel verbal între cei doi diplomaţi:

Pansa: „Armata noastră [corpul expediţionar italian] a avut pierderi mari?"

Hewel: „Nici o pierdere: [soldaţii] au rupt-o la fugă".

Pansa: „Aşa cum aţi făcut şi dv. lîngă Moscova anul trecut?"

Hewel: „Exact"

26. XII. *Horia Sima, şeful Gărzii de fier din România, a venit în Italia.*[23] *Deoarece a fugit din Germania cu un paşaport fals, Himmler ne cere să-l extrădăm. În ce mă priveşte, l-am sfătuit pe duce să-l predea imediat nemţilor, căci prezenţa lui aici ne-ar putea crea complicaţii cu Antonescu. Şi, la urma urmelor, nu ne mai trebuie încă un ticălos pe cap.*

Prinţesa Gangi[24]*, pe care o prietenie cordială o lega de duce, mi-a făcut azi dimineaţă confidenţe pe tema Petacci, fără să o fi împins eu la asta. Cum îmi spunea cu accentul ei sicilian, voia să-mi vorbească „ca la spovedanie". După părerea ei, ducele s-ar fi săturat pînă peste cap de Claretta, de fratele şi de sora ei, de întreaga familie, dar n-ar reuşi să se descotorosească de ei, pentru că sînt nişte canalii, gata să şantajeze şi să facă scandal. În cursul unei conversaţii cu prinţesa, ducele i-ar fi spus că o iubise pe Claretta odinioară, dar că acum nu mai era pentru el decît „un vomitiv". Ce-o fi adevărat în toată povestea asta? Nu s-o fi amestecînd aici şi o veche gelozie de femeie care vrea să se răzbune? [...]*

29. XII. *Buffarini îmi arată rapoarte ale poliţiei din Rimini, pe care ducele a cerut să le vadă azi. Nu sînt decît nişte flecăreli banale şi neînsemnate ale unor persoane pe care nu le cunosc şi care au vorbit despre mine ca urmaş al lui Mussolini şi alte absurdităţi de acest gen. Îi spun lui Buffarini să arate negreşit rapoartele ducelui, care-şi va da lesne seama despre ce e vorba. Îmi pare rău doar că i se pot aduce la cunoştinţă ducelui asemenea prostii şi că, Mussolini, care mă cunoaşte de atîţia ani, poate pleca urechea la ele, fie şi în treacăt [...]*

IANUARIE 1943

2. I. *[...] Mareşalul Antonescu confirmă că situaţia pe frontul rus e foarte gravă şi apreciază că nemţii au comis greşeli strategice care pot avea cele mai catastrofale urmări [...]*

4. I. *[...] Zilele astea m-am ocupat de cadourile pentru Goering, care împlineşte cincizeci de ani. Ducele îi va dărui o sabie de aur, cizelată de Messina*[25]

7. I. *Japonia ar vrea să semneze acorduri economice cu noi şi cu Germania, prin care ar urma să se delimiteze spaţiile vitale ale celor trei ţări şi să se stabilească tarife preferenţiale. Dată fiind condiţia noastră de inferioritate, le pun beţe în roate [...]*

8. I. *[...] Neruşinatul doctor Petacci îmi trimite, prin intermediul lui Giacomo*[27]*, o scrisoare în care prezintă în termeni tăioşi, candidatura complicelui său Vezzari*[28] *ca ambasador la*

---

23) După cum se ştie, după eşecul rebeliunii legionare [21-23 ianuarie 1941] protectorii nazişti ai lui Horia Sima l-au expediat clandestin în Germania, împreună cu alte căpetenii ale Gărzii de fier (vezi **Magazin istoric**, nr. 1/1971).

24) Gangi: familie aparţinînd înaltei aristocraţii siciliene cu imense latifundii lîngă Palermo. După toate aparenţele, prinţesa Adelaide Gangi, pe care o menţionează Ciano, fusese, cu mulţi ani înainte, amanta lui Mussolini.

25) Francesco Messina: sculptor italian, născut în 1900.

26) Zogu (1895-1961): numele sub care a domnit în Albania Ahmed bey Zogu. Colonel în armata austriacă în primul război mondial, preşedinte al Republicii Albaneze în 1924, s-a proclamat rege în 1928. Promotor al unei politici profund reacţionare şi antipopulare, a pus ţara la remorca Italiei fasciste, cu care a încheiat o strînsă alianţă, ceea ce nu l-a împiedicat pe Ciano să conceapă şi să realizeze invadarea Albaniei în 1939. Fugit în străinătate, Zogu a fost detronat oficial în 1945, după eliberarea ţării, de către Adunarea Constituantă.

27) Giacomo di Giacomo: avocat, „consilier naţional", pînă în 1930 preşedintele organizaţiei fasciste a intelectualilor şi artiştilor.

28) Renato Vezzari: comisar de poliţie, implicat în numeroase traficuri ale doctorului Petacci.

Ultima imagine a fostului ministru de Externe fascist

Madrid. Vezzari e un netrebnic ignorant, hoț și murdar. Returnez scrisoarea expeditorului. I-aș spune despre asta lui Mussolini, dacă nu ar sta atît de prost cu sănătatea și dacă nu m-aș teme că-l fac să sufere. Se va ivi altă dată un prilej [...]

11. I. *Antonescu i-a vorbit lui Bova Scoppa despre noua armă secretă germană, care ar urma să facă minuni: tunul electric cu țevi multiple. Nu i-ar rezista nici o cuirasă. O fi adevărat? Să fie arma la care a făcut aluzie Hitler în discursul său sau nu e vorba decît de un bluff obișnuit*[29] *? [...]*

16. I. *Printre telegramele interceptate, una rezumă convorbirea generalului german von Thoma*[30] *cu Montgomery. Dacă corespund adevărului cele spuse de el sînt de natură să ne îngrijoreze. Von Thoma a afirmat că nemții sînt convinși că au pierdut războiul [...] Din ordinul lui Mussolini, am dat lui Mackensen o copie a telegramei. Trebuie să fie ceva adevărat într-*

29) Era un bluff, acest tun neexistînd decît în imaginația lui Hitler. Singurele „arme secrete" ale naziștilor au fost rachetele explozive V_1 și V_2, ambele lansate împotriva Angliei și a cîtorva obiective de pe continent, îndeosebi portul belgian Anvers, după eliberarea lui de sub ocupația germană. V_1 („bomba zburătoare") a intrat în acțiune la 13 iunie 1944, V_2 (o rachetă supersonică) — în luna septembrie a aceluiași an. Arme de teroare, ele nu au influențat cu nimic evoluția operațiilor militare.

30) Generalul Wilhelm von Thoma: adjunctul lui Rommel în Africa de Nord. La 4 noiembrie 1942, după primirea radiogramei prin care Hitler interzicea orice retragere, von Thoma a declarat generalului Bayerlein: „Ordinul Führerului e o nebunie fără seamăn și refuz să mă supun". Îmbrăcat într-o uniformă nou-nouță, cu toate decorațiile pe piept, el s-a postat în aceeași zi lîngă rămășițele carbonizate ale tancului său, așteptînd sosirea patrulelor britanice de avangardă, care l-au făcut prizonier. Trecerea prin Roma la care face aluzie Ciano este, evident, anterioară căderii sale în captivitate.

însa căci, pe cînd se afla în trecere prin Roma, von Thoma a vorbit mai mult sau mai puțin în aceiași termeni cu Bismarck.

22. I. *Ducele consideră comunicatul german de azi drept cel mai rău din tot războiul. Așa și este. Înfrîngere la Stalingrad, retragere pe întregul front, iminentă cădere a orașului Tripoli. Se pare că Rommel a manevrat din nou pentru a-și salva trupele, lăsînd în încurcătură forțele italiene. Mussolini e foarte iritat de asta și își propune să adreseze un energic protest nemților. Îl afectează mult că vom pierde Tripoli, dar nu e convins că nu-l vom putea recuceri printr-o contramanevră din Tunisia. Ducele continuă astfel să se legene în niște iluzii periculoase, care deformează viziunea precisă a unei realități, acum evidentă tuturor [...]*

26. I. *[...] Comunicatul german de astăzi e deprimant și anunță evacuarea Voronejului [...]*

27. I. *[...] Ducele l-a primit pe Bismarck, care i-a adus un cal din partea orașului Bremen. Mussolini i-a expus teoria — pe care o cunosc și eu — cum că buletinele germane sînt dinadins pesimiste, pentru a rezerva ulterior surprize plăcute populației. Bismarck nu împărtășește această părere care l-a mirat mult [...]*

FEBRUARIE 1943

5. II. *La ora patru și jumătate, mă convoacă ducele. Intrînd în cabinetul lui, bag de seamă că e foarte încurcat și ghicesc ce-mi va spune. „Ce vrei să faci acum?" începe el, apoi adaugă încet că a schimbat tot guvernul. Înțeleg ce motive are și sînt de acord cu ele, nu am de gînd să fac nici cea mai mică obiecție. Printre numeroasele soluții pe care mi le propune în situația mea personală, resping categoric funcția de guvernator al Albaniei [...] Aleg ambasada la Vatican, un post liniștit, care lasă totuși deschise posibilitățile de viitor. Și, mai mult ca oricînd, viitorul e în mîinile lui Dumnezeu.*

Plecarea de la Externe, unde timp de șapte ani — și ce ani! — am dat tot ce aveam mai bun în mine, e fără îndoială o lovitură grea și dureroasă. Am trăit prea mult, în adevăratul înțeles al cuvîntului, printre pereții aceștia, pentru a nu simți acum suferința unei sfîșieri fizice, aproape a unei schilodiri. Dar nu are importanță. Voi ști să fiu tare și să privesc spre viitor. Poate că acest viitor va cere mai multă libertate de acțiune.

Tainice sînt uneori căile Providenței [...]

8. II. *Predau succesorului meu ministerul, apoi mă duc la Palatul Veneția, pentru a-mi lua rămas bun de la duce, care-mi spune: „Trebuie să te consider acum în vacanță pentru o bucată de vreme. O să vină iar rîndul tău. Viitorul tău e în mîinile mele, așa că poți fi liniștit". Îmi mulțumește pentru ceea ce am făcut, enumerînd repede serviciile pe care i le-am adus. „Dacă ne-ar fi lăsat încă trei ani, am fi făcut războiul în alte condiții sau poate că nici n-ar mai fi trebuit să-l facem". Mă întreabă, apoi, dacă toate documentele mele sînt puse la punct. „Da, îi răspund eu, sînt în ordine toate. Cînd vor veni ceasurile grele, căci nu încape îndoială că vor veni, amintiți-vă că pot dovedi, unul cîte unul, toate actele de trădare comise de nemți împotriva noastră, de la pregătirea conflictului, pînă la războiul cu Rusia, care ne-a fost anunțat abia după ce trupele germane trecuseră frontiera. Dacă veți avea*

nevoie, vă voi furniza toate elementele sau, şi mai bine, vă voi pregăti în douăzeci şi patru de ore discursul pe care îl am pe suflet de trei ani; căci dacă nu voi putea să-l rostesc, voi exploda". M-a ascultat în tăcere şi aproape că părea de acord.

Astăzi, Mussolini era preocupat de situaţia de pe frontul de Est, unde retragerea continuă, luînd proporţiile unei derute. M-a invitat să-l vizitez cît mai des. „Chiar zilnic!" Despărţirea a fost cordială, ceea ce mă bucură, căci ţin la Mussolini, ţin mult la el şi ceea ce îmi va lipsi în primul rînd va fi contactul cu el.

Viitorul lui Ciano... în mîinile lui Dumnezeu? În mîinile lui Mussolini? Alternativa pe care pare să o prezinte jurnalul s-a dovedit o crudă ironie în lumina celor petrecute în lunile şi anii următori, căci nici tatăl ceresc, nici ducele nu au făcut nimic pentru a îndulci destinul fostului ministru de Externe. La rîndul său, acesta şi-a încheiat — mai binezis, şi-a întrerupt — jurnalul pe o caracteristică notă de ipocrizie, afişînd faţă de socrul său nişte sentimente care străluceau prin aberaţii.

Să recapitulăm pe scurt evenimentele ulterioare:

— 10 iulie 1943: **forţele americane şi britanice debarcă în Sicilia*.**

— Noaptea de 24 iulie spre 25: **la şedinţa Marelui consiliu fascist**, moţiunea lui Dino Grandi, prin care Mussolini e deposedat practic de puterea supremă, întruneşte 19 voturi pentru, inclusiv cel al lui Ciano, faţă de 7 contra.**

— 25 iulie: **ducele e arestat, spre disperarea lui Ciano, care nu a prevăzut că lucrurile vor ajunge atît de departe. Mareşalul Pietro Badoglio, şeful noului guvern, anunţă oficial că Italia continuă războiul alături de Reichul nazist.**

— 26 iulie şi zilele următoare: **uriaşe manifestaţii populare antifasciste se desfăşoară în întreaga ţară, înregistrîndu-se numeroase ciocniri cu armata şi mai ales cu miliţia fascistă.**

— 3 septembrie: **Italia şi reprezentanţii coaliţiei antihitleriste semnează un armistiţiu, care va fi dat publicităţii abia la 8 septembrie cînd unităţile italiene fie încep lupta alături de forţele aliate sau de detaşamentele de partizani, fie se descompun în decurs de cîteva zile sau cîteva ceasuri. Întîmpinînd puternica rezistenţă a patrioţilor, hitleriştii ocupă majoritatea poziţiilor strategice principale din peninsulă.**

— 12 septembrie: **un detaşament de paraşutişti germani răpeşte pe Mussolini din hotelul unde era închis, pe Muntele Gran Sasso, şi-l transportă cu un avion la Viena, apoi la München (unde s-a refugiat şi familia Ciano) şi, în cele din urmă, la cartierul general al Führerului.**

— 15 septembrie: **din ordinul lui Hitler, se formează guvernul-marionetă al aşa-numitei „Republici sociale fasciste", în frunte cu Mussolini şi avînd „capitala" la Salo, pe malul Lacului Garda. Acţionînd acum, fără nici o reticenţă, ca unelte directe ale nazismului, ducele şi complicii înşîngerează şi pustiesc, vreme de peste un an, Italia de Nord, schingiuind şi asasinînd mii de oameni, jefuind şi incendiind sute de localităţi, fără a reuşi însă să zăgăzuiască mişcarea din ce în ce mai năvalnică a partizanilor antifascişti.**

— 8 ianuarie 1944: **în faţa unui „tribunal special" începe la Viena procesul lui Ciano, în cadrul unui grup de şase membri ai Marelui consiliu fascist care au luat poziţie împotriva lui Mussolini în iulie 1943 (ceilalţi, scăpaţi cu fuga, sînt judecaţi în contumacie).**

— 10 ianuarie: **Ciano şi patru coacuzaţi sînt condamnaţi la moarte ca autori ai „celei mai mari trădări de care-şi aminteşte istoria".**

— 11 ianuarie: **în ciuda unor disperate eforturi de a-şi salva soţul, pe care le depune Edda pe lîngă tatăl ei, fostul ministru de Externe, e executat, împreună cu ceilalţi osîndiţi, de un pluton alcătuit din voluntari fascişti.**

Ucigaşii aparţin aşadar regimului pe care Ciano l-a slujit, crezînd că se slujeşte pe sine. Temîndu-se din ce în ce mai mult de cei pe care fascismul îi persecutase, ginerele lui Mussolini nu avea de unde să ştie că va fi sacrificat chiar de socrul şi protectorul său, cuprins de o frenezie a exterminării în ajunul ignobilului său sfîrşit. Intrînd în horă cu lupii, Ciano a urlat multă vreme la unison cu ei, începînd abia la urmă să scoată unele mîrîieli neconformiste. A fost suficient pentru ca haita neiertătoare să-l sfîşie.

N. M.

---

* Vezi **Magazin istoric**, nr. 1/1968.
** Vezi **Magazin istoric**, nr. 6/1967.

Cărți sosite la redacție

Numărul 2 pe 1973 al revistei **MANUSCRIPTUM**, editată de Muzeul Literaturii Române din București, evocă, cu prilejul sărbătoririi celor 125 ani de la memorabilele evenimente ale anului 1848 din țările române, printr-un grupaj de documente inedite, „acel timp de sinceră exaltare și superb dramatism" cum subliniază prof. dr. doc. **Mihnea Gheorghiu** în notațiile cu care se deschide grupajul.

În paginile consacrate acestei evocări, întîlnim o selecție din corespondența cîtorva militanți pașoptiști prezentată de **Cornelia Bodea** (un schimb de scrisori din 1850 între C.A. Rosetti și Ion Ghica); **Diana Cristev** (A.G. Golescu către Tell și Eliade) și **Paul Păltănea** (C. Negri epistolograf). **Dan Simonescu** publică un fragment din manuscrisul **Memoriilor** lui C.D. Aricescu — capitolul privind evenimentele din București din iunie-iulie 1848.

Despre un proiect, nerealizat, de continuare a lucrării sale **Românii sub Mihai Voievod Viteazul** vorbesc notele lui N. Bălcescu prezentate de **Nicolae Liu.**

DIMITRIE CANTEMIR, Editura Albatros, București, 1973.

„Moldovenii care odinioară luptau pentru libertățile lor, acum însă sînt siliți de tirania turcească, nu numai să taie pentru ei cu securea copacii din pădurile lor, dar să supuie aceleiași securi, [...] înseși capetele lor. Pînă cînd, doamne, va mai domni nelegiuirea?" exclama, cu îndreptățită obidă, D. Cantemir scriind **Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman.**

Cinstind tricentenarul nașterii marelui învățat și om politic moldovean, cartea lui **C. Măciucă** evocă viața și personalitatea lui D. Cantemir, evidențiind lupta acestuia pentru realizarea unui ideal de înalt patriotism: eliberarea țării de sub dominația otomană.

Este conturat, de asemenea, profilul savantului cunoscut și prețuit în întreaga Europă, deschizător, prin scrierile sale istorice, filozofice, geografice, de noi perspective în gîndirea științifică europeană.

ALEXANDRU IOAN CUZA, Editura Militară, București, 1973. Inaugurînd noua colecție scoasă de editură, sub titlul **Domnitori și voievozi ai țărilor române,** cartea prof. **C.C. Giurescu** își propune „să înfățișeze viața și opera lui Alexandru Ioan Cuza, insistînd asupra **laturii militare** a acestei opere, asupra măsurilor pe care domnul Unirii le-a luat pentru a mări, înarma și echipa armata țării, precum și asupra hotărîrii lui de a se împotrivi cu armele la orice încercare a unei puteri străine de a ocupa teritoriul național sau de a aduce vreo știrbire drepturilor și demnității țării".

ARMATA ROMÂNĂ PE FRONTUL ANTIHITLERIST, Editura Militară, București, 1973. Lucrarea generalului-maior dr. **Ion Cupșa,** prezintă principalele caracteristici ale artei operative și ale tacticii unităților armatei române, principiile care au stat la baza acestora, procedeele și metodele folosite de comandamentele și trupele române în desfășurarea războiului antihitlerist. În acest scop, sînt prezentate și analizate o serie de operații și lupte semnificative pentru caracterizarea artei operative și tacticii armatei române, lucrarea subliniind faptul că „prin experiența acumulată în războiul antihitlerist comandamentele și trupele române au adăugat verigi noi la istoria militară a poporului nostru, la arta lui militară".

LA MARELE STAT MAJOR, Editura Militară, București, 1973. Volumul cuprinde amintirile generalului de armată **S.M. Ștemenko** care, în perioada celui de-al doilea război mondial, a activat în cadrul Marelui Stat Major al armatei sovietice. Evocarea nu-și propune, după cum mărturisește autorul, să ofere „o descriere sub toate aspectele și în toate amănuntele activității cu adevărat atotcuprinzătoare a Marelui Stat Major", ci doar să redea, pe baza a ceea ce s-a întipărit în sufletul autorului, atmosfera și specificul acestui important organism militar, felul în care „a trăit și a muncit în zilele războiului" un colectiv de generali și ofițeri cu mari răspunderi în cadrul armatei sovietice.

Magazin istoric a publicat un fragment din această lucrare în numărul 5/1970.

Din sumarul volumului XXI al publicației **STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE,** București, 1973, editată de Societatea de Științe Istorice din R.S.R., semnalăm, Florentina Cazan: **Politica echilibrului european în prima jumătate a sec. XVI;** P. Cernovodeanu: **Transilvania și războiul de 30 ani;** N.Z. Lupu: **Criza economică**

Cărți sosite la redacție

mondială din 1929-1933 și agravarea contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste; Eufrosina Popescu: **Proclamarea Republicii Populare Române și semnificația istorică a acestui eveniment.**

CULEGERE DE TEXTE PENTRU ISTORIA UNIVERSALĂ, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973. Primul volum din culegerea alcătuită de un colectiv de cadre didactice ale Catedrei de istorie universală de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității din Cluj, coordonator conf. univ. **Camil Mureșan,** prezintă principalele texte de referință pentru perioada 1640-1848. Grupate în 21 capitole, a căror structură și succesiune încearcă să respecte programa unui curs general de istorie universală modernă, textele sînt destinate uzului studenților facultăților de istorie profesorilor de istorie din învățămîntul de cultură generală, precum și elevilor.

MEȘTEȘUGURILE LA GETO-DACI, Editura Meridiane, București, 1972. Descoperirile arheologice din România atestă existența unor meșteșuguri legate de necesitățile zilnice ale geto-dacilor: metalurgia fierului, prelucrarea aurului și argintului, meșteșugul monetăriei, meșteșugul construcțiilor, prelucrarea lemnului, olăritul, țesutul, prelucrarea pieilor. etc. **Rodica Tanțău,** în cartea sa, prezintă, pe baza mărturiilor existente, evoluția și caracterul specific al meșteșugurilor geto-dacice, subliniind caracterul autohton al acestora, păstrat și practicat și după cucerirea Daciei.

OPERE ALESE, de **Marcus Tullius Cicero** (106-45 î.e.n.), Editura Univers, București, 1973. Ediția, în 3 volume, publicată sub îngrijirea lui **G. Guțu,** prezintă o parte din discursurile, operele retorice, filozofice, scrisorile, omului politic și vestitului orator, „singurul spirit de proporțiile imperiului pe care poporul roman l-a avut", după cum îl numea Seneca Pater.

MAFIA ȘI MAFIOȚII, Editura Științifică, București, 1973. Pe la mijlocul anului 1964 Josoph Valachi, un deținut din închisoarea districtului Columbia (S.U.A.) a început să-și scrie memoriile. După 11 luni, manuscrisul dactilografiat însuma nu mai puțin de 1 180 pagini, dezvăluind multe momente semnificative din existența mafiei americane, faimoasa organizație „Cosa Nostra", în sînul căreia Valachi activase timp îndelungat. Cartea ziaristului **Peter Maas,** scrisă pe baza mărturisirilor lui Valachi, conturează în mod revelator după cum apreciază substanțialul studiu introductiv al lui Nicolae Minei imaginea sumbră a mafiei americane, „fenomen cu cele mai variate fațete, cu cele mai neverosimile implicații", un „trist subprodus al modului capitalist de viață și de moarte".

COLUMB. OMUL ȘI FAPTA, Editura Dacia, Cluj, 1973. Considerînd că posteritatea este datoare a judeca obiectiv faptele celui care „a întors spatele Europei și Africii" spre a dezvălui lumea nouă a Americii, cartea lui **S. Goldenberg,** își propune o cît mai fidelă relatare asupra vieții lui Columb și a disputatei sale descoperiri.

ÎN SEMN DE SIMPATIE

(Urmare din p. 57)

Aceeași publicație, în 15 iulie 1848, reproducea cuvîntarea lui D. Brătianu, ținută la Paris, la sfîrșitul anului 1847, în cadrul Societății studenților români:

„Dară, sînt oameni care zic, că presentul este o ilusie, că să căutăm numai viitorul, că să nu ne ocupăm de present, că omenirea nu are decît trecut și viitor, că presentul nu există. Sofism! la care răspund, că fără de present nu este și nu poate fi nici trecut nici viitor. Ce! nu avem să ne ocupăm de present, presentul nu există, astăzi cînd omenirea întreagă intră într-o frămîntare necunoscută vremilor trecute. Ce! suvenire sînt glasul Italiei, glasul Elveției, ecoul Apeninilor, ecoul Alpilor n-a ajuns pînă la urechile voastre; nu le auziți, nu răsună în inimile voastre! Ce! mișcările Stiriei, mișcările Siciliei, mișcările Boemiei sînt suvenire! [...] Astăzi, cînd [...] vedem în Sicilia, un orășel de șeasesprezece mii de oameni, învingînd sub lumina focului citadelei ce fulgera și trăsnia asupră-i toate armiile rigii Neapolului. Dar, în Palermo, unde mirosul prafului de pușcă întinerea pe bătrîni, înarma pe copii, îmbărbătea femeile, unde din norul fiește-căreia bombe sărea un batalion de eroi [...] astăzi, cînd vedem sceptrul de fer al tiranului Neapolului topindu-se [...] Să nu ne ocupăm de prezent, astăzi, cînd vedem pe italieni în Turin, în Gena, în Florența, în Pisa, în Livorno, în Ferara, în Bolonia, în Roma, pretutindeni organisînd gardii naționale și proclamînd libertatea și unitatea Italiei".

poșta mi

ÎNFRĂȚIRE...

Consilierul juridic IOAN DROC *din* Sibiu, *ne trimite alăturata fotografie cu următoarea explicație:* „În toamna anului 1916 armatele române au trecut granița spre Transilvania, intrînd în orașul Sibiu, unde populația română i-a întîmpinat printr-o călduroasă manifestație cu cuvintele «Bine ați venit, frați români!»

Primirea ostașilor români a fost organizată de tipograful Nicolae Joandrea. După retragerea armatelor române, guvernul habsburgic a ordonat arestarea organizatorilor și participanților la această manifestație, fiind condamnați de Curtea Marțială din Cluj la diferite pedepse privative de libertate. Pedeapsa a fost executată în închisoarea din Sombor (azi în R.S.F. Iugoslavia)".

ADEVĂR ȘI FICȚIUNE

GHEORGHE ALEXUȚĂ *din* București, *își exprimă o nedumerire: pe cînd în articolul* Urmașii lui Mihai (Magazin istoric, *nr. 4/1973) — ca, de altfel, în toate lucrările de istorie — se arată că fiul lui Mihai Viteazul a murit mult după tatăl său, în filmul „Mihai Viteazul", Nicolae Pătrașcu Voievod își pierde viața în lupta de la Mirăslău.* „Cine arată adevărul? — *ne întreabă corespondentul nostru* — lucrările de istorie sau filmul?". *Firește, dreptatea e de partea lucrărilor de istorie. Scenariul unui film este însă o operă care îmbină adevărul cu ficțiunea, avînd dreptul la ceea ce am putea numi licențe... cinematografice.*

În fotografie grupul sibienilor deținuți la Sombor (Nicolae Joandrea e al treilea din stînga, în rîndul întîi)

UN BOIER OLTEAN

TRAIAN BANU *din* Slatina, jud. Olt: *Diicu Buicescu, din Buicești-Olt, a fost fiul lui Ioan din Buicești și al Mariei, rudă cu mama lui Matei Basarab, domnul care l-a făcut dregător (cupar între 1635-1638, agă între 1639-1644, mare spătar între 1645-1654). În timpul luptelor cu Vasile Lupu din 1653, a fost comandant al oștilor lui Matei Basarab. Ca mare spătar a intrat în rivalitate cu viitorul domn Constantin Șerban care preluînd domnia în 1654, l-a destituit, „însemnîndu-l la nas". Cu prilejul răscoalei seimenilor și dorobanților din 1655, Diicu a fugit la Brașov și, în anul 1659, a fost ucis de Mihnea III. Este ctitorul Mănăstirii Clocociov (1645) și, împreună cu Matei Basarab, al Mănăstirii Drăgănești-Teleorman (1647). A avut doi băieți, Popa și Preda și mai multe fete: Păuna, Ancuța, Calița și Marica.*

1938 SAU 1939?

Lt. colonel în rezervă DIONISIE MALOFEI *din* București, *constată o neconcordanță referitoare la data morții lui Corneliu Zelea Codreanu: pe de o parte, noiembrie 1938 în revista noastră (nr. 5/1973), pe de altă parte anul 1939 în* Dicționarul enciclopedic român *(vol. I, p. 683). Data corectă este cea indicată de noi, după cum arată, de altfel, și* Mic dicționar enciclopedic, *apărut în 1972 (p. 1 157). Și încă o precizare: dictatura lui Carol II nu a fost instaurată în 1939, așa cum pare să reiasă din scrisoarea dv., ci în februarie 1938.*

PRIMA VICTIMĂ

MIHAI-AUREL VIFORAȘ *din* Craiova, *ne cere cîteva detalii în legătură cu cuirasatul ROYAL OAK, prima navă militară pierdută de britanici în cel de-al doilea război mondial.*

Construit la Devonport și lansat la apă în noiembrie 1944, ROYAL OAK era unul dintre cuirasatele așa-numitei „clase R", din care mai făceau parte RESOLUTION, REVENGE, RAMILLIES și ROYAL SOVEREIGN. Aceste patru bastimente au luptat în 1939 - 1945 fie în escorta convoaielor din Oceanul Atlantic, fie în cadrul flotelor din Marea Mediterană și Oceanul Pacific. Toate patru au supraviețuit conflagrației, trecînd la reformă în 1948-1949. Caracteristicile principale ale cuirasatelor din „clasa R" erau: deplasament: 29 150 tone (33 500 cu încărcătura completă); armament: 8 tunuri de 381 mm, repartizate în patru turele duble, 12 tancuri de 152 mm, 8 tunuri antiaeriene de 100 mm, precum și diverse mitraliere. REVENGE dispunea în plus de două tuburi lansatorpile submarine, iar ROYAL OAK și RESOLUTION erau dotate cu cîte un hidroavion de recunoaștere și un avion catapultabil. Grosimea blindajului varia între 150 și 330 mm. Mașinile dezvoltau o forță de 40 000 HP., permițînd o viteză de 21 - 22 noduri. Echipajul standard era format din 1 009 oameni.

La 14 octombrie 1940, în timp ce era ancorat în rada bazei din Scapa Flow, ROYAL OAK, torpilat de submarinul german U - 47, s-a scufundat împreună cu aproape 800 membri ai echipajului care se aflau la bord.

DACĂ E ANONIMĂ...

UN GRUP DE CITITORI ȘI 10 ABONAȚI *(sic!) din* Baia Mare, *ne trimit o amplă (11 pagini) și foarte documentată scrisoare în care abordează, cu o remarcabilă competență, cîteva probleme de (bineînțeles!) istorie. Un mic, dar compact studiu, din care am fi reprodus cu plăcere unele pasaje, însoțindu-le, atunci cînd ni s-ar fi părut oportun, de comentariile noastre. Din păcate, ne-am poticnit de un obstacol: anonimatul autorilor, un anonimat cu atît mai supărător cu cît este (sau vrea să pară a fi) colectiv.*

În ciuda repetatelor noastre proteste, unii corespondenți continuă să ne trimită scrisori cărora le lipsesc semnăturile și adresele. De ce? Mister! Un mister greu de pătruns mai ales că, așa cum s-a putut constata, respectăm dorința celor care preferă să nu-și vadă numele publicat. Pentru redacție, însă, identitatea autorului e o condiție primordială a seriozității sale.

Așadar, pentru a-l parafraza pe nemuritorul Caragiale, chiar dacă vreți să fie anonime, semnați scrisorile!

CONCHISTADORII ÎN DEZBATERE

GAVRIL BRÂNDAȘ *din* Buziaș-Băi, jud. Timiș: „Citesc cu mare plăcere revista pe care o scoateți de sub tipar în fiecare lună și pentru aceasta vă aduc cele mai mari laude și mulțumiri". *În continuare, corespondentul nostru ne semnalează cîteva* „greșeli de tipar" *(cum le numește cu mult tact d-sa) în dicționarul consacrat descoperitorilor Lumii Noi (nr. 4,5 și 6/1973). Departe de a i-o „lua în nume de rău", îi mulțumim pentru interesul pe care-l vădește față de revistă. Iată obiecțiile formulate în ordinea din scrisoare și răspunsul nostru la fiecare din ele:*

1) „Colomb, nu Columb, s-a născut în 1446 și nu în 1451". *În românește, forma cea mai larg adoptată a numelui marelui explorator e Columb. Așa îl dă, de altfel, cea mai recentă lucrare lexicografică apărută la noi,* Mic dicționar enciclopedic *(p. 1 160), unde și data nașterii e aceeași cu cea menționată de noi — 1451*

2) „Magellan s-a născut la 1470, nu la 1480". *Din nou,* Mic dicționar enciclopedic *e de acord cu noi (p. 1 386): 1480!*

3) „Francisco Pizarro nu a murit în Peru, ci în Spania, ispășindu-și pedeapsa cu închisoare pentru crimele săvîrșite în America de Sud". *În ce lucrare ați găsit această informație? E drept că numeroase date din biografiile conchistadorilor sînt, pînă și azi, subiectele unor polemici. Toți autorii sînt însă de acord că Francisco Pizarro a murit în Peru (vezi și* Mic dicționar enciclopedic, *p. 1 500), fără a suferi nici o condamnare în Spania sau altundeva. În treacăt fie zis, nici un conchistador nu a avut de pătimit de pe urma „crimelor" sale: soarta mai puțin fericită a unora se datorește invidiei care domnea între ei, suspiciunilor de la Curtea Spaniei ș.a.m.d.*

4) „Hernán Cortés nu s-a bucurat de favorurile lui Carol Quintul, nu a fost încărcat de onoruri și demnități, așa cum se arată în revistă". *Ca și la pct. 3, vă întrebăm: de unde ați cules informația? Toate sursele concordă în a vorbi pe larg despre triumfala primire făcută lui Cortés de suveranul spaniol care, în 1529, l-a numit guvernator al Mexicului și i-a acordat titlul de marchiz de Oaxaca. Abia cu mai bine de un deceniu după perioada pe care o puneți în discuție intrigile rivalilor aveau să-i aducă o oarecare dizgrație, mai ales cu începere din 1541.*

5) „Jacques Cartier s-a născut la 1491, nu la 1494". *Data nașterii e controversată și există într-adevăr autori care o plasează în 1491.*

6) „Robert Cavelier de la Salle nu a putut pleca în Canada în 1688, deoarece murise încă din 1678" *Aici, dreptatea e de partea dv.: o greșeală de tipar a adăugat două decenii datei corecte — 1668.*

* * *

A. BELDIMAN *din* București: *anul plecării lui Magellan în celebra sa expediție este 1519, așa cum se arată în* Magazin istoric, *nr. 4/1973, p. 95.*

CARTEA POȘTALĂ ÎN ROMÂNIA: 100 ANI

Dr. TEODOR CUTLIC *din* București, *semnalîndu-ne împlinirea a 100 ani de cînd a fost pusă în circulație prima carte poștală românească, ne trimite cîteva date în legătură cu această aniversare, din care reținem:*

Pentru prima dată cartea poștală este folosită de către poșta austriacă la 1 octombrie 1869. Inventatorul acestui mijloc simplu de corespondență este profesorul de economie politică dr. Emmanuel Hermann. Exemplul Austriei este urmat de Würtemberg, Bavaria, Luxemburg, Elveția, Belgia, Olanda, Danemarca, Finlanda, Chile etc.

În România cartea poștală este pusă în circulație la data de 15 iunie 1873. Prima noastră carte poștală avea o marcă de 5 bani într-un cadru oval, încadrată într-o ramă cu 8 laturi de culoare albastră, incrustată în relief, iar stema țării și textul erau imprimate în culoarea neagră — totul pe un carton de dimensiunea 140/88 mm. Acest tip de carte poștală a circulat pînă în anul 1877, cînd s-a pus în circulație un nou model. Amintim, de asemenea, că prima carte poștală specială pentru felicitări a apărut în anul 1899.

PRECIZĂRI... ANONIME

Primim din partea unui cititor din București, *care semnează cu inițialele* P. S. *cîteva completări pe marginea articolului* Lotrii Zărandului *(nr. 3/1973). De la adăpostul enigmaticelor sale inițiale, cititorul nostru ne atrage atenția că în loc de termenul* legărie *folosit în citatul articol, corectă ar fi forma de* iegărie, *de la* iagă *sau* uiagă, *provenit din maghiarul* üveg *(„sticlă"). De asemenea, ni se indică înțelesul termenului* sămădău *care, în epoca respectivă, ar fi desemnat pe* „cel mai dezghețat și arătos dintre argații baronului, cu ceva știință de carte, cel care știa și răspundea de numărul porcinelor și al altor bunuri".

Mulțumind pentru precizări, ne exprimăm totuși nedumerirea: de ce anonime?

MULȚUMIRI...

Am reținut sugestiile și propunerile făcute de următorii cititori: EUGEN I. CRĂCIUN, *din* satul Batinești, jud. Vrancea; GH. IONESCU *din* Bîrlad; IOAN DRĂGAN *din* satul Girișul Negru, jud. Bihor; VASILE BREAZDAU, *din* Șimleul-Silvaniei, jud. Sălaj.

RABAT LA CALITATE? NU!

Dr. GEORGE IONESCU *din* Vițioara de Sus, jud. Prahova: *1) Vă mulțumim pentru frumoasele cuvinte de apreciere la adresa revistei noastre;* *2) Sîntem de acord să publicăm* „articole ale cititorilor care nu sînt istorici", *nu însă* „chiar dacă sînt mai slabe". *Repetînd un argument pe care l-am mai adus o dată, precizăm că* Magazin istoric *nu e o revistă a debutanților: menirea sa este de a răspîndi cultura istorică în rîndurile unei mase cît mai largi de cititori, cărora nu le putem oferi o hrană spirituală cu... rabat la calitate. Așadar, sîntem gata să adăpostim în paginile noastre contribuția oricui, cu condiția să prezinte un minimum de valoare științifică și publicistică. 3) Ce vă face să credeți că Hindenburg ar fi murit* „mai tîrziu, în luna octombrie sau noiembrie"? *Data reală a decesului său este cea indicată de noi în nr. 6/1973, adică 2 august 1934.*

DIRECȚIA MONUMENTELOR ISTORICE ȘI DE ARTĂ RĂSPUNDE...

La semnalările unor cititori ale căror scrisori le-am trimis spre cercetare și avizare Direcției monumentelor istorice și de artă (vezi Magazin istoric, *nr. 8/1973) primim următoarele răspunsuri:*

UN CITITOR *(care semnează, dar ne roagă să-i păstrăm anonimatul)*: „Vă comunicăm că situația expusă de dv. a mai fost cercetată anterior de organele de control ale Comitetului Executiv al Județului, la sesizarea noastră (C.P.J. 45.072 — 12.486/IV/572 D.M.I.A., 13 176/29.XI. 1972) care au infirmat aserțiuni similare.

Menționăm însă că situația sesizată de dv. rămîne în evidența noastră pentru a fi cercetată în cadrul acțiunilor curente de control pe care le efectuăm periodic pe teren".

VASILE BĂLAN, *din* Sibiu: Scrisoarea se referă la un bun a cărui administrare nu intră în preocupările noastre: recomandăm să se comunice sesizantului că acest clopot are valoare muzeală și nu trebuie retopit. Pentru lămuriri în acest sens trebuiesc cerute relații Muzeului Județean — Gorj, din Tîrgu Jiu".

PANTELIMON ANDRITOIU, *din* com. Cîlnicu, jud. Gorj: „În ceea ce privește situația bisericii din Didilești, considerăm că sesizarea trebuie trimisă spre studiu Mitropoliei Olteniei".

GEORGE CONSTANTIN, *din* București: „În ceea ce privește crucea de fier de la Corabia, ținem să precizăm că aceasta nu se află în evidența noastră, și am trimis scrisoarea respectivă, spre știință, Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al jud. Olt".

Nicolae MINEI

CE VOM CITI IN NUMĂRUL VIITOR:

● DIMITRIE CANTEMIR — 300 ANI DE LA NAȘTERE. O familie de domni și cărturari; Tratatul de alianță antiotomană cu Petru cel Mare ; Exilul; 1935 — aducerea în țară a oseminte-lor domnului moldovean ● Duiliu Zamfirescu: portretele neinventivului Carol și ale cîtorva din sfetnicii săi ● Itinerar istoric chinez ● Cele cinci zile ale orașului Milano ● C.G. Costa-Foru înfruntă teroarea dezlănțuită de C.Z. Codreanu ● Navigația romană pe Dunăre ● Marele dicționar universal al sec. XIX despre români ● Un șah (Mahmud), un poet (Ferdousi) și o milenară epopee (Șahname) ● Enigmele Insulei Paștelui ● Studenți și profesori timișoreni împotriva fascismului ● Hamburg și San Francisco — orașe în flăcări

CONTENTS

VASILE NETEA Gheorghe Lazăr, a Founder of the Romanian School..... 2
NICOLAE COPOIU Romania in 1913-1914 : the Prelude to Reforms 8
VALERIU BRANIŞTE Unpublished Notes on Romanian Political Life (February 1923)....16
P. BALTAGI One of the Pioneers of International Aviation, Aurel Vlaicu.....20
RYUJI NAGATSUKA I Was a Kamikadse.....24
LUDOVIC DEMÉNY Dimitrie Cantemir, A Continuer of Romanian Cultural Traditions....38
AUREL DECEI Dimitrie Cantemir in Istanbul.....43
D. ROSENZWEIG The 1848 Revolution in France 48
VASIL KOLAROV The 1923 Anti-Fascist Uprising in Bulgaria 58
GEORGE BIANU Justinian's Codex 62
CRISTIAN POPIŞTEANU September 30, 1938: The Treaty of Munich 65
NICOLAE MINEI Travelling in the Netherlands 75
ADINA BERCIU The Great Moguls 80
CIANO Diary 86

SOMMAIRE

VASILE NETEA Gh. Lazăr — un fondateur d'école roumaine 2
NICOLAE COPOIU La Roumanie de 1913-1914: prélude aux grandes réformes 8
VALERIU BRANIŞTE Notes inédites sur la vie politique roumaine (février 1923) 16
P. BALTAGI Un représentant d'élite de l'aviation internationale — Aurel Vlaicu.....20
RYUJI NAGATSUKA J'étais un kamikaze 24
LUDOVIC DEMÉNY Dimitrie Cantémir — un continuateur des traditions de la culture roumaine 38
AUREL DECEI Dimitrie Cantémir à Istanbul 43
D. ROSENZWEIG La Revolution de 1848 en France.....48
VASIL KOLAROV 1923 — l'insurection anti-fasciste de Bulgarie 58
GEORGE BIANU Le code de Justinien 62
CRISTIAN POPIŞTEANU 30 septembre 1938 — le Traité de Munich 65
NICOLAE MINEI Voyage aux Pays-Bas 75
ADINA BERCIU Les grands Mogols 80
CIANO Journal 86

СОДЕРЖАНИЕ

В. НЕТЯ Г. Лазэр, создатель румынской школы 2
Н. КОПОЮ Румыния 1913-1914: прелюдия великих реформ 8
В. БРАНИШТЕ Неопубликованные записи про политическую жизнь Румынии (февраль 1923 г)..... 16
П. БАЛТАДЖИ В первых рядах международной авиации: Аурел Влайку 20
Р. НАГАТСУКА Я — бывший камикадзе 24
Л. ДЁМЕНИ Димитрие Кантемир, продолжатель традиций румынской культуры 38
А. ДЕЧЕЙ Димитрие Кантемир в Истанбуле 43
Д. РОЗЕНЦВЕИГ Революция 1848-го г. во Франции 48
В. КОЛАРОВ 1923 г — антифашистское восстание в Болгарии 58
Г. БИАНУ Кодекс Юстинияна 62
К. ПОПИШТЯНУ 30 сентября 1938-го г:. мюнхенское соглашение 65
Н. МИНЕЙ Путешествие в Нидерлянды 75
А. БЕРЧУ Великие Моголы 80
Г. ЧАНО Дневник 86

INHALT

VASILE NETEA Gheorghe Lazăr — ein hervorragender Begründer der rumänischen Schule 2
NICOLAE COPOIU Rumänien 1913-1914: Vorspiel grosser Reformen 8
VALERIU BRANIŞTE Unveröffentlichte Aufzeichnungen, mit Bezug auf das politische Wirken in Rumänien (Februar 1923)...16
P. BALTAGI In der Elite der internationalen Aviatik.....20
RYUJI NAGATSUKA Auch ich war ein Kamikadze.....24
LUDOVIC DEMÉNY Dimitrie Cantemir. Fortsetzer rumänischer Kulturtradition.....38
AUREL DECEI Dimitrie Cantemir in Stambul.....43
D. ROSENZWEIG Die Revolution des Jahres 1848 in Frankreich. 48
VASIL KOLAROV 1923. Bulgariens antifaschistischer Aufstand 58
GEORGE BIANU Das Gesetzbuch Justinians. 62
CRISTIAN POPIŞTEANU 30. September 1938. Das Abkommen in München. 65
NICOLAE MINEI Reise in den Niederlanden (Holland).....75
ADINA BERCIU Die Grossmoguls. 80
CIANOS Tagebuch 86

ABONNEMENTS : ROMPRESFILATELIA — Serviciul Import — Export presă, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64-66, P.O.B. — 2001

magazin istoric

Bucureşti, intrarea Ministerului nr. 2, et. IV, — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, telefon 16 68 72, 15 16 68

REDACTORI: Ioan Dragomirescu, Ştefan Sorin Gorovei, Vasile Şimandan, Marian Ştefan, Ioana Ursu, Domnica Zavoicinschi
SECRETAR GENERAL DE REDACŢIE : Valeriu Buduru
PREZENTAREA GRAFICĂ : Radu Ion Popescu
TEHNOREDACTOR : Anton Tănase

Apare lunar, se găseşte de vînzare la chioşcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile poştale, factorii poştali, difuzorii din întreprinderi, instituţii şi de la sate. Preţul unui număr 5 lei, abonamentul pe 6 luni — 30 lei, pe un an — 60 lei.

Tiparul executat la Combinatul poligrafic „Casa Scînteii" — Bucureşti

Thracaan
sive
Meer
di
Marmora
Galata